

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Halil İbrahim KARAÖZ

ARAP DİLİ GRAMERİNDE TEMYİZ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Halil İbrahim KARAÖZ

ARAP DİLİ GRAMERİNDE TEMYİZ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Halil İbrahim KARAÖZ'ün bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	:	Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN	(İmza)
Üye (Danışmanı)	:	Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE	(İmza)
Üye	:	Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI	(İmza)

Tez Başlığı: Arap Dili Gramerinde Temyiz

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26/12/2017

Mezuniyet Tarihi : 04/01/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Halil İbrahim KARAÖZ
Öğrenci Numarası	20128522103
Enstitü Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE
Tez Başlığı	Arap Dili Gramerinde Temyiz
Turnitin Ödev Numarası	900077284

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 03/01/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 12

alıntılar dahil % 15 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

03/01/2018

(imza)

Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİ GRAMERİNDE TEMYİZ

1.1. Temyizin Tanımı	21
1.2. Temyizde Bulunması Gereken Şartlar.....	24
1.3. Temyizin Unsurları ve İ‘râbı	28
1.3.1.Temyizin Unsurları.....	28
1.3.2.Temyizin İ‘râbı	29
1.4. Temyizin Çeşitleri	31
1.4.1. Müfred Temyiz	31
1.4.1.1. Miktar Bildiren İsimler ve Temyizi.....	32
1.4.1.2. Miktar Benzer Ölçüler ve Temyizi	34
1.4.1.3. Miktar ve Sayı Belirtmediği Halde Miktar ve Sayının Yerini Tutan Müphem Edatlar	36
1.4.1.4. Bir Nesnenin Hammaddesini İfade Eden Temyizler	37
1.4.1.5. Sayıların Temyizi.....	38
1.4.1.5.1. Sarih Sayılar.....	39
1.4.1.5.1.1. Müfred Sayılar ve Temyizi	39
1.4.1.5.1.2. Mürekkebi Sayılar ve Temyizi	42
1.4.1.5.1.3. ‘Ukûd Sayılar ve Temyizi.....	43
1.4.1.5.1.4. Ma‘tûf Sayılar ve Temyizi.....	45
1.4.1.5.2. Belgisiz Sayılar ve Temyizi.....	45
1.4.1.5.2.1. Belgisizlik Edatı Kem ve Temyizi.....	46
1.4.1.5.2.1.1. Kem-i İstifhâmiyye ve Temyizi.....	46
1.4.1.5.2.1.2. Kem-i Haberîyye ve Temyizi	51
1.4.1.5.2.1.3.İstifham Edatı İle Haberîye Edatı Olan Kem’in Benzerlikleri ve Farklılıkları	55
1.4.1.5.2.2. Belgisiz Çokluk Edatı Keeyyin ve Temyizi	56
1.4.1.5.2.2.1 Keeyyin ile Kem Edatı Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar	58
1.4.1.5.2.3. Belgisizlik Edatı Kezâ ve Temyizi	59
1.4.1.5.2.3.1. Keeyyin ile Kezâ Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar..	61
1.4.1.5.2.4. Keyte ve Zeyte Belgisizlik Edatları.....	62
1.4.2. Cümle Temyizi	63

1.4.2.1. Muhavvel Temyiz	65
1.4.2.1.1. Mubteda'dan Muhavvel Temyiz.....	66
1.4.2.1.2. Fâil'den Muhavvel Temyiz.....	68
1.4.2.1.3. Mefûl'den Muhavvel Temyiz	68
1.4.2.2. Gayrı Muhavvel Temyiz.....	69
1.4.2.2.1. Taaccüp Filleri ve Temyizi	70
1.4.2.2.2. Medh-Zem Fiilleri ve Temyizi	71

İKİNCİ BÖLÜM

TEMYİZİN DİĞER İ'RÂB UNSURLARI İLE YORUMLANMASI

2.1. Temyiz ile Hâl Arasındaki Münasebet	73
2.1.1. Benzerlikler.....	74
2.1.2. Farklılıklar	76
2.1.3. Bakara Suresi 26. Ayet	79
2.1.4. Âl-i İmrân Suresi 195. Ayet.....	79
2.1.5. Nisâ Suresi 45. Ayet	80
2.2. Temyiz ile Mefûlun Bih ve Mefûl-u Mutlak Arasındaki Münasebet	80
2.2.1. Âl-i İmrân 85. Ayet.....	81
2.2.2. Âl-i İmrân 195. Ayet.....	81
2.2.3. Kehf Suresi 24. Ayet.....	82
2.3. Temyiz İle 'زائد' Fiilinin İkinci Mefûl'u Arasındaki Münasebet	82
2.3.1. Bakara Suresi 247. Ayet	83
2.3.2. Bakara Suresi 10. Ayet	84
2.3.3. Enfâl Suresi 2. Ayet.....	84
2.3.4. Kehf Suresi 18. Ayet.....	85
2.4. Temyiz ile Bedel Arasındaki Münasebet.....	85
2.4.1. Âl-i İmrân 195. Ayet.....	87

SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ.....	96

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: Aleyhi's-Selâm
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
.../...	: (Hicrî/Miladî)
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Miladî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfa araları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thc.	: Tahric eden
thk.	: Tahkik eden
ts	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

ÖZET

Temyiz, bir şeyi başka bir şeyden ayırmak, ayırt etmek demektir. Bu bağlamda Arap dili gramerinde temyiz, cümle içerisinde kullanılmış müphem bir unsur olarak ayırt edilmesini sağlayan ve işin ne bakımdan olduğunu beyan eden cümle unsurudur.

Temyiz cümle içerisinde açıklanmaya ihtiyaç duyan müphem unsur olan mümeyyez ile bu kapalılığa açıklık getiren temyiz kendisi olmak üzere iki kısımdan oluşur. Mümeyyez, cümle içerisindeki konumuna göre i'râb edilirken temyiz, genellikle mansûb olmakla birlikte bazı durumlarda mecrûr da olabilmektedir.

Temyiz, iki ana kısımda incelenmektedir. Birincisi, tek bir müphem isme açıklık getiren manasında müfred temyizdir. İkincisi, cümle içerisindeki fiil, fâil veya diğer unsurlar arasında kapalılık ilişkisine atfen oluşan temyiz çeşididir ki o da cümle temyizi ya da bu kapalılık ilişkisine nispet edilmesi hasebiyle nispet temyizi olarak isimlendirilmiştir. Müfred temyiz; müphem isimler, miktar bildiren isimler, miktara benzeyen isimler, fer' bildiren isimler ve sayılar olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır. Nispet temyizi ise fâilden, mefûlden ve mubtedâdan olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.

Temyiz, i'râbı ve şekli itibarıyla diğer bazı cümle unsurlarıyla benzerlik arz etmesinden dolayı ihtilaflara söz konusu olmuştur. Bunların başında *hâl* unsuru gelmektedir. Farklı şekilde yorum olarak getirilen *Mefûlun bih*, *mefûl-u mutlak* ve *bedel* de diğer unsurlardandır. Bu bağlamda hazırlanmış olduğumuz tez, Arap dili gramerinde temyizi bütün hatlarıyla ele aldıktan sonra temyiz diğer nahiv unsurlarıyla da yorumlanmasını inceleyerek, temyiz ile bu unsurlar arasındaki farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temyiz, Mansûb, Müphem, Müfred, Cümle.

SUMMARY

THE TÈMYÎZ IN ARABIC LANGUAGE GRAMMAR

The Tèmyîz means to distinguish something from something. In this context, the tèmyîz in Arabic language grammar is a component of sentence which distinguishes and explains ambiguous component (nouns, verbals) in a sentence and means “with respect to, in terms of, as to” and thus involves some level of comparison.

The Tèmyîz (The Accusative of Distinction) consists of two parts, namely the ambiguous element (mumayyaz) which needs to be explained in the sentence and the distinction itself which clarifies this closure. Mumayyaz, when expresses according to the position in the sentence, the Tèmyîz is often mansûb, and in some cases it can be mecrûr.

The Tèmyîz is examined in two main sections. The first is the Mufrad Tèmyîz in the sense of bringing about a single ambiguous noun. Secondly, the verb, the subject in the sentence is the kind of tèmyîz that occurs between the elements or other elements by closure, which is called the Nisbet Tèmyîz because of the Cumla Tèmyîz (the Sentence Distinction) or its relation to this closure relationship.

The Mufrad Tèmyîz is examined in five sections as ambiguous nouns, nouns that indicate amounts, nouns that resemble quantities, nouns that indicate a branch and numbers. The Cumla Tèmyîz divides into three divisions: from subject, from object or from mubteda.

The Tèmyîz is controversial because it is similar in expressions and shape to some other sentence elements. At the beginning of these, there is Hâl element. Mefûlun bih (The Object), Mefûl Mutlaq (The Absolute Object) and Badel (The Apposition) are the other elements that are mixed. In this context, the thesis that we have prepared aims to reveal the differences between these elements by examining the disputes arising from other grammatical elements after all the lines of Tèmyîz are handled in Arabic language grammar.

Keywords: Tèmyîz, Mansûb, Ambiguous, Mufrad, Cumla.

ÖNSÖZ

Tarihe damgasını vuran her medeniyet ilmî, fikrî ve kültürel birikimleri ile kendisinden söz ettirmiştir. Önemli her medeniyet ve kültürün kendi ilmi birikimlerini oluştururken mensubu oldukları dil, her zaman ayrı yere haiz olmuştur. Öncelikle dilin yapısını, mantığını ve felsefesini anlamanın diğer ilimlerin özellikle sosyal bilimlerin alt yapısını teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Bir dilin mantığı, kendisini gramer kaideleri üzerinde ortaya çıkarır. Dilin yapısı, kelime üretme kuralları ve cümle dizimi kuralları kendisine ait mantığı görmeye yarayan faktörler olarak ifade edilebilir. Arap dilinde cümle dizimine ait unsurlardan biri de temyizdir.

Kadim Arap dili gramerine ait eserler ile çağdaş nahiv eserleri taranmak suretiyle oluşturmaya çalıştığımız araştırmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bizzat temyiz unsurunu ayrıntılı bir şekilde ele alarak Arap dili gramerindeki yerini ortaya koymayı hedefledik. İkinci bölümde ise, temyizin diğer gramer unsurları ile yorumlanması konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda farklı yorumlanan, yani temyiz olarak ifade edilen ismin başka bir nahiv unsuru ile açıklanması ikinci bölümün gayesini oluşturmaktadır.

Tezimizin ana ve alt başlıklarına dair bölümlendirmemizi klasik ve çağdaş eserlerde ele alınan usul ve çerçeve dairesinde oluşturmaya gayret ettik. İstifade ettiğimiz bazı kaynakların basım yeri ve yayınevi olmayanları, olmadığına dair her hangi bir kısaltma ifadesi kullanmadan dipnot ve kaynakça kısmında aktarmış bulunmaktayız.

Çalışmamızda örnek olarak kullanılan Kur'ân ayetlerinin mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan Kur'ân-ı Kerîm Meâli adlı eser temel alınmıştır. Farklı meallere başvurulması durumunda ilgili ayetlerin dipnot kısmında hangi eserden istifade edildiği yerinde belirtilmiştir. Ayrıca temyiz tabiri dışında diğer nahiv terimlerini her hangi bir karışıklığa mahal vermemesi adına çoğunlukla italik yazı stili kullanarak yazmaya çalıştık.

Çalışmalarım esnasında gerek metot gerek kaynak ve içerik açısından yaptıkları yardım ve rehberlikleriyle desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve değerli zamanlarını bu çalışmamızın oluşması için ayıran, ayrıca yüksek lisans danışmanım olan Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı öğretim üyesi saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE'ye ve emeği geçen diğer hocalarıma teşekkürlerimi arz ediyorum.

Halil İbrahim KARAÖZ

Antalya, 2018

GİRİŞ

Genel Olarak Dil ve Gramer

Dil kelimesinin çağrıştırdığı ilk anlam tat alma organı olan ve insan haricinde yaşayan diğer canlılarda da bulunan vücudun bir uzvudur. İkinci olarak ise iletişim aracı olarak kullandığımız söz veya yazı dizgesi olan dildir.

İnsan yeryüzündeki diğer canlılardan farklı olarak, kendisini bariz bir şekilde ayırt edici bir takım melekelerle sahiptir. İnsanın duygu, düşünce, akıl etme ve irade sahibi olması ve bu iradesi doğrultusunda seçimini yapabilmesi insanoğlunu yaşayan diğer canlılardan üstün kılan unsurlar olmuşlardır. Yine bu üstün meziyetlerle birlikte insan, diğer bir insana bağlı olarak hayatını idame ettirebilmekte ve birbirine ihtiyaç duymaktadır. Bu ise insanoğlunun toplumsal bir varlık olduğu ve onun hem cinsleriyle sürekli bir etkileşim ve iletişim halinde yaşamını sürdürmesi anlamına geldiğini göstermektedir. Diğer insanlarla birlikte bir toplum oluşturmamız bir diğer insana, sahip olduğumuz duygu, düşünce ve istekleri iletmek ihtiyacını doğurmakta hatta zorunlu kılmaktadır. Sosyal bir yapı içerisinde etkileşim kaçınılmaz olmakta ve bu etkileşimi sağlayan yegâne iletişim aracı olarak da karşımıza dil çıkmaktadır.

İnsanın konuşma yeteneği sayesinde iletişim aracı olarak kullandığı dilin olmadığını ve bu dilin yazıya aktarılmadığını kısa bir süreliğine tasavvur etmeye çalışsak, dilin insan hayatı için ne kadar önem arz ettiğini daha iyi anlayabiliriz. Öncelikle insanlık tarihinin olamayacağı, en başında tarih diye bir olgunun olmayacağı, sadece günümüze kadar gelen bazı kalınlardan ibaret olacağı kesindir. Ne toplumsal hayatın beraberinde getirdiği insanların hak ve düzenini tanzim eden hukuk sistemi bilinecektir ne de insanın ürettiklerinin en değerlisi diyebileceğimiz söze dayalı sanat ve dalları bulunacaktır. Netice itibarıyla bir insanın anıları yalnız kendisinde, belli belirsiz görüntüler olarak saklı kalacak ve onunla birlikte yok olup gidecektir.¹

Geçmişten günümüze dil ile ilgili birçok araştırmalar yapılmıştır. Özellikle de felsefenin, dolayısıyla filozofların üzerinde yoğun bir şekilde durduğu bir konu olagelmıştır. Antik Yunan'da M.Ö. VI. asırdan başlayarak dil, dilbilgisi ve dilbilimle ilgili birtakım çalışmalar, incelemeler ve araştırmalarla aydınlatılmaya çalışılmış, sonrasında da devam ederek gelişmeye başlamıştır. Platon (M.Ö. 427-347) dil felsefesinin önemli konularından birini; dilin doğal mı, yoksa insanlar tarafından konulma mı olduğu sorununu ele almış ve bu

¹ Doğan Aksan, *Anlambilim*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2016, s.17

alandaki iki eser yazarak kelimelerin kökenleri konusunu da ayrıntılarıyla *Kratylos* adlı eserinde incelemiştir.² Platon bu eserinde dili: “*Kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla, özne ve yüklemeler aracılığıyla anlaşılabilir duruma getirmek*” şeklinde tanımlamıştır.³

Ortaçağ döneminde Arap dünyasında yapılan çalışmalara baktığımızda ilk dönem Arap dilcilerden İbn Cinnî (ö.392/1002) dili: “*Her milletin gayesini anlattığı seslerdir*” olarak tarif eder.⁴ İbn Cinnî’den sonra Arap dili üzerinde önemli çalışmaları olan bir diğer dilci İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073) ise dili: “*Toplumun üzerinde anlaştığı kelimedir*” şeklinde tanımlamaktadır.⁵

Günümüz çalışmalarına bakıldığında ise dil üzerine araştırmalar daha da yoğunlaşarak sistematik bir hal almıştır. Bununla birlikte insanların meramını anlatmak için kullandıkları bir işaretler sistemi olarak daha genel tanımlamalar yapılmıştır.⁶ Daha şümüllü ve özlü bir tarif yapacak olursak Doğan Aksan’ın dil tarifini burada nakletmek yerinde olacaktır. Doğan Aksan’a göre dil: “*Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir*”⁷ şeklindedir. Başka bir ifadesinde de çok güçlü, büyülü bir düzen olduğunu söyleyerek dilin önemini vurgulamaktadır.⁸

Bu büyülü düzeni, diğer bir ifadeyle insan dilini inceleyen bilim dalına ise dilbilim denilmektedir.⁹ Dilin her yönüyle incelendiği bu bilim dalı tarihi gelişim ve oluşum süreçlerini tamamladıktan sonra gramer, anlambilim, sesbilim, sözcükbilim gibi farklı dallara ayrılmış ve her biri ayrı birer bilim dalı halinde incelenmeye başlanmıştır.¹⁰

Dilin en önemli kısımlarından biri olan gramer sözlük anlamı itibariyle, Yunanca’da *yazı* anlamına gelen *gramma* (gaphein) kökünden türetilmiştir. Bu kökten de Yunanca *grammatie*, Latince *grammatica*, Fransızca *grammaire*, İngilizce *grammar*, Almanca *grammatik* kelimeleri türetilmiştir.¹¹

Gramere dair ilk eserlerin antik çağa kadar dayandığı bilinmektedir. Bunlardan biri olan İskenderiye okuluna mensup filozof Dionysios Thraks (M.Ö. 170-90) *Gramer Sanatı*

² Ayrıntılı olarak bk. Platon, *Kratylos*; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.17

³ Platonun bu tanımını Doğan Aksan almanca telif edilen bir eserden çevirmektedir. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.55; Ayrıca bk. Platon, *Kratylos*, çev. Furkan Akderin, Say Yay., İstanbul 2015

⁴ Ebu’l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1952, c.I, s.33

⁵ İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru’l-Fesâha*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1982, s.48

⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., 9.Baskı, Ankara 2011, s.9

⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.55

⁸ Aksan, *Anlambilim*, s.17

⁹ Zeynel Kıran, “Dilbilim ve Temel İlkeleri”, *Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1984), s. 87

¹⁰ Hüseyin Küçükcalay, *Kur’ân Dili Arapça*, Deniz Kuşları Matbaası, Konya 1969, s.17-20; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.18; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.24-33

¹¹ Agop Dilaçar, “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 1971 Tarihli Sayısı, 2.Baskı (1989), ss. 83

(*Tekhné Grammatiké*) adlı eserinde, gramerin terim anlamını: “*Şairler ve yazarlar tarafından söylenmiş sözlere ilişkin tecrübi bir bilgidir*” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Dionysios grameri; aksana uygun düzgün okuma, mevcut edebi tarzlara göre açıklamalar getirme, muğlak deyim ve konuları açıklığa kavuşturma, kelimelerin gerçek anlamlarını ortaya çıkarma, dildeki benzerlikleri derleyip düzenleme, bu sanatla icra edilen marifetlerin en güzeli olarak ifade ettiği şiir eleştirisi yapma şeklinde altı kısma ayırmıştır.¹²

Arap dilinde gramer çalışmaları ise genel olarak ‘*نحو/Nahiv*’ tabiri adı altında temerküz etmiş ve bu isim altında gramer çalışmaları yayılmıştır. Bu bağlamda dil ve belagat alanında önemli eserler telif eden Arap dilci es-Sekkâkî (ö.626/1229) *nahvi*; cümle içerisinde yanlışları ayırt etmek için, konuşulan dilden çıkarılan ölçülerle, üzerine bina edilen kuralların kelimeler arasında mutlak surette cümlelerin mahiyetinin bilinmesine işaret eden bir ilim olarak tanımlar.¹³ Hicri IX. yüzyılda yaşamış olan, dil üzerine de çalışmaları bulunan ve *Tarîfât* adında bir terimler sözlüğü hazırlayan ünlü kelam bilgini el-Cürcânî (ö.816/1413) ise: “*Cümle içerisindeki terkiplerin durumunun, mu’rablık ve mebnîlik yönünden veya bunların haricindeki bir yönden kurallarla bilinmesine yarayan bir ilimdir*” şeklinde tanımlar.¹⁴

Günümüzde ise sistematik hale gelen gramerin en kapsamlı tarifini Agop Dilaçar şu şekilde yapmıştır:

“*Dilin kullanılışında yerleşmiş kurallara göre, dili meydana getiren sesleri (phonémos), şekilleri (morphémes), sözcükleri, yapı ve dizi işlem ve yollarını, yöntemlerini, sözcük sınıflarını, çekimlerini, cümledeki görev ve bağıntılarını düzenli olarak inceleyen bilimdir. Buna göre gramer aynı zamanda teorik ve pratik bakımdan, konuşma ve yazmayı incelemekten çıkan kurallara uygun kılma sanatını öğreten bir bilim dalı da sayılabilir*”¹⁵

Dilaçar, tanımın kapsamını daha da açarak gramerin; ses bilgisi, şekil ve görev bilgisi, dizi ve sözcük grupları bilgisi, sözcük yapısı bilgisi ve sözdizimi bilgisinden başka anlam bilgisini, sözcük bilgisini, deyim bilgisini, kaynak ve kök bilgisini, dil tarihini, yazımı, tecvidi ve üslup bilgisini de içine aldığını ifade etmiştir. Türkçede bu anlamları ifade etmek üzere *gramer* kelimesinin yanı sıra Türkçe karşılığı olan *dilbilgisi* sözcüğü de kullanılmaktadır.¹⁶

Dil ve dilbilim tarihine göz attığımızda, bilinen ilk çalışmaların Eski Yunan ve Eski Hind’lilere kadar uzandığını görmekteyiz. Dil üzerinde yoğunlaşılmasında başlıca iki önemli sebebin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bunların ilki dindir. Dine ait kutsal metinler ve dualara

¹² Dionysios Thraks, *Gramer Sanatı*, Çev. Eyüp Çoraklı, Alfa Yay., İstanbul 2017, s.21

¹³ Ebû Yakup Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 1987, s.75

¹⁴ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Tarîfât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Dâru’l-Fazilet, Kahire, ts., s.202

¹⁵ Dilaçar, “Gramer”, s. 83

¹⁶ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.18

gösterilen ilginin dil ve gramer çalışmalarını tetiklediği tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kutsal metin ve duaların kuşaktan kuşağa yanlışlardan arındırılmış bir şekilde saflığını koruyarak aktarma çabası, yazma ve okumaya dair birtakım kurallar koymayı gerektirmiş ve bu da dilbilgisine dair ilk kuralları oluşturmuştur.¹⁷

İkinci olarak dinin gramer oluşumundaki etkisinin yanı sıra felsefe de gramer ve dil alanında çalışmaların temayüz etmesine sebep olan unsurlardadır. Gramer teriminin benimsenmesine dair anlayışın tarihinin Sokrates dönemine kadar uzandığı görülmektedir. M.Ö. V. yüzyıl ortalarında gün yüzüne çıkan ve kendilerine Sofist adı verilen hitabet ve söz ustaları, dili pratik açıdan incelemişlerdir. Dili olabildiğince en üst seviyede iyi kullanabilmek için -kurallarını bilme ve belirleme amacı dışında olsa da- filozofların eliyle gramer yeşermeye başlamıştır. Ancak Sofistler, dilin sadece belli kullanım yönlerini ele aldıklarından dolayı grameri ilgilendiren konuların detaylarına, özellikle de cümle yapısına dair çalışmalar yapmamışlardır. Dolayısıyla bu dönemde gramer bakımından önemli sayılabilecek sonuçlara ulaşamamıştır.¹⁸ Yunan gramerinde kuralların belirlenmesi, birtakım kuralların konulması, daha çok batı dünyasında uzun yıllardır gramerin babası olarak bilinen Aristo'nun (M.Ö.384) yaşadığı çağda olmuştur.

Ortaçağ tarihine baktığımızda ise karşımıza IV. yüzyılda yaşamış Donatus'un (M.S.IV) *Ars Gramatica* adlı eseri ile VI. yy yaşamış Priscianus'a (M.S.VI.) ait *Institutiones Reum Grammaticae* adlı eserleri ortaçağ boyunca uzun süre kullanılmıştır.¹⁹ Ortaçağda yazılmış önemli bir diğer eser de Alexander de Villa Dei'nin (M.S.1240) 1199 tarihini taşıyan eseridir. Genel itibariyle ortaçağ boyunca Avrupa'daki dil çalışmaları alanında bir canlılık görülmemiş, gramer ile ilgili çalışmalar, kısır kalmıştır. Bir kilise dili olan Latince'nin çok geniş alanlarda ve geniş çapta öğretilmesi sonucu bu çağdaki dilticiliğin daha çok Latince okuma kitaplarına, sözlüklerine ve dilbilgisi kitaplarına ağırlık verildiği gözlemlenmektedir.²⁰

Avrupa'da ortaçağ boyunca dilbilim ile ilgili çalışmalar durgun geçerken doğuda özellikle İslam coğrafyasında durum hiç böyle olmamış bilakis çok önemli çalışmalar ve eserler telif edilmiştir. Hintli dilticilerin yanında Arap dilticilerin önemli eserler ortaya koyduğu kaynaklarda açıkça görülmektedir. Günümüz Arap dilticilerinden İbrahim Mekdûr; Arapça

¹⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.16; Nimet Yıldırım, "Gramer Tarihine Genel Bir Bakış", 17 Şubat 2008, <https://nyildirim.wordpress.com/2008/02/17/gramer-tarihine-genel-bir-bakis/>, (erişim tarihi: 20.04.2017)

¹⁸ Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967, s.9-11; Yıldırım, "Gramer Tarihine Genel Bir Bakış"

¹⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.18

²⁰ Başkan, *Lengüistik Metodu*, s.17; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.19

dışında hiçbir dilin gramerinin, Arap gramerinin gördüğü kadar ilgi görmediğini ifade ederek bu dönemde yapılan çalışmaların önemini vurgulamıştır.²¹

Arap grameri üzerinde ilk çalışmalar dilbilgisi/sentaks, sarf/morfoloji, fonetik, yabancı kelimeler ve lehçe farklılıklarını kapsayan bir disiplini ifade etmiştir.²² Dilbilgisi, sesbilim, sözlük bilim ve metin şerhleri konularında önemli eserler telif edilmiştir. VII. yüzyılda Sîbeveyh (ö.180/796), *el-Kitâb* adlı eseriyle Arapçanın en kapsamlı ve sağlam dilbilgisini meydana getirmiş ve ilerleyen yüzyıllarda da bu alanda çalışma yapan birçok dilciye kaynaklık teşkil etmiştir. Sîbeveyh'in bu kitabı hala önemini yitirmemiştir.²³

Geçmişten günümüze gramer üzerine yapılan tarifler ve yapılan çalışmalar dikkate alındığında gramer; cümle yapısı/sentaks, sözcük yapısı/morfoloji ve köklerini, dili meydana getiren seslerin bilgisini/fonetik inceleyen bir bilim dalı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Gramerin kapsam ve alanı dilcilere göre farklılık arz etse de daha ayrıntılı olarak ses bilgisi, şekil ve görev bilgisi, dizi ve sözcük grupları bilgisi, sözcük yapısı bilgisi ve sözdizimi bilgisinden başka anlam bilgisini, sözcük bilgisini, deyim bilgisini, kaynak ve kök bilgisini, dil tarihini, yazımı, tecvidi ve üslup bilgisini de içine alarak daha kapsamlı bir tariften söz etmek mümkündür.²⁴

Arap Dili Grameri ve Oluşum Süreci

Herhangi bir dilin gramerinin oluşumu o dilin varlığı ile birlikte hemen çıkmış değildir. Şuana kadar görüldüğü üzere dillerin tarihi süreci içerisinde, bir takım sebepler vasıtasıyla o dilin gramerinin oluştuğunu görmekteyiz. Aynı şekilde Arap dili grameri de Arap dilinin ortaya çıkmasıyla başlamamış aksine Arapça'nın kendi gelişim süreci içerisinde bazı merhaleler halinde ortaya çıkmıştır. Tabi olarak Araplar, Arap dilinin başlangıcından itibaren tespit edilmiş herhangi bir kurala bağlanma ihtiyacı duymadan, kendi özlerinde bulunan bir dil yeteneği ile konuşuyorlardı. Gramer kaidelerinin tespitine kadar olan uzunca bir süreç bu şekilde devam etmiştir. Hasan Avn, kural tespit sürecinin öncesindeki doğal durumu şöyle tasvir eder: “*Onlar fâili merfû olarak telaffuz etmeden önce fâilin merfû olduğunu, mefûlu mansûb olarak telaffuz etmeden önce mefûlun mansûb olduğunu, muzâfun ileyhi mecrûr olarak telaffuz etmeden önce muzâfun ileyhin mecrûr olduğunu düşünmemişlerdi*”²⁵

²¹ İbrahim Mekdûr, “Aristo Mantığı ve Arap Grameri”, çev. Bünyamin Aydın-Yunus Emre Akbay, *Süleyman Demirel Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 32 (2014), s.189

²² İsmail Durmuş, “Nahiv”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXII, s.300

²³ M.Reşit Özbalıkcı, “Sîbeveyhî”, *DİA*, c.XXXVII, s.130-134; Ayrıca bk. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.19

²⁴ Dilaçar, “Gramer”, s. 83

²⁵ Hasan Avn, *el-Lugatu ve'n-Nahv*, Matbaatu Royal, İskenderiye, 1952, s.101

Bu durum Arapça'da olduğu gibi doğal olarak diğer bütün diller için de söz konusudur. Ancak bu sebeptendir ki Arap dili kaideleri tespit edilirken özellikle bedevi Arapların sözleri ve Cahiliye²⁶ dönemi olarak adlandırılan İslamiyet'ten önceki dönemde söylenen şiirler delil olarak kullanılmış ve Arap gramer tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.²⁷

Başlangıçta Arap gramerine dair çalışmalar 'العربية/ Arapça' olarak adlandırılmış daha sonraları ise 'نحو/ Nahiv' tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç içerisinde nahiv, Kur'ân kıraatinin de etkisiyle kısa zamanda terimleşen imâle, idgam, ibdâl, i'lâl, hemz gibi daha çok kıraat, ve bununla birlikte fiil, kök ve çekimlerini, isim ve sıfatlarıyla bunların müennes ve cemilerini ihtiva eden ve sadece kelimelerin şekilleriyle meşgul olan sarf/morfoloji ilmini ve i'râb olgusuyla birlikte cümle yapısını inceleyen sentaks kısmını ifade etmiştir.²⁸

Sözlükte *yönelmek, izini takip etmek* anlamlarına gelen *nahiv* kelimesi isim olarak *yön, taraf, yol* manasına gelmektedir. Nahiv isminin nereden geldiğine dair ise şöyle bir rivayet aktarılmaktadır. Rivayete göre Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/661) nahvin kurucusu olduğu söylenen Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye (ö.69/688) kelime çeşitleri tanımlarını kapsayan bir sayfayı verdikten sonra "أَنْتَ هَذَا النَّحْوُ/ Bu yolu takip et" demiştir. Hz. Ali'nin *nahiv* tabirini kullanması bu isimlendirmeyi almasına sebep olduğu ifade edilmiştir.²⁹ Başka bir rivayette ise Ebu'l-Esved, Arap gramerinin esaslarını bizzat kurmuş ve başkalarına da "اِنْخُوا نَحْوَهُ/ Ona göre yürüyünüz" demiştir. Bir diğer rivayette ise yine Ebu'l-Esved: "اسْتَأْذَنْتُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَنْ أَضَعَ نَحْوَ مَا أَوْضَعَ/ Ali b. Ebî Tâlib'den kendisinin ortaya koyduğunun benzerini ortaya koymak için izin istedim" demiştir. Bu söze binaen bu ilim dalı nahiv olarak adlandırılmıştır.³⁰

Yukarıda ifade edilen görüşlere ilaveten 'نحو' kelimesinin bir edat olarak ele alınması ve 'نحو' edatının da *kastetme* ve *amaçlama* anlamı taşıması, bu tabirin kullanılma sebebi olarak ifade edilmiştir. Bu görüşü benimseyenlere göre *nahiv*, cümleyi oluşturan kuralları ortaya koymayı amaçladığı ifade edilmektedir.³¹

²⁶ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yay., Kayseri 2014, s.11

²⁷ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 2016, s.29

²⁸ Küçükcalay, *Kur'ân Dili Arapça*, s.51; M.Cevat Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c.VII, 2 (2005), s.111; Durmuş, "Nahiv", *DİA*, c.XXXII, s.300; Nazife Nihal İnce, *Hicrî İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*, (yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üni. SBE, Konya 2005, s.24

²⁹ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, c.XXXII, s.300

³⁰ Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", s.112; Rıfat Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van Yüzüncü Yıl Üni. SBE, Van 2014, s.7

³¹ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.8

Başlangıçta kadim dilciler nahiv terimini geniş manasıyla kullanmışlar, nahiv/sentaks ve sarf/morfoloji olmak üzere iki kısmı da içine alacak şekilde kullanarak incelemişlerdir. Bu iki alanı ilk önce ‘العربية/ Arapça’ sonra da ‘نحو/ Nahiv’ olarak adlandıırırlarken bu iki kısmı kastetmişlerdir.³² Daha sonraki süreçlerde zamanla nahiv; kelimelerin terkihi, birbirleriyle ilişkileri, birleşip cümle oluşturmaları ve cümledeki terkipler arası etkileşimi ifade eden sentaksın karşılığı olarak yerini bulmuş ve müstakilleşerek ayrı ilim dalı haline gelmiştir.³³

Tarihin akışı içerisinde tetikleyici pek çok sebep nahvin oluşumunu etkilemiştir. Bunların en önemlisinin, İslam’ın Arap dilinde gelmiş olmasıdır. Arap dilinin İslam’ı tecrübe etmiş olması, beraberinde İslam’ın kıtaları aşan hâkimiyeti, Araplarla farklı milletleri iç içe yaşamaya sevk etmiş ve bu milletlerin etkisine açık hale getirmiştir. Kuzey Afrika’dan Endülüs’e, Şam’dan Orta Asya’ya kadar uzanan İslam fetihleri; içerisinde Kıptî, Farisî gibi birçok milleti ve dolayısıyla bunların dillerini barındırır olmuştur. Kıptîler’den ve Farisî’lerden Müslüman olanlar ya da bu dillerin etkisinde kalanlar tarafından Arapça’ya bu dillerden kelimeler girmeye başlamıştır. Dolayısıyla dilde bozulmaların baş göstermesine ve kural ihlallerinin (lahn) artmasına sebep olmuştur.

İslam’ın ilk yıllarında nadirattan olan lahnlar pek yaygın değildi. Ancak bütün bu fetihlerle birlikte Kur’ân’ı yanlış okuyanların ortaya çıkması, Kur’ân metninin muhafaza edilememe endişesini beraberinde getirmiştir. Böylece sorunun din ile irtibatlı olması, çözümü için kısa sürede adım atılması ihtiyacını hissettirmiştir.³⁴ Hz. Peygamber (a.s.) döneminde ortaya çıkan dil ile ilgili ihlallerin doğrudan Peygamber (a.s.) tarafından müdahale edildiğinin bilinmesi bu çözümü ivedilikle gündeme getirmiştir.³⁵

Bu açıdan bakıldığında, Kur’ân’ı muhafaza etme gayretleri ile Arap nahvinin vaz edilmesine ilişkin ilk etkenin dini olduğunu görmekteyiz. İkinci olarak dini olmayan toplumsal etkenleri sayabiliriz. Dini olmayan bu sebepler içerisinde; Arapların milli duygularla gurur duydukları dillerini korumaya çalışmaları, Araplaşmış olanların Arapça’yı açık bir şekilde anlama çabaları ve son olarak da Arap aklının ilerlemesi ve zihni gücünün

³² Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel, Vadi Yay., Ankara 2012, 99-100; İnce, *Hicrî İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*, s.25

³³ Ğânim Kaddûrî el-Hamd, “Nahiv Eserlerinin Te’lifinde Takip Edilen Yöntemler”, çev. Ali Bulut, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.VIII, 1 (2008), s.376

³⁴ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.100; Küçükkalay, *Kur’ân Dili Arapça*, s.137; Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay., İzmir 2006, s.22-31; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s.34

³⁵ Ebû Abdullah Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Mustedrak ale’s-Sahîbeyn*, thk. Mustafa Abdulkadir el-Atâ, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2002, c.II, s.477; Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü*, s.31-32

gelişmesinin sonucu olarak nahiv kaidelerinin kayıt altına alınmasını gerektirmesi olduğu Arap dili tarihi kaynaklarında ifade edilmektedir.³⁶

Nahiv ilmi alanında yapılan ilk çalışmalar ve kuruluş sebeplerine dair görüşler konusunda, Arap dilcilerin ittifak ettikleri söylenebilir. Arap dilinin tarihi serüveni içerisinde belirli bir vakte kadar ilmîleşmeden bahsedilemezken daha sonraları söz edilebilir olmuştur. Tam bu noktada bir ilim olarak Arap gramerinin/nahvin nerede, ne zaman, ne şekilde ve kim tarafından kurulduğu meselesi gündeme gelmiştir. Nahiv ilminin oluşumu sürecinde kim veya kimler tarafından katkıda bulunulduğu Arap dili tarihi ile ilgili kaynaklarda ve nahivcilerden bahseden tabakât kitaplarında çokça tartışılan bir konu olduğu bilinmektedir.³⁷

Konuyla ilgili pek çok rivayet olmakla birlikte ilk kaynaklar çalışmaların Hz. Ali ile başladığını ve sonrasında bu çalışmaları Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin geliştirdiğini göstermektedir. İbnu'l-Enbârî'ye (ö.577/1181) göre Hz. Ali bir gün Ebu'l-Esved'e, "*İşittim ki şehrinizde lahn (Dil hataları) vardır. Arapçanın esasları hakkında bir kitap hazırlamak istiyorum*" demiş ve devamında üzerinde, "*Söz üç kısımdır. Bunlar isim, fiil ve harftir. İsim, müsemma hakkında bilgi veren kelimedir. Fiil müsemmanın hareketi hakkında, harf ise isim ve fiilin dışındaki şeyler hakkında bilgi veren kelimelerdir*" yazılı bir kâğıt vermiş ve bu yolu izlemesini "*أنح هذا النحو*" ardından da bir şeyler hazırlamasını istemiştir.³⁸

Ebu'l-Esved daha sonra Hz. Ali'den aldığı bu bilgilerle çalışmaya başlamış ve hazırladığı bilgileri sırasıyla *atıf*, *na't*, *taaccüp*, *istifhâm* ve 'ن' grubunu da belirledikten sonra Hz. Ali'ye sunmuştur. O da 'ن' grubunda eksik gördüğü 'نكن'yi neden yazmadığını sormuş, onunda bu grup içerisinde olması gerektiğini ifade ederek eklemesini söylemiştir.³⁹ Bu da ilk çalışmaların Hz. Ali eliyle başladığının göstergesi olarak zikredilmiştir. Bu rivayetin bir benzerini İbnu'l-Kıftî de rivayet etmiştir.⁴⁰

Bunların dışında nahvin kurucusu olarak Ebu'l-Esved'i işaret edenler şöyle bir olaydan da bahsederler: Irak valisi Ziyad b. Ebîh bir gün Ebu'l-Esved'e gelerek yabancıların Arapça'yı bozduklarını ifade eder ve bu hususta hem insanlara faydalı olacak hem de Allah'ın kelimasının doğru okunmasına yardımcı olacak bir çalışma yapmasını ister. Ancak Ebu'l-Esved

³⁶ Şevkî Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1968, s.11; Avn, *el-Lugatu ve'n-Nahv*, s.201; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", s.118-119

³⁷ Cemâleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî - Muessesetu'l-Kutubi's-Segâfiyye, Kahire/Beyrut, 1406/1986, c.I, s.39-55; Ebu'l-Berekât b. Abdi'r-Rahmân b. Muhammed b. Ebi Saîd el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebê*, thk. İbrahim Sâmirâî, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1405/1985, s.18-23; Avn, *el-Lugatu ve'n-Nahv*, s.78-80

³⁸ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, s.18

³⁹ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, s.18-19

⁴⁰ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, 39-40; Ayrıca bk. Durmuş, "Nahiv", *DİA*, c.XXXII, s.301; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", s.122-123

onun bu isteğini kabul etmez. Bunun üzerine Ziyâd, bir adamı çağırarak Ebu'l-Esved'in geçtiği güzergâha oturmasını ve kasten Kur'ân'dan bir ayeti yanlış okumasını ister. Adam “*أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* / *Allah ve Rasûlü, müşriklerden berîdir*”⁴¹ ayetini gramere dayalı bir hatalı ile “*Allah, müşriklerden ve Rasûlün'den berîdir*” şeklinde yanlış okur. Bunu duyan Ebu'l-Esved derhal Ziyâd'ın yanına gelerek bu konuda kendisine yardımcı olacağını ifade eder ve kendisine bir yardımcı görevlendirmesini ister. Böylece çalışmaya başlayan Ebu'l-Esved, Kur'ân'ı harekelemeye başlar. Böylece ilk gramer çalışmaları başlamış olur.⁴²

Arap gramerinin kuruculuğu kimi kaynaklarda Ebu'l-Esved'in talebelerinden Nasr b. Âsım, Abdurrahman b. Hürmüz ve Yahya b. Ya'mer'e nispet edildiği de ifade edilmiştir.⁴³ Ancak bu görüş pek rağbet görmemiştir.

Genel itibariyle kaynaklara baktığımızda nahiv ilminin kurucusuna dair görüşlerin üç noktada temerküz ettiğini görmekteyiz. Netice itibariyle daha kapsayıcı bir yaklaşım sergilemek gerekirse bu üç noktada temerküz eden tartışmaları uzlaştırmamız da mümkündür. Buna göre, nahvin ilmîleşme sürecini belirli yer, zaman ve kişilerle sınırlamaktansa farklı mekan ve zamanlarda birden fazla kişinin etkisiyle geliştiğini söylemek daha doğru gözükmektedir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin yönlendirmesi ile Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin içerik ve sınırları açısından bilinemeyecek bir şablon çıkardığını ve onunda öğrencilerinin bunu daha da geliştirerek ileri seviyeye getirdiklerini, zamanla belirli bir düzeye gelen bu nahiv birikiminin, bir araya getirilerek tedvin denemelerine girildiğini ve nahivde büyük bir sıçrama olarak nitelendirilebilecek Sîbeveyh'in *el-Kitâb'ı* ile ilmîleşme sürecini tamamladığını ifade etmek mümkündür.⁴⁴

Başlangıçta nahiv ilminin içerisinde değerlendirilen sarfın tarihine baktığımızda ise, kim tarafından nasıl kurulduğuna dair net bir bilgi kaynaklarda söz konusu değildir. Bunun sebebinin kadim dilcilerin sarf ve nahvi bir arada ele almaları ve birbirinden bağımsız düşünmemeleri gösterilebilir. Arap dilciler sarfı, nahivden bir parça olarak görmüşler ve yapılan araştırmalarda her iki ilim için nahiv tabirini kullanmışlar.⁴⁵

Sarfın kurucusuna dair ilk görüş belirten, kadim dönem müelliflerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Kâfîcî (ö.879/1474) olmuştur. el-Kâfîcî'ye göre, sarf ilminin

⁴¹ Tevbe 9/3

⁴² Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Kahire 2008, c.I, s.46-47; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, 40

⁴³ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s.31; Ergin, “Arap Nahvinin Doğuşu”, s.122-128

⁴⁴ Muhammed Muhtâr Veleddin Ebbâh, *Târihu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1429/2008, s.43; Avn, *el-Lugatu ve'n-Nahv*, s.230; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s.33-34

⁴⁵ Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *On Dokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 9, (1997), s.294

kurucusu sahabeden Muâz b. Cebel'dir. Ancak Celaledin es-Suyûtî (ö.911/1505), el-Kâfîcî'nin (ö. 879/1474) bu görüşünü reddetmiş ve ona göre sarfın ilk kurucusunun Muâz el-Herrâ (ö.187/802) olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Ancak el-Herrâ'nın, sarf ilminin kurucusu olduğu konusunda kesin bir yargıya varılamayacağı ifade edilmektedir. Çünkü sarf ilmine dair konular başlangıçta 'العربية/ Arapça' adı altında ele alınıyordu. Bu bağlamda Arapça'ya dair çalışmalar içerisinde el-Herrâ'nın, *tasrîf* adını verdikleri 'التمرین/ Temrîn' meseleleri üzerinde çokça durduğu ifade edilmektedir. Bu sebepten, bizatihi kurucusu olduğu değil de sarf ilmine dair bir çalışmayı tahsis eden ilk kişi olduğu belirtilmiştir. Ancak bu şekilde dar bir çerçevede kısıtlamak suretiyle sarf ilminin kurucusu olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷

Kesin olmamakla birlikte kaynaklardaki genel görüşe göre, Ebû Osman Bekr b. Habîb el-Mâzîni'nin (ö.249/863) *et-Tasrîf* adlı eseri günümüze kadar ulaşan ve müstakil olarak ilk defa telif edilen sarf kitabı olma özelliğine sahiptir. Bunun yanı sıra Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinin son bölümünü sarfa ayırdığı da ayrıca hatırd tutulması gerekmektedir.⁴⁸

Arap diliyle ilgili çalışmaların başlamasıyla birlikte bu alanda yeni bir döneme girilmiştir. O ana kadar görülmemiş bir ilgi ve yoğunlukta çalışmalar süratle devam etmiştir. Arap dilinin yoğun ilgiye maruz kalması kısa bir süre içerisinde, farklı görüşleri temsil eden ve dil üzerine çeşitli tartışmaların yapıldığı dil ekollerinin temayüz etmesine vesile olmuştur.

Hicri ilk yüzyılın başlarında kurulan Basra ve Kûfe şehirlerinde yapılan dil ve edebiyat çalışmaları, bu şehirlerin farklı prensipleri ve meseleleri kendilerine mahsus bir tarzda ele alış biçimleri neticesinde ihtilafları ve münakaşaları olan iki filoloji mektebinin doğmasına neden olmuştur.⁴⁹ İlk dil çalışmalarını başlatma şerefi Basralılara ait olmuştur. Nahvin en azından bazı esaslarını tespit edici olarak bilinen Ebu'l-Esved ve onun öğrencileri Basra'da yetişmiş ve çalışmalarını orada sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan Basra'nın Arap gramerinin doğuş yeri olduğu kaynaklarda bilinmektedir.⁵⁰ Basra ekolünün mensupları, çalışmalarını semâ'ya (dinleme ve ağızdan derleme) ve kıyasa dayandırmışlardır. Arap çöllerindeki bedevilerden titizlikle seçtikleri dil ve edebiyat malzemelerini derleyerek az rastladıkları şâz ve nadir kullanımları değil, çok ve sık rastlananları esas alarak sağlam kaideler koymaya çalışmışlardır.⁵¹

⁴⁶ Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", s.295

⁴⁷ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *Durûsu't-Tasrîf*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1416/1995, s.8-9; Ayrıca bk. Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", s.295

⁴⁸ Ebû Beşir Ömer b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1408/1988, 3.Baskı, c.IV, s.326-494

⁴⁹ Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, c.V, s.117-118

⁵⁰ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.102; Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, c.V, s.117-118

⁵¹ Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, c.V, s.117; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", s.135-136

Basra mektebinin ilk temsilcileri, Ebu'l-Esved ed-Duelî, İbn Ebî İshak el-Hadramî (ö.117/735), İsa b. Ömer es-Sekafî (ö.149/766), el-Ahfeş el-Ekber (ö.177/793) ve Yunus b. Habîb (ö.182/798)'dir. Bunlardan sonra, gerek bu mektebin gerekse genel itibariyle sahasının iki büyük âlimi olan el-Halil b. Ahmed (ö.170/786) ile talebesi Sîbeveyh (ö.176/792) gelir. Basra mektebinin Sîbeveyh'ten sonra diğer mensupları arasında el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Ebu 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö.209/824) Ebû Zeyd el-Ensârî (ö.215/830), el-Asma'î (ö.216/831), Ebu 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), Ebû Osman el-Mâzinî (ö.249/863), el-Muberrred ve İbn Dureyd (ö.21/933) gibi büyük âlimleri sıralayabiliriz.

Basra'daki hareketliliğe karşın Kûfe'de de benzer türde çalışmalar başlamıştır. Kûfeli dilcilerin bazıları Basra'da hocalarından eğitimlerini almış ve çok geçmeden de Kûfe'ye dönmüşlerdir. Burada rekabet duygusuyla Basralı hocalarının fikirleriyle tezat olan kendi görüşlerini dile getirerek dil çalışmalarına başlamışlardır. Basralıların Emevî sempatisi olmasına karşılık Kûfe'nin dönemin Abbasî hanedanlığının merkezi olan Bağdat'a yakın olması ve Kûfelilerin Hâşimîlere olan sempatisi sebebiyle Abbasî hanedanlığı ve vezirlerinin daha çok Kûfelilerin tarafını tuttuklarını kaynaklarda müşahade etmekteyiz. Dolayısıyla ihtilafların ilmi olduğu kadar siyasi boyutu da olduğu ifade edilmiştir.⁵²

Kûfe mektebinin temsilcileri arasında kurucusu ve ilk temsilcisi olarak kaydedilen Ebû Ca'fer er-Ruâsî'yi (ö.187/803) sonrasında iki büyük dil bilgini olarak Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'yı (ö.207/822), el-Ferrâ'nın öğrencisi Ebû Yusuf Ya'kûb b. es-Sıkkî'ti (ö.243-857) ve ayrıca önemli çalışmalarla adını duyuran Ebû Abbas Yahya Sa'leb'i (ö.291/903) zikredebiliriz.⁵³

Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilafların hemen hemen son bulduğu hicri IV. asırda nahiv uleması her iki ekolün görüşleri arasında kendi fikirlerine uygun gelen bir görüşü tercih etmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda nahiv ilmi, Basra ve Kûfe tecrübesiyle gelişim ve olgunlaşma aşamasını tamamlamış artık görüşler arasında tercih aşamasına gelmiştir. Hicri IV. asrın başlarında siyaset merkezinin de Bağdat'ta olması hasebiyle burada bu iki mektebin görüşlerini birleştirerek sentez bir oluşum olan Bağdat Dil Mektebi meydana gelmiştir. Bağdat dil mektebi, Basra ve Kûfe mekteplerine ait görüş ve içtihatlardan seçim yapma metodunu benimseyen bir anlayışa sahip olmuştur. Bağdat ekolüne bağlı dilciler arasında iki yönelim olmuştur. Birincisi, Kûfe ekolüne meyilli olan dilcilerin oluşturduğu akım, ikincisi de Basra ekolüne ait görüşlere meyilli olan dilcilerin oluşturduğu akım. Bu

⁵² Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, c.XXVI, s.345

⁵³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.106-109; Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, c.XXVI, s.345-346

ekole mensup bazı dilciler ise her iki mezhebi karıştırıcı bir metot izlediği de gözlemlenmektedir.⁵⁴

Bağdat ekolünün ilk temsilcileri arasında; Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî (ö.338/949), Ebu Ali el-Fârisî (ö.377/949), İbn Cinnî'yi (ö.392/1002) zikretmek mümkündür. Sonraki dönemlerde yetişen Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö.538/1144), İbnu's-Şecerî (ö.542/1148), lügat âlimi, dilci ve tarihçi Ebü'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (ö.577/1181) gibi dilciler, bu mektebi devam ettirmişlerdir.⁵⁵

Arap dilinde çalışmalar İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte Basra, Kûfe ve Bağdat'ın ardından daha sonra Endülüs'e kadar uzanmak suretiyle batıya geçmiştir. Hicri VII. asır ve sonrasında Mısır ve Endülüs'te önemli dilciler eserleriyle adlarını duyurmuşlardır. Her ne kadar fazla yeni görüşler olmasa da daha çok, geçmiş eserlerin tasnifleriyle ilgilenmişlerdir.

Endülüs'te, *el-Elfiyye* ve *el-Kâfiyetü's-Şâfiye* eserleriyle İbn Malik⁵⁶ (ö.672/1274), *Kitâbu'l-İdrâk* adlı eseriyle de Ebu Hayyân en-Nahvî (ö.745/1344) önemli temsilcileri olmuşlardır.

Mısır'da ise *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* eserlerinin sahibi İbnu'l-Hâcib (ö.646/1249) ile *Muğni'l-Lebib* ve *Katru'n-Nedâ* gibi pek çok eserin müellifi olan İbn Hişâm (ö.761/1360) ve bu mektebin meşhur dilcileridirler.⁵⁷

Arap Dili Gramerinin Yapısı

Arap dili, kelime ve cümlelerin düzenini keşfetme, gramerin alt yapısına dair kaideler oluşturma ve bu kaideler üzerine bina edilecek kuralları tanzim süreci başlangıçta Basra ve Kûfe ekolleri vasıtası ile neşet etmiş, daha sonraları Bağdat, Mısır ve Endülüs mektepleri ile de varlığını idame ettirmiştir. Arapçayı bozulmalara karşı korumak gibi amaçlarla başlayan daha sonraları onun kurallarının sistemli bir şekilde yerleştirilmesi ve tedvin edilmesi sırasında köklü çalışmaların yapıldığı ve bu çalışmaların sonucunda yoğun tartışmalar yaşandığı, Arap gramer tarihinde bariz bir şekilde gözlemlenmektedir. Ortaya çıkan tüm bu tartışmalar, ekoller ve temsilciler; Arap dilinin birbiriyle bağlantılı kurallar zinciri etrafında sistemli bir şekilde incelenmesi, mevcut birikimi daha da sistematik hale büründürmüştür.

⁵⁴ Ahmet Şen, *Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2010, s.18-19

⁵⁵ Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s.245-276

⁵⁶ Endülüslü bir aileye mensup olan ve orada doğan İbn Mâlik hakkında Ignace Goldziher, Şam'da doğup orada öğretmenlik yaparak hayatını sürdürdüğü şeklinde yanlış bir bilgi vermektedir. Ayrıntılı olarak bk. Turan Bahşi, "Nahiv Öğretiminde Manzum Eserler İbn Mâlik'in el-Elfiyye'si Örneği", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler Kitabı II*, İstanbul 2016, ss. 239

⁵⁷ Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s.288-310

Bunun sonucunda da tamamıyla kaide ve kuralların hâkim olduğu miyârî denilen bir başka deyişle normatif bir yaklaşım tarzı tezahür etmiştir.⁵⁸ Miyârî/normatif yaklaşım, kısaca analitik bir usulle dili meydana getiren unsurların kaideleri tanzim edilerek bu kurallara dayalı perspektif ile gramere yaklaşım şekli olarak açıklanabilir.⁵⁹

Ebu'l-Esved'den sonra grameri sistemli olarak ilk defa inceleyen Halil b. Ahmed ve hemen sonrasında talebesi Sîbeveyh, gramerin sistemleşme hareketine öncülük etmişlerdir. Kendilerinden sonra gelen dilcilerin sundukları katkılar ile de bu miyârî/normatif yapı tedricen oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla da Basra ekolü nahivcileri, miyârî metodun ilk tohumlarını atanlar ve bu metodun uygulayıcıları oldukları söylenebilir. Basralılar bu kaideleri oluşturlarken de Kur'ân'ın indirildiği Kureyş lehçesini merkeze oturarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir.⁶⁰

Bu şekilde miyârî yapıyı benimseyenler kaynak edinirlerken bir takım metotları belirleyici etken olarak kullanmışlardır. Bu ilkelerin başında kıyas gelmektedir. Kıyas, şekil veya anlam bakımından dildeki benzer kelime ve yapıların örnek alınması ve yakıştırma yoluyla onlara benzetilerek yeni kelime veya anlamlar türetilmesi şeklinde temayüz etmiştir. Kadim dilciler kural tespit sürecinde sem'a dediğimiz sağlam gördükleri bedevilerin kullanımlarını ele alarak kıyasa tabi tutmuşlar ve bir takım gramer kuralları oluşturmuşlardır.⁶¹

Miyârî metotta kullanılan ikinci önemli unsur, kıyasın da gelişip derinleşmesini sağlayan illet faktörü olmuştur. İlet, 'مقيس / kıyas edilenin', 'مقيس عليه / kendisine kıyas edilenden' hükmü almaya sebep olan sıfat veya özelliklerdir.⁶² Başka bir deyişle nahivde bir kuralın konulmasının sebepleridir. Kural koymada önemli bir yere sahip olan illet, normatif metodun önemli bir kural tespit aracı olmuştur. Bu konuda her ne kadar kendisinden önce nahiv illetleri konusunda yazanlar olmuşsa da elimize ulaşan ilk gramer kitabı Sîbeveyh'in *el-Kitâbı* olduğu ifade edilmektedir. Sîbeveyh, illetleri zikretmekle birlikte kendisinden önceki dilcilerden nakiller de yapmıştır. Aynı zamanda bununla kalmayarak naklettiği illetlere çeşitli ilavelerde bulunmak suretiyle kapsamalarını da genişletmiştir.⁶³

Miyârî metodu benimseyenlerin kullandıkları bir diğer unsur ise âmil teorisiidir. Âmil, Arap gramerinde kelimelerin son hareketlerini yani ref, cer, nasb veya cezm halini gerekli

⁵⁸ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.15-30

⁵⁹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.20

⁶⁰ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.78-79

⁶¹ Murat Yıldız, "Modern Dilbilim Ekseninde Klasik Arap Flolojisinde Dilin İşleyişi Sorunu", *On Dokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, s.113-114

⁶² Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.34

⁶³ Ergin, "Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine", *Marife Dergisi*, 1 (2009), 1, s.160-162

kılan veya oluşturan her etkene denir.⁶⁴ Basra ekolü âmil nazariyesini en fazla kullanan ve görüşlerini buna dayandıran ekol olmuştur. Kûfeliler ise sema‘ya daha çok önem verdikleri için âmil nazariyesini ikinci plana attıkları ifade edilmiştir.⁶⁵

Miyârî metodu benimseyenlerin kullandıkları önemli argümanlardan biri de i‘râb olmuştur. Bilindiği üzere filolojik ilk çalışmaların sebepleri arasında i‘râbda meydana gelen hataların yaygınlaşmasının olduğunu ifade etmiştik. Bunun neticesinde nahiv kaidelerinin konulması tabii olarak ortaya çıkmıştı. İ‘râbın kuralcı metodu izleyenlere nasıl bir kaynak olduğunu Corci Zeydan’ın şu ifadesi daha anlaşılır kılmaktadır:

*“İ‘râb, rahat bir ortamda dilin tabii akışına terkedilirse sanki uzun müddet yaşamıyor. Ancak bâdiye vb. gibi sert ve kavi yerlerde yaşayabiliyor. Ayrıca dilin sahipleri kendi dillerini kaidelere bağlamak isterlerse, –Arapların ve Almanların yaptıkları gibi- o dil i‘râblı kalabiliyor ama Arapça, halkın dilinde kendi seyrine bırakıldığı için i‘râb da kaybolmuştur”*⁶⁶

Basra ekolü kendilerine düstur edindikleri kıyas, illet, âmil nazariyesi ve i‘râb olgularını kendi kural ve kaidelerine dayanak oluşturmuşlardır. Bütün bunlarla birlikte katı ve kat‘î kurallar çerçevesinde dile yaklaşanları eleştirip ve miyârî yaklaşımın aksine vasfî/deskriptif yani betimleyici bakış açısını benimseyenler de zaman içerisinde belirginleşmeye başlamıştır. Vasfî metot, bireylerin dil üzerinde belirli bir bilgisinin olduğunu kabul etmekle birlikte dilin, bir amaç değil araç olduğunu savunarak mevcut kullanımlara eğilmek suretiyle gözlemlenen her durumu betimlemeye çalışmaktadır. Aslında nahvi kolaylaştırma hareketi olarak da adlandırılabilir olan vasfîcilik anlayışı Arap gramerinin bir kısmını mesnetsiz nazariyelerden ve gereksiz uzun yorumlardan arındırmak amacıyla da ön plana çıktığı ifade edilir.⁶⁷

Vasfî yaklaşımın benimsenmesinin ve ilk ortaya çıkışının miladi XIX. ve XX. yüzyılda olduğu söylenmektedir. Ancak Arap gramerinde vasfî yaklaşımın temeli, bu tarihin çok daha gerisine gidilerek Hz. Peygamber’e kadar isnat edilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in “*Kur’ân yedi harf üzerine indirilmiştir*”⁶⁸ sözü ve yine Hz. Peygamber’e isnat edilen “*ليس من البرِّ الصَّيَامُ فِي السَّفَرِ* / *Seferde oruç iyilik değildir*” sözünde harf-i tarîf olan ‘ل/ elif-lâm’ yerine, Himyer kabilesi lehçesine uygun olarak “*ليس من البرِّ امصيام في امسفر*” şeklinde ‘م/ elif-mîm’

⁶⁴ Kadir Kınar, “Arap Gramerinde Âmil Teorisi”, *Bilimnâme*, XI/2 (2006), s. 159-160

⁶⁵ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.36

⁶⁶ Corci Zeydan, *Târîh-u Edebi’l-Lugati’l-Arabiyye*, thk. Şevki Dayf, Dâru’l-Hilal, ts, c.I, s.43

⁶⁷ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.51-53

⁶⁸ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Muhtasar Sahîhu’l-İmâmi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Nâsiru’d-Dîn el-Albânî, Mektebetu’l-Maârif, Riyad 2002, c.I, Kitâbu’l-Fedâilî’l-Kur’ân, s.66

kullanması söz konusu yaklaşıma mesnet olarak araştırmalarda ifade edilmektedir.⁶⁹ Hz. Peygamber, bu yaklaşımıyla Arapça'yı sadece Kureyş lehçesine indirgemeyip onun sınırlarında tutmayarak daha geniş bir çerçevede kullandığını ve böylelikle dilin sabit kurallara hapsolmasını engellediği söylenmiştir.

Hz. Peygamber'den sonraki dönemde de bu yaklaşımın var olduğu görülmektedir. Dil mekteplerinden Kûfe Dil Mektebinin de vasfî metodu benimsediği ifade edilmiştir. Basra Dil Mektebinden faydalanarak yetişen ve hicri ikinci asrın sonlarına doğru ayrı bir grup oluşturan Kûfe ekolü, rekabet duygusunun etkisiyle gayretli çalışmalara girdiğini ifade etmişlerdir.⁷⁰ Zamanla her iki ekol arasında ihtilaf ve görüş farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda her iki ekol çalışmalarını, sem'a ve kıyasa dayandırmakla beraber Basra Dil Ekolü, fesahatlarına güvendikleri çölde yaşayan bedevi Araplardan yapılan rivayetlere özen gösterirken Kûfe ekolü, bu özen ve titizliği göstermeyerek gözleme mesnet olan kullanım dairesini daha geniş tutmuşlardır. Kurallara mesnet olacak kullanım sahasının sınırlarındaki sema'ya dayalı esneklik kıyasın uygulanmasına da yansımıştır. Bazen duyuma dayanmayan bir kullanımı esas kabul edip üzerine kıyas yapıldığı dahi görülmüştür.⁷¹ Bu ise Kûfe Dil Mektebini vasfî yani betimleyici metodu benimseyenler olarak nitelendirilmelerine sebep olmuştur.

Goldziher, Kûfelilerin kural tespit sürecindeki filolojik görüşlere dair bu tutumlarının Basralı rakiplerinden daha yüksek olduğunu ifade ederek, dili işlerken ele aldıkları referansları şu şekilde özetler:

*“Basralılar katı, genel kurallar ortaya koymuş ve bireysel üslup özelliklerini önerebilecek örnekler olarak değil de göz ardı edilebilecek istisnalar olarak değerlendirmişlerdir. Kûfe ekolü ise bazı şairlerde görülen bu bireysel özelliklerin de benimsenebilecek kıyaslar olduğunu kabul etmişlerdir”*⁷²

buradan da anlaşıldığı üzere Kûfeliler, dil kaidelerini oluşturma noktasında daha esnek davranmışlardır.

Dolayısıyla vasfî yaklaşımın sadece son dönemlerde üzerinde durulmuş bir konu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlayışın teşekkül dönemi sonrası bazı mütakaddimûn/ilk dönem âlimlerince de ileri sürüldüğü görülmektedir. Öte yandan günümüzde Temmâm Hasan, Şevkî Dayf ve Mehdî el-Mahzûmî gibi dilbilimcilerin de vasfî yaklaşımı destekledikleri bilinmektedir.⁷³

⁶⁹ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.53

⁷⁰ Abduh er-Râcihi, *en-Nahvu'l-Arabî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1979, s.58

⁷¹ Kılıç, “Kûfiyyûn”, *DİA*, c.XXVI, s.345

⁷² Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.106-107

⁷³ Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.65-76

Sonuç olarak Arap dili gramerine dair iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar dile ait kuralları metinler üzerinde bir ölçüt olarak gören ve bu kuralların dilin kullanımı esnasında mutlaka uyulması gereken vazgeçilmez kanunlar olarak ele alan miyarî/normatif anlayış ile Arapça'nın bütün kullanım şekillerini kaynak olarak ele alıp inceleyen ve bu inceleme esnasında dilin kullanımından doğan benzer yönlerden hareketle kurallar belirlemeye çalışan vasfî/deskriptif anlayıştır.⁷⁴ Bu iki yaklaşım oluşum sürecinde hemen hemen aynı derecede ilgi görürken, vasfî yaklaşım geç dönemlerde daha az ilgi görmüştür. Araştırmamıza konu olan temyiz unsuru, yukarıda bahsedilen yaklaşım tarzlarına göre Arap dil ekollerince bazı durumlarda i'râb açısından farklı yorumlanmıştır. Bu doğrultuda dilciler tarafından temyize dair yapılan farklı i'râb yorumlarını ilgili yerlerde aktarmaya çalışacağız.

Arap Dili Gramer Kitaplarının Te'lîfînde Takip Edilen Yöntemler

Modern Arap dili çalışmalarında ele alınan en yaygın başlıklar; 'İlmü'l-Esvât/Ses bilgisi, 'İlmü's-Sarf/Sarf Bilgisi, 'İlmü'n-Nahiv/Nahiv Bilgisi ve 'İlmü'l-Ma'nâ/Anlam Bilgisi şeklinde dörde ayrılmaktadır. Dil çalışmalarının dört temel alt dalını temsil eden bu başlıklar batıda gelişen yapısalcı dil akımının etkisinde ortaya çıkmıştır. Ancak kadim dilciler telif ettikleri eserlerde bu dört alt alana dair bilgileri karışık bir halde ele almışlardır. Daha sonraki Arap dilinin gelişim ve olgunlaşma süreci içerisinde bu ilim dallarının müstakilleştiği ve her bir alana dair ayrı ayrı eserler telif edilmeye başlandığı kaynaklarda görülmektedir.

Başlangıcından günümüze kadar telif edilen Arapça dilbilgisi kitapları dilcilerin farklı usul ve yöntemleri esas alarak içeriklerini tertip ve tasnif etmeleri sonucu çeşitlenmiştir. Geliştirilen tertip ve tasnifin, eseri kaleme alan dilcinin zihnindeki Arap gramerini ele alış biçimini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan okuyucunun ya da Arapçayı öğrenmek isteyen bir kişinin tertip edilen bu yöntemlerden hangisinden kullanışlı biçimde daha kolay istifade etmesi açısından bir anlam ifade etmektedir. Bu bakımdan Arapça Dilbilgisi kitapları genel itibarıyla dört farklı tertip ve tasnif üslubuna sahiptir.

Birinci yöntem, kelimenin cümledeki görevi dikkate alınarak tertip edilen eserlerdir. Arapça'da bir cümle içerisindeki kelime, icra ettiği görevi itibarıyla muhteda, haber, temyiz, fâil, mefûl gibi nahiv unsurlarını teşkil eder. Kelimelerin bu yönü dikkate alınarak telif edilmiş eserler kelimenin icra ettiği görevi itibarıyla tertip ve tasnife tabi tutulmuşlardır. Bu yöntemle yazılmış ilk eser Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı olmuştur. Sîbeveyh, babları ele alırken sadece tek bir yöntem kullanmasa da genel itibarıyla tertipte izlediği yöntem, kelimelerin

⁷⁴ Daha ayrıntılı olarak bk. Akbaş, *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, s.78-80

cümle içerisindeki konumlarını dikkate alarak hazırlamak olmuştur.⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*'da konuların tasnifi itibariyle, sırasıyla önce nahiv sonra sarf ve ses konularını ele almıştır.⁷⁶ el-Mubberred'in *el-Muktadab* adlı eserinde ele aldığı yöntem pek açık olmasa da *el-Kitâb*'ta ele alınan yöntemi takip ettiğini ifade edebiliriz.⁷⁷

el-Kitâb ve *el-Muktadab*'da müşahede edilen sıralamadaki kapalılık İbnu's-Serrâc'ın (ö.316/929) *el-Usûl fi'n-Nahv* adlı eserinde biraz daha netleşmiştir. İbnu's-Serrâc'ın bu tasnif netliği, bir diğer eseri olan *el-Mûcez fi'n-Nahv* adlı eserinde de görülmektedir. İbnu's-Serrâc *el-Kitâb*'ı en güzel şekilde tertip etmiştir. Bu yöndeki katkısı el-Enbârî tarafından da ifade edilmiştir.⁷⁸ İbnu's-Serrâc, önce nahiv konularını, ardından da sarf konularını ele almıştır. Nahiv konularını da kendi içerisinde fiillerden önce isimleri, mebnîlerden önce mu'rabları ve bunları da sırasıyla merfû, mansûb ve mecrûr olarak işlemiştir. İbnu's-Serrâc'ın bu iki eserinde tertip ettiği başlıkları zikredecek olursak sırasıyla şöyledir:⁷⁹ 1. Cümle ve unsurları, 2. İ'râb-Binâ, 3.Merfû isimler, 4.Mansub isimler, 5. Mecrûr isimler, 6. İ'rabda isimlere tabi olanlar, 7. Munsarif-Gayrı munsarif isimler, 8.Mebnî isimler, 9. Fiillerde i'râb ve binâ, 10. Hikayedir.

Zeccâcî'nin *el-Cümel*'i, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İdâhu'l-Adudî* adlı eseri, İbn Cinnî'nin *el-Luma*'ı kısmi farklılıklar olsa da bu yöntemle yazılmış eserler olarak örnek gösterilmektedir. Nahiv telifindeki bu yöntem İbn Mâlik'in *el-Elfiyye* ve *Teshîlu'l-Fevâid* adlı eserleriyle iyice yerleşmiştir.⁸⁰

İkinci yöntem kelime türleri dikkate alınarak telif edilen eserlerdir. Bilindiği üzere cümleler kelimelerden meydana gelmektedir. Kelimeler ise Arapçada harf, isim ve fiil olmak üzere üç kısımda incelenmiştir.⁸¹ Kelime türleri esas alınarak hazırlanan bu gruptaki eserler sırasıyla isimler, fiiller ve harflerle ilgili konulara göre tanzim edilmiş ve son bölümde ise müşterek olan konular yer almıştır. İsimler başlığı altında, i'râb açısından isimlerin merfû, mansûb ve mecrûr konumları işlenmiştir. Fiiller kısmında mâzî, muzârî ve emir gibi fiil ve çeşitleri aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise harf kapsamına giren edatlar, harf-i cerler vs. aktarılmıştır. Bu türde hazırlanmış eserlerin ilklerinden olan Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İdâhu'l-*

⁷⁵ Fâdıl Sâlih es-Sâmîrâî, *ed-Dirâsetu'n-Nahviyye ve'l-Lugaviyye inde'z-Zemahşerî*, Dâru's-Sedîn, Bağdat 1390/1971, s.32

⁷⁶ Tafsilatlı olarak bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I-IV

⁷⁷ Ebu Abbas Muhammed b. Yezid el-Mubberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Adîme, Kahire 1415/1994, c.I-III

⁷⁸ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebê*, s.186

⁷⁹ Ebû Bekr b. Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc, *el-Usûs fi'n-Nahv*, thk. Abdulhüseyn el-Fetlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1417/1996, c.I-IV

⁸⁰ el-Hamd, "Nahiv Eserlerinin Te'lifinde Takip Edilen Yöntemler", s.379

⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.12

'*Adudî* adlı eseridir. ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* adlı eserinin ise bu türde yazılmış en meşhur eser olma özelliğine sahip olduğu ifade edilmiştir.⁸²

ez-Zemahşerî, dört bölümde ele aldığı söz konusu eserinde sarf konularını da nahiv konuları arasında işlemiştir.⁸³ Birinci bölümde merfûlar, mansûblar ve mecrûrlar şeklinde üç bölüme ayırarak isimleri ele almıştır. İkinci bölümde; mâzî, muzârî, emir, müteaddî, lâzım, nâkıs ve mukârabe fiilleri ile birlikte ni'me ve bi'se, taaccüp fiillerini ve fiil vezinleriyle ilgili konuları incelemiştir. Üçüncü bölümde; harf-i cerler, fiile benzeyen harfler, atıf, nefy, tenbîh vs. harfleri ele almıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise imâle, vakf hemzenin tahfif gibi müşterek konuları incelemiştir.⁸⁴

Üçüncü yöntem, mebnîlik ve i'râb hareketleri esas alınarak tertip edilen eserlerdir. Arap dili gramerinde kelimelerin son hareketlerini yani ref, cer, nasb veya cezm halini gerekli kılan ya da oluşturan her etkene âmil denir.⁸⁵ Bu âmile göre kelime sonlarında meydana gelen bu değişikliklere ise i'râb denilmekte ve hareketler de i'râbı gösteren işaretler olmaktadır.⁸⁶ Bu değişikliği taşıyan kelimelere de mu'reb denilmektedir. Mebnîlik ise; i'râbın zıddı olup âmilin, kelimenin sonuna etki etmeden tek bir hareke ya da sükûn üzere sabit kalması haline denir.⁸⁷ Bununla birlikte cümle içerisinde aynı görevi icra ederler. Telif edilen dilbilgisi eserlerinden mu'reb ve mebnîlik durumunu esas alan bir tasnif benimsenmiştir.

Yukarıda ifade edilen yöntem İbnu's-Serrâc'ın telif ettiği eserlerde göze çarpmaktadır. İbnu's-Serrâc'ın eserlerini, kelimenin cümledeki görevi dikkate alınarak hazırlanan eserler arasında zikretmiş olsak da İbnu's-Serrâc, mu'reb ve mebnîliği dikkate alan bir düzenleme benimsemiştir. Mu'reb ve mebnîlik İbnu's-Serrâc'ın genel teması değildir. Merfûât, mansûbât ve mecrûrât şeklinde telife başlamış ancak her bir ana başlığın içerisinde konuları işlerken mu'reb ve mebnî ayrımına dikkat etmiştir. Aynı şekilde kelime türleri dikkate alınarak hazırlanan eserler arasında zikrettiğimiz ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ında, genel teması isim, fiil, harf ve müşterek konular olsa da isimler bahsinde mu'reb ve mebnî ayrımına tabi tutarak yazmıştır. Ancak bu iki eserin dışında daha açık bir şekilde direk olarak mu'reb ve mebnîlik tanzimine tabi tutan İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si olduğu bilinmektedir.⁸⁸

⁸² el-Hamd, "Nahiv Eserlerinin Te'lifinde Takip Edilen Yöntemler", s.379

⁸³ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, Dâru'l-Cil, Beyrut, ts

⁸⁴ es-Sâmirâî, *ed-Dirâsetu'n-Nahviyye ve'l-Lugaviyye inde'z-Zemahşerî*, s.108

⁸⁵ Kınar, "Arap Gramerinde Âmil Teorisi", *Bilimnâme*, XI/2 (2006), s. 159-160

⁸⁶ Celalettin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi' fi Şerh-i Cemi'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1998/1418, c.I, s.53; er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-Nahvî*; Mektebetu'l-Maârif, Riyad 1999, s.13

⁸⁷ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi' fi Şerh-i Cemi'l-Cevâmi'*, c.I, s.56

⁸⁸ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, Mektebetu'l-Buşrâ, Karaçi 2011

İfade edilen tarzda ele alınan eserlerin genel hatlarıyla konu başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Kelam, i'râb, binâ ve âmille ilgili mukaddime, 2. Mu'reb isimler, 3. Mebnî isimler, 4. Mu'reb ve Mebnî isimlere mutallik konular, 5. Fiil ve özellikleri, 6. Harfler ve çeşitleri.

Dördüncü yöntem ise, cümlelerin esas unsuru (umde) veya zâid olmasına göre telif edilen eserlerdir. Nahiv ilminin kapsamının teşekkül dönemindeki geniş alanından daha spesifik bir alana doğru değiştiğini müşahade etmekteyiz. Nahvin alanın sınırları içerisindeki unsurları hakkında son dönemin ünlü dilcilerinden Abduh er-Râcihi: “الجملة ميدان علم النحو/ *Cümle, Nahiv ilminin alanıdır*” diyerek nahvin alanını tarif eder.⁸⁹ Cümle ise ister isim ister fiil cümlesi olsun özünde ilk olarak, isnadın yapıldığı kısmıyla *müsned* ve kendisine isnat edilen tarafıyla da *müsnedun ilehy* olarak iki ana kısımdan oluşur.⁹⁰ Bu iki temel unsurun dışındakiler ise nahivciler tarafından ‘فضلة أو زائد/ *fazlalık*’ olarak ifade edilmiştir. Nahivciler *fazlalık* terimi ile istendiğinde cümleden çıkartılabilen ya da anlam açısından herhangi bir katkı sağlamayan unsurları kastetmemişlerdir. Bir anlamda söz konusu unsurların cümlelerin aslî ögesi olmayıp kendileri olmadan da cümlelerin kurulabileceğini dolayısıyla belki anlamsal olarak bir daralma olsa da bir cümle olma özelliğinden bir şey kaybettirmeyen öğeler olduğu ifade edilmektedir. Ğânim Kaddûrî, doğal olarak cümlelerin esas ögesi yani umdesi olmadan cümle kurulamayacağını ifade eder.⁹¹

Bu esas üzerine tanzim edilmiş eserlerin en meşhur olanı es-Suyûtî'nin *Heme'u'l-Hevâmi* adlı eseridir. es-Suyûtî, *Heme'u'l-Hevâmi* adlı eserinde mukaddimelerden sonra, birinci bölümde merfûlar ve merfûlara benzeyen mansûb nevâsihler şeklinde umdeleri ele almakta ikinci bölümde ise zâid unsurlar olan mansûblardan bahsetmektedir. Eser diğer nahiv konularına da değinerek toplamda yedi bölümden oluşmaktadır.⁹²

Farklı usul ve yöntemlere göre telif edilen Arapça nahiv eserleri içerisinde, araştırmamızın konusu olan *temyiz* unsurunun yeri, dilcilerin eserlerini telif ederken ele aldığı yönetime göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda bir eser, kelimenin cümle içerisindeki konumu dikkate alınarak yazılmış ise bir mansûb isim olarak *temyiz*, mansûb isimler, bir diğer ifade ile *mansûbât* başlığı altında ele alınmakta ve incelenmektedir. İsim, fiil ve harf şeklinde kelime türleri esas alınarak telif edilen eserler içerisinde *temyiz*, bir isim olması hasebiyle isimler kategorisinin içerisinde mansûb isimler kısmında kendisine yer edinmektedir. Mu'reb ve mebnîlik olgusu üzerine telif edilen eserler içerisinde *temyiz*, mu'reb yani irab edilebilen

⁸⁹ er-Râcihi, *et-Tatbiku'n-Nahvî*, s.13

⁹⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.23

⁹¹ el-Hamd, “Nahiv Eserlerinin Te'lîfinde Takip Edilen Yöntemler”, s.382

⁹² es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi' fi Şerh-i Cemi'l-Cevâmi*, c.I-IV

isimler çerçevesinde, mansûb isimler dairesinde değerdendirilmekte ve incelenmektedir. Eğer cümlenin umdesi yani temel unsuru ve zâid unsuru baz alınarak hazırlanan bir eserde ise *temyiz*, cümlenin esas unsuru olmamasından dolayı zâid isimler başlığı altında yer alması beklenir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİ GRAMERİNDE TEMYİZ

1.1. Temyizin Tanımı

Temyiz ‘*التمييز*’; ‘*ماز*’ fiilinden türeyen tef‘îl babında ‘*مَيَّزَ*’ fiilinin masdarıdır.⁹³ Sözlükte kök harfleri ‘*م ي ز*’ olan ‘*ماز*’ fiili, *ayırarak* anlamına gelmektedir. Kadim sözlükler ‘*ماز*’ fiilinin anlamını ‘*عزل / ilişkisini kesmek, uzaklaştırmak*’ fiili ile ‘*افرز / ayırmak, ayırt etmek*’ kelimeleriyle açıklamışlardır.⁹⁴ Bu minvalde tef‘îl babında ‘*مَيَّزَ مَيَّزَ تَمَيَّزَ*’ fiili bir şeyi başka bir şeyden *ayırarak, uzaklaştırmak* ya da *arasını açmak* manasında olduğu sözlüklerde ifade edilmektedir.⁹⁵ Cevherî, temyiz kökü olan ‘*ماز*’ fiilinden türeyen ve sülasi mezîd babları olan ‘*انماز امتاز تمیز*’ fiillerinin de merkezinde *ayırarak* anlamının olduğunu *es-Sihâh* adlı sözlüğünde dile getirmiştir.⁹⁶ Bu doğrultuda ‘*ماز*’ fiilinin diğer mezîd babları da göz önüne alındığında; ‘*استماز / uzaklaşmak*’,⁹⁷ ‘*ماز / bir yerden bir yere intikal etmek / ayrılma*’,⁹⁸ ‘*انماز / gruplaşmak ve çekişmek*’,⁹⁹ ‘*امتاز / bazısını bazısına tercih etmek, ayırmak*’¹⁰⁰ gibi manaları ifade etmektedir.

Arap Dilinde bir gramer konusu olarak temyiz ise; kendisinden önce geçen cümle içerisindeki müphem bir unsurdan ne kastedildiğini açıklayan, işin ne bakımından olduğunu beyan eden ve o isimdeki veya cümledeki kapalılığı açan/açıklayan, genellikle mansûb ve câmid olan nekra bir isimdir.¹⁰¹ Arapça’da bir kelime veya cümle ifade edilişi itibariyle ek bir açıklamaya ihtiyaç duyabilir. Açıklanmaya ihtiyaç duyan müphem isim veya cümleye yapılan ek izahat, o müphem kelime veya cümlelerin açıklayıcısı manasında *temyizi*, başka bir deyişle *mümeyyizi* olur.¹⁰²

⁹³ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâr’ul-İlmi’l-Muallimîn, Beyrut 1979, c.III, s.897

⁹⁴ el-Cevherî; *es-Sihâh*, III, 897; İbnu’l-Manzur, *Lisânu’l-Arap*, Dâru’l-Maârif, Kahire, ts, c.XLVIII, s.4307;

Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, et-Turâsu’l-Arabî, Kuveyt, ts, c.XV, s.340

⁹⁵ İbnu’l-Manzur, *Lisânu’l-Arap*, c.XLVIII, s. 4307, *Mu’cemu’l-Vecîz*, Kahire 1994, s.596

⁹⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, c.III, s.897

⁹⁷ İbnu’l-Manzur, *Lisânu’l-Arap*, c.XLVIII, s.4307

⁹⁸ Ebu Mansûr b. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tezhîbu’l-Luga*, Dâru’l-Mısriyye, Kahire, ts, c.XIII, s.272

⁹⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c.XV, s.341

¹⁰⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c.XV, s.341

¹⁰¹ er-Râcihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.257

¹⁰² Mustafa el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut 1993, c. III, s.113; Muhammed Esad en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*, Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut 1997, s.711

Örneğin, 'أُريْتُ خمسةَ عشرَ طالباً' / *Ben on beş öğrenci gördüm*'¹⁰³ cümlesinin aslî unsurları 'أُريْتُ' dur. Buna birde mefûlu eklersek, fiilin geçişli olması sebebiyle cümle 'On beş gördüm' olmaktadır. Cümle bu haliyle kapalıdır. Kimin veya neyin görüldüğü müphem olarak kalmaktadır. Bu durumda cümledeki 'أُريْتُ خمسةَ عشرَ' / *on beş* kelimesi üzerindeki kapalılık, 'طالباً' / *erkek öğrenci* kelimesi getirilmek suretiyle giderilmektedir. "Erkek öğrenci" kelimesi de 'تَمَيَّزَ' / *temyiz/mümeyyiz* olmaktadır.¹⁰⁴

Kur'ân'dan örnek ile ifade edecek olursak 'وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا' ve *Allah şâhit olarak yeter*'¹⁰⁵ cümlesinin aslî unsurları 'كَفَى بِاللَّهِ' dir ve 'شَهِيدًا' / *şâhit* kelimesi olmadan cümle'nin anlamı 'Allah yeter' şeklindedir. Söz konusu yeterliliğin ne cihetten olduğu ise 'شَهِيدًا' kelimesinin yardımıyla öğrenilmekte ve cümle üzerindeki müphemlik açıklığa kavuşmaktadır. Cümleyi yeniden ifade edecek olursak, *Allah şâhitlik bakımından yeterlidir* şeklinde bir mana hâsıl olmaktadır.

Türkçe dilbilgisini, Arapça dilbilgisi kuralları ile karşılaştırmalı olarak ele alan Kaya Bilgegil *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde, durum ifade eden zarf tümleçlerini ele alırken Arapça'daki *hâl* ve *temyiz*, Türkçe'de durum zarflarına karşılık geldiğini aktarır. *Temyiz* teriminin Türkçe çevirisi olarak da *ayırma* tabirini kullanır.¹⁰⁶ Ancak bir dilbilgisi unsuru olarak *temyiz*in Türkçe'de bir karşılığı bulunmamaktadır. Türkçe'de özne veya nesneden dönüştürülmüş dilbilgisi unsuru bulunmamakla beraber özne ve nesne, cümle içerisinde olduğu gibi asıl şekilleriyle geldiği ifade edilmektedir. Bunu Ebû Hayyan el-Endelüsî'nin Araplara Türkçe öğretmek için yazdığı Kıpçakça dilbilgisini ele alan kitabında daha net görmekteyiz.¹⁰⁷

Arap dilciler *temyizi* ifade etmek üzere farklı tabirler kullanmışlardır. Bu duruma binaen Arapça nahiv kaynaklarında *temyiz*, farklı isimlendirmeler altında karşımıza çıkmaktadır. Cümle içerisinde kapalılığı açıklığa kavuşturma görevi ifa eden *temyiz* unsuru için *açııklayan* manasında 'التبيين' / *tebyîn* ve 'التفسير' / *tefsîr* tabirleri de nahivciler tarafından kullanılmıştır. Oluşan farklı isimlendirmelerin dil mekteplerinin farklı olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Basra Dil Okulu'na mensup olan dilciler daha çok *tebyîn* ve *temyiz* tabirlerini kullanmışlardır. Basra Okulu'nun en önemli temsilcilerinden olan Sîbevyh ise *el-Kitâb* adlı eserinde konuyu bir başlık altında ifade etmemekle birlikte genel bir

¹⁰³ er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.258

¹⁰⁴ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.711

¹⁰⁵ Fetih 48/28

¹⁰⁶ Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yay, İstanbul 1984, s.44-46

¹⁰⁷ Esîruddîn Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî, *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*, nşr. Ahmet Caferoğlu, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930-31, s.143, 174

mansûbluk dairesi içerisinde farklı farklı yerlerde ele almış ve temyiz kelimesini kullanmamıştır.¹⁰⁸ Çünkü Sîbeveyh temyiz konusunu sıfat-ı müşebbehe başlığı altında incelemekte ve *mansûbluk* tabiri ile ifade etmektedir.¹⁰⁹ Ama aynı ekolün temsilcilerinden el-Mubberred, *el-Muktadab* isimli nahiv kitabında bu konuyu ‘باب التبيين و التمييز / Tebyin ve Temyiz Bâbı’ ismi altında işlemiştir.¹¹⁰ Yine aynı ekolün önemli isimlerinden ez-Zeccâc da *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh* adlı eserinde *temyiz* tabirini kullanmıştır.¹¹¹

Kûfe ekolüne baktığımızda ise karşımıza çıkan ilk isimlerden el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân* adlı eserinde *tefsîr* tabirini kullandığı görülmektedir.¹¹² el-Ferrâ, bu terimi sadece temyiz için değil, temyiz dışında diğer Arapça nahiv terimleri içinde kullandığı görülmektedir. Örneğin, *hâl*¹¹³ ve *mufûlun leh*¹¹⁴ unsurları için de *tefsîr* kelimesini kullanmaktadır. Mensubu olduğu Kûfe Dil Mektebinin terimsel altyapısını oluşturan dilci olarak el-Ferrâ’nın temyizi ifade etmek üzere kullandığı kelimeler kendisinden sonra gelen Arap dilciler tarafından kullanılmış ve bu suretle Kûfe ekolünün terimlerinin oluştuğu ifade edilmiştir.¹¹⁵ el-Ferrâ’dan sonra Kûfe Dil Mektebinin önemli isimlerinden Ebu’l-Abbâs Sa’leb de *Mecâlis-u Sa’leb* adlı eserinde *tefsîrin* yanı sıra *müfessir* tabirini de kullanmıştır.¹¹⁶

Bağdat ekolüne mensup, dilci kimliği ile de öne çıkan ünlü müfessir ez-Zemahşerî’nin konuyu *temyiz* başlığı adı altında ele aldığı görülmektedir.¹¹⁷ Bununla birlikte konuya başlarken temyize, *tebyîn* ve *tefsîr* denildiğini de ifade etmiştir.¹¹⁸ Aynı ekole mensup ez-Zemahşerî’den sonra, Goldziher’in “*Asrın en büyük dil bilgini*”¹¹⁹ olarak ifade ettiği İbn Mâlik, meşhur *el-Elfiyye*¹²⁰ ile *Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmilu’l-Makâsıd*¹²¹ adlı eserlerinde *temyiz* tabirini kullanmıştır. Yine aynı dil mektebinin temsilcilerinden el-Enbârî de kitabında

¹⁰⁸ Sîbeveyh, temyiz konusunu tek bir başlık içerisinde ele alarak incelemektedir. İlgili yerlerde temyizi anlatır. Genel olarak ele aldığı yerlerden biri olarak bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.201

¹⁰⁹ Ali Bulut, *Sîbeveyh’in el-Kitâb’ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (yayımlanmamış doktora tezi), Samsun 2003, s.156

¹¹⁰ el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.32

¹¹¹ Ebî İshâk İbrahim b. Es-Sırrî ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, İlmu’l-Kutup, Beyrut 1988/1408, c.I, s.442

¹¹² Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, Âlemu’l-Kutup, Beyrut 1983, c.I, s.225

¹¹³ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, c.I, s.251

¹¹⁴ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, c.I, s.17

¹¹⁵ Ali Bulut, “el-Ferrâ’nın, Meâni’l-Kur’ân’ında Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terimler”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15 (2003), s.323-340

¹¹⁶ Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa’leb, *Mecâlis-u Sa’leb*, thk. Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Maârifî bi-Mısır, Kahire, ts, c.II, s.425

¹¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.65

¹¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.65

¹¹⁹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.114

¹²⁰ Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Endülüsi, *Metnu Elfiyyeti İbni Mâlik*, tdk. Abdullatif b. Muhammed el-Hatîb, Mektebetu Dâri’l-Arûbe, Kuveyt 2006, s.24

¹²¹ İbn Mâlik, *Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmilu’l-Makâsıd*, thk. Muhammed Kâmil Barakât, Dâru’l-Kâtibi’l-Arabî, Kahire 1967, s.114

temyiz terimini kullanmıştır.¹²² Bağdat Ekolü daha çok, Basra ve Kûfe Dil Ekollerinin görüşlerini uzlaştıran bir yaklaşım sergilediği için konuya *temyiz* tabiri ile başlamanın yanı sıra bilahare diğer isimlendirmeleri, yani *tebyîn* ve *tefsîr* tabirlerini hatırlattıkları görülmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere başlangıçta Basralılar *temyiz* ve *tebyîn* tabirini kullanmalarına karşın Kûfeliler *tefsîr* tabiri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Daha sonraları Bağdat Ekolüyle birlikte *temyiz* tabiri oturmaya başlamakta ve sonraki dilciler tarafından tercih edilmeye başlandığı görülmektedir.

Arap dünyasında son dönemlerde yazılan modern nahiv kitaplarına baktığımızda ise *temyiz* tabirinin kullanıldığını ve tek bir isimlendirme ile nahiv kitaplarında yer aldığını görmekteyiz. *Tebyîn* ve *tefsîr* isimlendirmeleri ise ayrıca konu içerisinde bilgi olarak verilmiştir.¹²³

1.2. Temyizde Bulunması Gereken Şartlar

Temyiz, yapısı ve cümle içerisindeki konumu gereği nahivciler tarafından belirli özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Kelimenin veya cümlenin açıklayıcısı konumunda olan temyiz, mansûbât grubundaki diğer öğelerden bir takım özellikler itibariyle ayırıldığı ifade edilmiştir. Nahivcilerin kurallaştırdığı özelliklerin bir kısmı üzerinde ittifak edilmiş, diğer bir kısmı üzerinde ise farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada nahivcilerin tespit ettiği uzlaşılan ve uzlaşılmayan bütün özellikleri sunmaya çalışacağız. Buna göre temyizi diğer mansûbâttan ayıran özellikler şunlardır:

1) Temyiz sarîh bir isimdir. Nahivciler temyiz cümle terkibi halinde gelemeyeceğini ifade etmişlerdir.¹²⁴ Bu özellik temyizde bulunması gereken en önemli şartlardan birisidir. Çünkü temyiz, anlamı ve vazifesi gereği açıklık getiren, ayırt eden, açıklayan (*mümeyyiz/mübeyyin/müfessir*) anlamında olduğu için gayet net ve açık olmalıdır.

2) Bir cümlede atıf olmaksızın birden fazla temyiz kullanılmamaktadır.¹²⁵ *مَا الْغُلَامُ جِسْمًا وَ* ¹²⁶ *عَفَا/ Genç beden ve akıl yönünden büyüdü* cümlesinde ifade edildiği üzere ikinci kelime atıf harfî ‘و’ ile ma‘tûf olarak gelir. Bu durumda ‘عَفَا’ kelimesi temyiz olarak değil ma‘tûf olarak i‘râb edilir.

¹²² el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Behçet el-Baytâr, Şam, ts, s.196

¹²³ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Maârif bi-Mısır, Kahire 1974, c.II, s.413; Reşid eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye fi's-Sarf ve'n-Nahiv*, Dâru'l-İlim, Tahran, ts, c.III, s.180; en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.711

¹²⁴ M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İFAV Yay., İstanbul 2013, s. 227; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.124

¹²⁵ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.124

¹²⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.424

Ancak Abbâs Hasan ve Muhammed Esad en-Nâdirî miktar bildiren müfred temyiz, iki farklı nesnenin karışımından oluşuyorsa temyiz atıf vâvı olmadan birden fazla gelebileceğini söylemektedirler. “عِنْدِي رَطْلٌ سَمْنًا عَسَلًا/ Bir ritl¹²⁷ yağ-balım var”¹²⁸ cümlesinde karışık bir oluşumdan bahsedildiği için birden fazla temyiz atıfsız gelmiştir. Buna mukabil el-Antâkî ise aynı örneği vererek hiçbir surette temyiz birden fazla gelemeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁹ Buna göre “سَمْنًا عَسَلًا” kelimeleri tek kelime hükmündedir.

3) Temyiz aslı itibariyle câmid bir isimdir.¹³⁰ Ancak bazı dilciler müştak bir isim olarak gelebileceğini ifade etmişlerdir. Bu durumda temyiz, aslı itibariyle mahzûf bir mevsûfun nâibi halinde cümle içerisinde gelmektedir.¹³¹ “نَزَلَ مِنَ الطَّائِرَةِ أَحَدٌ عَشَرَ مُسَافِرًا/ On bir yolcu uçaktan indi”¹³² cümlesinde “مُسَافِرًا” kelimesi “سَافِر” fiilinin ismi fâili olan müştak bir isimdir. Ancak cümle aslı itibariyle şu şekilde takdir edilmektedir: “نَزَلَ مِنَ الطَّائِرَةِ أَحَدٌ عَشَرَ رَجُلًا مُسَافِرًا” şeklinde câmid bir mevsûf olan “رَجُلًا” kelimesi takdir edilmiştir. “مُسَافِرًا” kelimesi ise, temyiz olan “رَجُلًا” kelimesinin sıfatı konumundadır. Sonuç itibariyle yine asıl temyiz câmid bir kelime olduğu görülmektedir.

4) Temyiz aslı itibariyle nekra bir isimdir.¹³³ Sîbeveyh, temyiz başına lâm-ı tarif gelse de bu durumun, onu nekralıktan çıkarmayacağını ifade eder.¹³⁴ Aynı şekilde İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik* adlı eserinde temyiz şâz olarak marife gelebileceğini Raşîd b. Şihâb'ın şu beytini şahit göstererek ifade etmiştir:

“وَطَبْتُ النَّفْسَ يَا قَيْسُ عَنْ غَمْرٍ / وَأَيْتُكَ لَمَّا أَنَّ عَرَفْتُ وَجْهَهَا صَدَدْتُ، Ey Kays bizi Amr ile gördüğünde kaçıp gittin seni gördüm ve bu da nefsinin hoşuna gitti”

Beyitte görüldüğü üzere “النَّفْس” kelimesi marife olarak kullanılmıştır. İbn Hişâm temyiz, her ne kadar marife olarak gelemeyeceğini ifade etse de “النَّفْس” şeklinde marifeli bir kullanımın şâz olduğunu ifade eder.¹³⁵ Ayrıca çağdaş nahivcilerden el-Ğalâyînî de temyiz aslen marife olamayacağını ancak bu beyitte de görüldüğü üzere nekra manası taşıdığı

¹²⁷ Ritl: Ağırlık birimi [Mis., = 449.28 gr.; Sur., = 3.202 gr.; Beyrut ve Halep'te = 2.566 kg.] bk. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2015, s.365

¹²⁸ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.718; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.422

¹²⁹ Muhammed el-Antâkî, *el-Muhît fî Usûli'l-Arabî ve Nahviha ve Sarfiha*, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut ts, c.II, s. 210

¹³⁰ Cemaleddin Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Katru'n-Nedâ ve Bella's-Saddâ*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1999, s.27

¹³¹ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s 713

¹³² en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s 713

¹³³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.203; İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.24

¹³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s. 203

¹³⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ile'l-Eifiyeti İbn-i Mâlik*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts, c.I, s.182

müddetçe marife olabileceğini ifade eder.¹³⁶ Sonuç olarak bu durumda da lafzen marife olsa da manen nekra olduğu görülmektedir.

5) Temyiz takdim edilmemiştir. Başka bir deyişle âmili olan unsurun önüne geçmesinin caiz olmadığı kadim kaynaklarda ifade edilmiştir. Sîbeveyh, temyizi sıfat-ı müşebbehe ile kıyaslayarak takdiminin yapılamayacağını ifade etmiştir.¹³⁷ Takdim kelimesi sözlükte; bir şeyi, başka bir şeyin önüne almak manasındadır.¹³⁸ Bir nahiv terimi olarak ise, herhangi bir sebepten dolayı cümle içerisindeki bir nahiv ögesinin başka bir ögenin önüne geçmesi halidir. Daha sonra zikredilmesi gerekirken kelimenin önce zikredilmesi de denilebilir.¹³⁹ Bu durum ise kelimenin konum açısından aslında kendisine ait olmayan bir yere konulması anlamını ifade etmektedir.¹⁴⁰

Temyizin takdimi konusunda el-Muberred ve Ebû Osman el-Mâzinî, Sîbeveyh'in bu görüşünü kabul etmediklerini beyan etmişlerdir. el-Muberred'e göre âmîl eğer mutasarrıf bir fiil ise, yani çekimlenebilen bir fiil ise, temyiz âmîlinin önüne geçebilmektedir. el-Muberred bu görüşüne şahit olarak şu beyti zikreder:¹⁴¹

“أَمْ تَحْجُزُ لَيْلَى لِلْفِرَاقِ حَبِيبَهَا وَ مَا كَانَ نَفْسًا بِالْفِرَاقِ تَطِيبُ”
Leylâ sevgilisine ayrılıktan dolayı hicret mi ediyor? Ayrılık ki nefsin hoşuna gitmez”

Beyitte ‘نَفْسًا’ temyizi mutasarrıf olan ‘تَطِيبُ’ fiilinin önüne geçtiği görülmektedir. el-Enbârî *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adlı eserinin 35. meselesinde temyizin takdimi konusunu ele alır.¹⁴² Bu mesele içerisinde el-Muberred, el-Mâzinî ve Kûfeli nahivcilerin, temyizin fiilden önce gelebileceği görüşünü savunduklarını ifade eder. Bu görüşü benimseyenler, temyizi *mefûle* veya *hâle* benzetirler. *Mefûl*, nasıl fiilin önüne geçerek takdimi yapılabiliyorsa temyizin de fiilin önüne geçebileceğini söylerler ve yukarıdaki beyiti delil olarak sunarlar. Diğer taraftan Basra ekolüne mensup dilciler ise delil olarak gösterilen beyitin ‘وما كان نفسي بالفراق تطيب’ şeklinde temyizsiz bir rivayetin de olduğunu ifade ederek bu görüşe karşı çıktıkları kaynaklarda ifade ederler. Ayrıca temyizin esasında *mefûle* değil *fâile* benzediğini, *fâilin* de nasıl fiilin önüne geçmesi mümkün değilse temyizin de fiilin önüne geçemeyeceğini savunmuşlardır.¹⁴³

¹³⁶ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arab*, c.III, s.113

¹³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.205

¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, c.XXXIX, s.3552, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c.33, s. 235-236

¹³⁹ Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Curcânî, *Delâilu'l-Î'câz*, tdk. Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, ts, s.106; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s.219

¹⁴⁰ Takdimin zıddı olan te'hîr de, önce gelmesi gereken kelimenin daha sonra ifade edilmesi durumudur. bk. Taceddin Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 1997, s.131-132

¹⁴¹ el-Muberred, *el-Muktadab*, c. III, s.36-37

¹⁴² el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Mektebetu'l-Hâncî, Kaihre 2002, s.221

¹⁴³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c.II, s.384

İbn Mâlik, söz konusu el-Mubberred'in bu görüşündeki fiilin mutasarrıf bir fiil olduğu açıklamasını getirmiştir.¹⁴⁴ Öte yandan çağdaş dilcilerden el-Ğalâyînî, âmilinin müfred temyiz çeşidinden olması veya câmid bir fiil olması durumunda temyizin takdimini caiz görmemektedir. Ancak el-Mubberred'in bu görüşünün nadir olduğunu ifade etmekle birlikte şu beyiti şahit gösterir:

أَنْفَسًا تَطِيبُ بَنِيْلُ الْمُغْنَى؟ وَدَاعِي الْمُنَوْنِ يُنَادِي جَهَارًا

Ölümü aşikâr bir şekilde çağırıyorken

Beyitte temyiz olan 'نفساً' kelimesinin, çekimli bir halde olan 'تطيب' fiilinin önüne geçtiği görülmektedir. Ayrıca el-Ğalâyînî, 'طاب نفساً علي' şeklinde temyizin, âmili olan fiil ile bu fiilin fâili arasına gelmek suretiyle tavassutunun caiz olduğunu da ifade etmektedir.¹⁴⁵

6) Temyizin içerisinde mana itibariyle açıklayıcı bir 'من' harf-i cerri taşıdığını nahivciler ifade etmektedir. Sîbeveyh, "امتلاث ماء" örneğinde temyizin esasen 'من الماء' şeklinde bir 'من' harf-i cerri barındırdığını ancak bunun tahfif için düşürüldüğünü söyler.¹⁴⁶ İbn Mâlik, temyizin 'من' manası barındırdığını şu beyitle ifade eder:

أَسْمٌ بِمَعْنَى مِنْ مُبَيَّنٍ نَكْرَةً

İbn Mâlik bu tarifiyle esasında temyizin içerisinde beyan edici bir 'من' harf-i cerri olduğunu açıkça ifade eder.¹⁴⁷ Bir başka eserinde bunu bir şeyin cinsini, türünü açıklamak anlamında 'من الجنسية' / *cins ifade eden min* olarak ifade etmektedir.¹⁴⁸ Aynı şekilde İbn Yaîş de temyizin içerisinde cinsi beyan eden bir 'من' harf-i cerri takdir edildiğini eserinde dile getirmiştir.¹⁴⁹ Son dönem dilcilerinden Abbas Hasan da, İbn Mâlik'in ve İbn Yaîş'in bu görüşlerini kabul etmekle birlikte temyizin anlamında kapalılık olan mümeyyeze açıklık getirdiği için *min-i beyâniyye* anlamı taşıdığını söylemektedir.¹⁵⁰

7) Temyizin cümle içerisinde zâid bir unsur olarak yer aldığı klasik nahiv eserlerinde ifade edilmektedir. Arapça'da bir cümlenin, *müsned* ve *müsnedun* ileyh olmak üzere iki temel unsurdan oluştuğu ve bu iki unsurun dışındakilerin ise nahivciler tarafından *zâid* / *فضلة أو زائد*

¹⁴⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.24

¹⁴⁵ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.124

¹⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.205

¹⁴⁷ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.24

¹⁴⁸ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.114

¹⁴⁹ Ebu'l-Bekâ b. Yaîş el-Mevsîlî, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî Yakûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c.II, s.37

¹⁵⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.417

veya *fazlalık*’ olarak ifade edildiği bilinmektedir. İbn Yaîş bu özelliği “*Kelamın (cümlelerin) tamamlanmasından sonra gelir*” şeklinde ifade etmektedir.¹⁵¹ Bu *zâid* unsurdan, cümlelerin aslî ögesi olmayıp da kendisi olmadan cümlelerin kurulabileceğini dolayısıyla belki anlamsal olarak bir daralma olsa da, bir cümle olma özelliğinden bir şey kaybettirmeyen ögeler kastedilmektedir. Bu anlamda temyiz de cümlelerin *zâid* bir unsurudur.¹⁵²

1.3. Temyizin Unsurları ve İ‘râbı

Temyizin kendisinden önce geçen müphem ismin manasına açıklık getiren bir cümle unsuru olması, onu aslî unsurların dışına çıkarmıştır. Her ögede olabileceği gibi, temyiz de cümle içerisindeki ilişkiler neticesinde bir takım unsurlarla bağlantılıdır. Temyizin bağlantılı olduğu cümle unsurları cümle içerisinde başka bir görev ifa etse de temyiz incelenirken, temyizle ilişkisine göre isim verilmiştir.

1.3.1. Temyizin Unsurları

Temyiz ögesinin cümle içerisindeki diğer ögelerle ilişkisinden ortaya çıkan unsurlara geçmeden önce ‘مُفْهِم / müphemlik’ kavramı üzerinde durmak gerekir. Müphem, sözlükte ‘مَغْلَقٌ’ kelimesinin eş anlamlısı olarak geçmekle birlikte *kapalı*, *anlaşılmaz* anlamlarına gelmektedir.¹⁵³ Temyizin cümle içerisinde var olabilmesi müphem unsurun bulunmasına bağlıdır. Bu bağlamda temyiz ve müphem unsurun kendisi olmak üzere iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Eğer cümle içerisinde müphem bir unsur yoksa o vakit temyize ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu minvalde bir cümleye temyiz açısından bakacak olursak birincisi açıklanmaya ihtiyaç duyan müphem unsur ikincisi ise, bu müphemliği gideren unsur olan temyizdir.

Manasına açıklık getirilen müphem isme nahiv kaynaklarında *mümeyyez* tabiri kullanılmıştır.¹⁵⁴ Temyizden söz edebilmek için bir mümeyyezin var olması gerekir. ‘شَرِبَ الْوَلَدُ’ / *Çocuk bir bardak süt içti*’ cümlesine baktığımızda mümeyyez, ‘كَأْسًا / *bardak*’ kelimesidir. Çünkü devamındaki ‘سُت / *süt*’ kelimesi olmadan cümlelerin anlamında müphemlik oluşmaktadır. Bu bağlamda müphem olan kelimeye açıklık getiren ‘سُت / *süt*’ kelimesi temyiz

¹⁵¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, c.II, s.37

¹⁵² İbn Mâlik, *Teshîl*, s.114

¹⁵³ İbnu'l-Manzur, *Lisânu'l-Arap*, c.XXXI, s.311

¹⁵⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.417

olmaktadır. Eğer temyiz için bir dilci, *tebyîn* terimini kullanılmışsa mümeyyez için *mübeyyen*,¹⁵⁵ *tefsîr* terimini kullanılmışsa *müfesser*¹⁵⁶ tabirleri kullanmaktadır.¹⁵⁷

1.3.2.Temyizin İ'râbı

Temyizde asıl olanın câmid ve nekra bir isim olduğu ifade edilir.¹⁵⁸ İ'râbına gelince aslı itibariyle mansûbâtan olduğu mütalaa edildiği görülmektedir. Ancak temyiz bazı durumlarda 'من' harf-i cerri ile ve yahut mümeyyezine izâfetle gelmesi durumunda mecrûr olarak i'râb edildiği Arap dilciler tarafından ifade edilmektedir.¹⁵⁹ Bu durumlarda temyiz bazen isteğe göre muzâfun ileyh olarak mümeyyezine izâfetle veya başına 'من' harf-i cerri konmasıyla mecrûr olarak yapılabilir.¹⁶⁰

Temyiz aslı itibariyle mansûbâtan olmanın yanı sıra mecrûr olması, kaynaklarda mümeyyezinin türüne göre farklılık arz etmektedir. Bazı durum ve şartlarda mansûb ve mecrûr olarak her iki şekilde gelmesi câizdir.¹⁶¹ Bu sebeptendir ki Arap dilcileri temyizin tanımını yaparken *çoğunlukla mansûbdur*¹⁶² şeklinde tarif etmeleri bunun bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Buradan da anlaşıldığı üzere temyizin sabit bir i'râbı olmadığını ama genellikle mansûb olduğunu görmekteyiz. Sîbeveyh, 'مِنْ الْمَاءِ / امْتَلَأْتُ مَاءً' örneğini vererek temyizde esasen 'من' harf-i cerri olduğunu ifade etmiş ve buradaki harf-i cerrin tahfif için düşürüldüğünü meşhur *el-Kitâb* adlı eserinde dile getirmiştir.¹⁶³ Aynı zamanda 'من' harf-i cerri söyleneşdi fiilin geçişli olmasının daha uygun olması gerektiğini sözlerine eklemiştir. Diğer yandan İbn Mâlik'te *el-Elfiyye* adlı eserinde temyizi "Açıklayıcı min manasında nekra bir isimdir" olarak tanımlaması bize temyizin aslı itibariyle 'من' harf-i cerriyle geldiğini göstermektedir.¹⁶⁴

Mansûb olmasına örnek: *زَيْدٌ عَرَقَ / Zeyd'den terler döküldü*¹⁶⁵ cümlesinde temyiz olan 'عَرَقَ' kelimesi fetha üzere mansûbdur.

¹⁵⁵ el-Mubberred, *el-Muktabadab*, c.I, s.32

¹⁵⁶ Sa'leb, *Mecâlis-u Sa'leb*, c.II, s.425; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c.I, s.226

¹⁵⁷ el-Mubberred, *el-Muktabadab*, c.III, s.32-38; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.65; en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.711

¹⁵⁸ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ ve Bella's-Saddâ*, s.27

¹⁵⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.117; İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.24; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.417

¹⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.117; İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.24; eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.180; Ayrıca bk., İbn Mâlik, *Teshîl*, s.114

¹⁶¹ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arab*, c.III, s.115

¹⁶² Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.416; er-Râcihi, *et-Tatbiku'n-Nahvî*, s.257

¹⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.205

¹⁶⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.24

¹⁶⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, s.196

Mecrûr olmasına örnek: ‘شِبْرُ أَرْضٍ / bir karış toprak’¹⁶⁶ örneğinde temyiz olan ‘أَرْضٍ’ kelimesinin, mümeyyezine izafetten dolayı kesra üzere mecrûr olduğu görülmektedir. Aynı zamanda temyiz, ‘رِطْلٌ مِنْ عَسَلٍ / bir rıtl bal’¹⁶⁷ cümlesinde olduğu üzere önüne geçen bir ‘مِنْ’ harf-i cerri gelmesinden dolayı kesra üzere mecrûr olabilmektedir.

Temyizin bu bilindik i‘râbının dışında son dönem müelliflerinden Reşîd eş-Şartûnî, miktar bildiren isimlerin temyizinin mansûb, ‘مِنْ’ harf-i cerri ve izafetle mecrûr olmasının yanında, kendisinden önceki kelimededen *bedel* olarak merfû gelebileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁸ Bu durumda ise, ‘عَسَلٌ / عندِي رِطْلٌ عَسَلٍ / Bir rıtl balım var’ derken, temyiz olması gereken ‘عَسَلٌ’ kelimesi, ‘رِطْلٌ’ kelimesinden *bedel* olmakta ve damme üzere merfû şeklinde gelmektedir.¹⁶⁹ Ancak M. Meral Çörtü ise böyle bir durumun pratikte kullanılmadığını ifade ederek yaygın olmadığını vurgulamıştır.¹⁷⁰

Bir diğer unsur olan mümeyyez ise, cümleyi oluşturan (*müsned – müsnedun ileyh*) herhangi bir öge olmasından dolayı i‘râbı da cümledeki konumuna göre değişiklik arz etmektedir. Cümle içerisindeki herhangi bir fâil, mef’ûl, muhteda veya haber mümeyyez olabilir ve i‘râbı da konumuna göre merfû, mansûb ve mecrûr olarak yapılmaktadır.

Merfû olmasına örnek: ‘زَيْدٌ إِزْدَادَ / Zeyd ilim bakımından artmıştır’¹⁷¹ cümlesinde mümeyyez olan ‘زَيْدٌ’ kelimesi ‘إِزْدَادَ’ fiilinin fâili olup damme üzere merfû olmuştur.

Mansûb olmasına örnek: ‘إِشْتَرَيْتُ إِزْدَبًا قَمْحًا / Bir irdeb¹⁷² buğday satın aldım’¹⁷³ örneğinde ‘إِزْدَبًا’ mümeyyezi ‘إِشْتَرَيْتُ’ fiilinin mef’ûlu konumunda olup fetha üzere mansûb olduğu görülmektedir.

Mecrûr olmasına örnek: ‘حَنَيْتُ مَحْصُولَ فِدَانٍ قَطْنًا / Bir feddân (4200m²) pamuk topladım’¹⁷⁴ cümlesinde mümeyyez olan ‘فِدَانٍ’ kelimesinin, muzâfun ilehy olarak kesra üzere mecrûr olduğu görülmektedir.

Temyizin mansûb olması durumunda nasb âmili, eğer müfred temyiz çeşidinde bir temyiz ise, kendisinden önceki müphem isim olmaktadır. Bu minvalde ‘إِشْتَرَيْتُ إِزْدَبًا قَمْحًا’

¹⁶⁶ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.180

¹⁶⁷ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.180

¹⁶⁸ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.180

¹⁶⁹ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.180

¹⁷⁰ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.227

¹⁷¹ er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.258

¹⁷² İrdeb: bir hacim birimi [Mıs., 198 lt.] Bk. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s.354

¹⁷³ er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.257

¹⁷⁴ Hasan, *en-nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.413

cümlesinde âmil ‘إِزْبَاءٌ’ müphem kelimesi olup, ‘فَتْحاً’ temyizinin âmili konumundadır. Eğer temyiz cümle/nispet temyizi ise bu durumda nasb âmili kendisinden önceki müphem cümle veya fiil olduğu ifade edilir. Söz konusu durumda ‘نَسَبَ زَيْدٌ عَرَفًا’ cümlesinde ‘عَرَفًا’ temyizinin âmili ‘نَسَبَ زَيْدٌ’ cümlesi olmaktadır.¹⁷⁵ Burada cümleden maksadın dilciler tarafından anlamında müphemlik bulunan bir fiilin olup olmaması kastedilmiştir. Zaten âmilin isim veya fiil yani cümle olması, daha sonra aktarılacağı üzere temyiz çeşitlerinin adlandırılması noktasında farklılıklara sebep olduğu kaynaklarda görülmektedir.¹⁷⁶

1.4. Temyizin Çeşitleri

Temyizin cümle içerisindeki durumu mümeyyezine göredir. Temyiz, isimdeki veya cümledeki kapalılığı gidermektedir. Cümle içerisindeki kapalılığın kaynağı kimi zaman bir isim, kimi zaman ise bir cümleden oluşmaktadır. Eğer mümeyyez, müfred bir isim ise, temyiz ismi açıklayan bir unsur; mümeyyez bir cümleden oluşuyor ise temyiz de cümleyi açıklayan bir unsur olmaktadır. Mevcut klasik kaynaklarda ve son dönemde telif edilen nahiv kitapları incelendiğinde temyizi; ismin ve cümlelerin temyizi olmak üzere iki kısma ayırdıkları görülmektedir.¹⁷⁷

1.4.1. Müfred Temyiz

Cümlede zikredilmiş olan kapalı isimleri açıklamak üzere kullanılan temyize müfred temyiz denir.¹⁷⁸ Nahivciler müphem unsur olan mümeyyezin cümleden oluşmayıp bilakis tek bir isimden oluşması hasebiyle bu isimlendirmeyi yapmışlardır. ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal* adlı eserinde bu temyiz çeşidine, isimdeki kapalılığa açıklık getirdiğini vurgulamak amacıyla, konuyu ‘تَمْيِيزُ الْمَفْرَدِ / Müfred Temyiz’ adı altında ele almıştır.¹⁷⁹ el-Enbârî ise âmilinin fiil olmamasından dolayı ‘تَمْيِيزُ غَيْرِ فِعْلٍ / Gayrı Fiil Temyiz’ olarak isimlendirmiştir.¹⁸⁰ Son dönem nahiv kitaplarında ise genellikle ‘تَمْيِيزُ الذَّاتِ / Zât Temyiz’ olarak geçtiğini görmekteyiz.¹⁸¹ Ayrıca bu tabirlere ilaveten Abduh er-Racihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî* adlı eserinde bu temyiz çeşidi için

¹⁷⁵ Abdurrahman el-Câmî, *Mecmûatu’n-Nahv Avâmil, İzhar, Kâfiye*, Yasin Yay., İstanbul, ts, s.258-260; el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arab*, c.III, s.123

¹⁷⁶ Ebu Ali Hasan el-Fârisî, *el-İdâhu’l-‘Adudî*, thk. Kâzım Bahrulmercan, Âlemu’l-Kutup, Beyrut 1996/1416, s.173; el-Enbârî, *Esrâru’l-Arabiyye*, s.196

¹⁷⁷ el-Fârisî, *el-İdâh*, s.173; el-Enbârî, *Esrâru’l-Arabiyye*, s.196; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.417

¹⁷⁸ eş-Şartûnî, *Mebâdiu’l-Arabiyye*, c.III, s.181;

¹⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.65

¹⁸⁰ el-Enbârî, *Esrâru’l-Arabiyye*, s.196, Ayrıca bk. el-Fârisî, *el-İdâh*, s.173

¹⁸¹ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arab*, c.III, s.113; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.417; er-Racihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.257

‘تميز المفوظ/ *Melfûz Temyiz*’ olarak bilindiğini ifade etmiş ve ardından diğer isimleri zikretmiştir.¹⁸² Aynı şekilde Seyyid Ahmet el-Haşîmî de *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Lugati'l-Arabiyye* adlı eserinde *Melfûz Mümeyyezin Temyizi* olarak da isimlendirildiğini söylemiştir.¹⁸³

Kadim ve modern Arapça nahiv eserleri ele alındığında melfûz tabirinin nadir kullanıldığı görülmektedir. Bu nadir kullanımın Türkçe yazılmış nahiv kitaplarında ve eğitim-öğretim literatürümüzde daha yaygın bir şekilde geçtiğini müşahade etmekteyiz. Örneğin Mehmet Maksudoğlu'nun hazırlamış olduğu *Arapça Dilbilgisi* ve M. Meral Çörtü'nün *Arapça Dilbilgisi Nahiv* adlı eserlerinde ve diğer Türkçe yazılmış nahiv kitapların pek çoğunda bu kullanımı tercih ettikleri görülmektedir.¹⁸⁴

Müfred temyizinin kısımlarına dair, klasik nahiv kitapları örnekler üzerinden açıklamalarda bulunduğu için müfred temyizinin hakkında kesin bir çıkarım yapmak mümkün olamamaktadır.¹⁸⁵ Ancak, daha sonraki orta ve son döneme doğru telif edilen nahiv eserleri ve bu eserlere yazılan şerhleri incelediğimizde bu ayrım daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁶ Bu çerçevede daha belirgin ve şümüllü bir tarif yapacak olursak müfred temyiz; mümeyyezi ağırlık, hacim, alan, uzunluk gibi miktar bildiren isimlere, herhangi bir ölçü birimi olmayıp miktar ifade eden isimlere, sayılara ve yahut da sayı ve miktar bildirmeyen müphem isimlere açıklık getiren temyiz çeşididir.¹⁸⁷ Araştırmamızda son dönem içerisinde telif edilen eserleri de göz önüne alarak müfred temyiz çeşidini, beş kısımda incelemeyi uygun gördük.

1.4.1.1. Miktar Bildiren İsimler ve Temyizi

Mümeyyezi miktar olan bu temyiz grubunun içerisine ağırlık, hacim, uzunluk ve alan bildiren isimler girmektedir.¹⁸⁸ Mustafa el-Ğalâyîni, miktardan kastedilenin bir aletle ölçülebilen birimler olduğunu,¹⁸⁹ Muhammed el-Antâkî ise miktardan kastedilenin standart ölçü birimleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰ Hulasa, miktar bildiren isimlerin bir aletle ölçülebilen sabit ölçü birimleri olduğu anlaşılmaktadır. İster klasik olsun ister çağdaş eserler olsun miktar birimlerini genellikle üç kısımda incelenmişlerdir. Bu üç kısmın içerisinde

¹⁸² er-Racihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.257

¹⁸³ Seyyid Ahmet el-Haşîmî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005, s.222

¹⁸⁴ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s.223; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s.331

¹⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.203; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c.I, s.251; el-Mubberred, *el-Muktdab*, c.I, s.32

¹⁸⁶ Hâlid el-Ezherî el-Curcâvâ, *el-Avâmilu'l-Mietü'n-Nahviyye fî Usul-i İlmi'l-Arabiyye*, thk. el-Bedrâvâ Zehrân, Dâru'l-Maârif, Kahire ts, s.231; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesalik*, c.II, s.365-366

¹⁸⁷ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197,198

¹⁸⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesalik*, c.II, s.365-366; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.307

¹⁸⁹ el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.114

¹⁹⁰ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197

ağırlık birimi olan ‘الوزن/ Vezn’, hacim birimi olan ‘الكيل/ Keyl’, alan birimi olan ‘المساحة/ Misâha’ nın olduğunu görmekteyiz.¹⁹¹ el-Ğalâyînî, dördüncü bir birim olarak uzunluk ölçüsü olan ‘المقياس/ Mikyâs’ ı da bunlara ilave ederek misâhanın içerisinde çıkarılmış ve uzunluk birimi olarak ayrı bir kategoride değerlendirmiştir.¹⁹²

Sîbeveyh; vezn, keyl, misâha ve mikyâs bildiren isimlerin temyizinin genellikle mansûb olmakla birlikte, zâid bir ‘مِنْ’ harf-i cerri ile veya mümeyyezinin muzâfun ileyhi olarak mecrûr da gelebileceğini ifade eder.¹⁹³

Ağırlık bildiren isimlere ‘الوزن/ vezn’ denir. Vezn bildiren isimler; kilo, gram, rıtl, kantar gibi sabit ölçü birimleridir.¹⁹⁴ Sabit ölçü birimi ifade eden ‘عندي رطل زينة/ Bir rıtl yağım var’¹⁹⁵ cümlesinde ‘رطل’ kelimesi vezn (ağırlık) bildiren mümeyyez, ‘زينة’ ise ‘رطل’ ölçü biriminin ne olduğunu açıklayan temyizidir.

Harf-i cerr ‘مِنْ’ ile mecrûr olmasına örnek: ‘اشتريت أوقية ذهب من ذهب/ Bir okka altın satın aldım’¹⁹⁶

Muzâfun ileyhi olarak mecrûr olmasına örnek: ‘اشتريت أوقية ذهب’¹⁹⁷

Hacim bildiren isimlere ‘الكيل/ keyl’ denir.¹⁹⁸ Keyl bildiren isimler; litre, galon, küp, gibi hacim bildiren sabit ölçülerdir. Bunların ağırlık birimleriyle karıştırılmaması gerekir. ‘شعير/ Irdeb’ kelimesinin temyizi ‘عندي إردب شعير/ Bir irdeb arpam var’ cümlesinde hacim bildiren ‘إردب’ kelimesinin temyizi ‘شعير’ kelimesi olup mansûb üzere fetha olarak gelmiştir.¹⁹⁹

Alan bildiren isimlere ise ‘المساحة/ misâha’ denildiğini Arapça nahiv eserlerinde görmekteyiz.²⁰⁰ Misâha bildiren birimler içerisinde metrekare, feddân gibi alan bildiren ölçüler söylememiz mümkündür.²⁰¹ ‘جَحَتْ محصول فدان قطنا/ Bir feddân (4.200 m²) pamuk mahsulü topladım’ cümlesinde misâha bildiren ‘فدان’ kelimesi mümeyyez, ‘قطنا’ ise temyizidir.²⁰²

¹⁹¹ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.307; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesalik*, c.II, s.365; en-Nadîrî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.711

¹⁹² el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114

¹⁹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.117; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesalik*, c.II, s.367

¹⁹⁴ Maksudoğlu, *Arapça Dilbigisi*, s.331; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s.223

¹⁹⁵ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.307

¹⁹⁶ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.413

¹⁹⁷ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.413

¹⁹⁸ Maksudoğlu, *Arapça Dilbigisi*, s.332

¹⁹⁹ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.413

²⁰⁰ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.307

²⁰¹ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.413-415;

²⁰² Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.413

Uzunluk bildiren isimlere de ‘المقياس/ *mikyâs*’ denir. Mikyâs bildiren isimler; metre, santimetre, zira‘ (arşın) gibi uzunluk ölçü birimleridir.²⁰³ ‘عِنْدِي ذِرَاعٌ جَوْحًا/ *Bir zira’ kumaşım var*’ bu durumda cümle içerisinde uzunluk ifade eden ‘ذِرَاعٌ’ mümeyyez, ‘جَوْحًا’ ise onun temyizi olmaktadır.²⁰⁴

Ayrıca son dönem müelliflerinden Reşid eş-Şartûnî de miktar bildiren isimlerin temyizinin mansûb, ‘من’ harf-i cerri ve izafetle mecrûr olmasının yanında, kendisinden önceki kelimeden bedel olarak merfû gelebileceğini de ifade etmiştir.²⁰⁵ Bu durumda temyiz, ‘عِنْدِي رِطْلٌ/ *Bir ritl balım var*’ şeklinde temyiz olması gereken ‘رِطْلٌ’ kelimesinden bedel olmakta ve damme üzere merfû olarak gelmektedir.²⁰⁶ Ancak M. Meral Çörtü ise böyle bir durumun pratikte kullanılmadığını ifade ederek yaygın olmadığını vurgulamıştır.²⁰⁷

1.4.1.2. Miktar Benzer Ölçüler ve Temyizi

Miktar bildiren isimler sabit ölçü birimlerinden oluşmaktaydı. Başka bir deyişle herhangi bir aletle ölçme imkânına sahip olduğumuz ve herkes tarafından da bilinen birimlere verilen isimler olduğu zikredilmişti. Miktar benzeyen isimler ise belirli ve sabit olmayan ölçülere delâlet eder.²⁰⁸ Yani ölçümlelerinde kullanılan özel bir aleti olmayan ancak bir ölçü ifade eden miktarlardır.²⁰⁹ Örneğin, ‘عِنْدِي مَدُّ الْبَصَرِ أَرْضًا/ *Göz alabildiğince toprağım var*’²¹⁰ cümlesinde ‘مَدُّ الْبَصَرِ/ *göz alabildiğince*’ derken, alan bildiren bir ölçü söz konusudur. Ancak metre, km vs. gibi salt bir ölçü biriminden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca ‘مَدُّ الْبَصَرِ’ ifadesi için sabit bir ölçme aleti de söz konusu değildir. Ama netice itibarıyla bir alan bildirmektedir. Bu ise onu, misâhaya benzer ölçüler grubuna soktuğu dilciler tarafından belirtilmiştir. Bu grupta ifade edilen mümeyyezlerde, asıl olan vezn, keyl, misâha ve mikyâs bildiren miktarlara ait herhangi bir sabit ölçü birimine tabi tutulamamasıdır.²¹¹

²⁰³ el-Ğalâyînî, *Câmiu’-d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114

²⁰⁴ el-Ğalâyînî, *Câmiu’-d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114

²⁰⁵ eş-Şartûnî, *Mebâdiu’l-Arabiyye*, c.III, s.180

²⁰⁶ eş-Şartûnî, *Mebâdiu’l-Arabiyye*, c.III, s.180

²⁰⁷ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.227

²⁰⁸ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesalik*, c.II, s.366

²⁰⁹ el-Ğalâyînî, *Câmiu’-d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114

²¹⁰ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197

²¹¹ en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.711

Misâhaya benzer terkip olarak, 'ما في السماء قَدْرُ رَاحَةٍ سَحَابًا' / *Gökyüzünde bir avuç bulut yok*²¹² cümlesinde 'سَحَابًا' kelimesi temyizdir. Cümlede mümeyyez olarak ifade edilen müphem 'قَدْرُ رَاحَةٍ / bir avuç' terkihi sabit ölçü birimlerinden olmadığı görülmektedir.

Vezne benzeyen müphem isimlerin temyizi konusunda, dilciler tarafından genellikle şu ayet örnek olarak gösterilmiştir: 'فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ' / *Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür, kimde zerre miktarı kötülük işlerse onu görür*²¹³ ayetinde ifade edilen 'خَيْرًا' ve 'شَرًّا' kelimeleri temyizdir. Ayet, hayır ve şerrin zerre ağırlığınca işlenmesi durumunda o nispette karşılığının da görüleceğinden bahsetmektedir. Söz konusu vezne benzer tabir ise 'مِثْقَالَ ذَرَّةٍ' terkihi ile ifade edilerek ağırlık ifade eden bir ölçü kullanılmıştır.²¹⁴

Keyle benzeyen miktara örnek olarak el-Antâkî şu cümleyi vermektedir: 'عِنْدِي جَرَّةٌ مَاءٍ' / *Bir testi suyum var*.²¹⁵ Bu örnekte 'جَرَّةٌ' mümeyyez, 'مَاءٍ' ise onun temyizidir. Temyiz, 'جَرَّةٌ / testi' kelimesine açıklık getirmekle birlikte mümeyyez de hacim bildirdiği için keyle benzemektedir.

Mikyâsa benzeyen ölçü birimi olarak 'عِنْدِي مَدُّ يَدِكَ حَبْلًا' / *Elin uzunluğunda ipim var*²¹⁶ cümlesini örnek olarak vermek mümkündür. Cümlede ifade edilen 'حَبْلًا' kelimesi, 'مَدُّ يَدِكَ' mümeyyezini tefsir ettiğinden temyiz olmaktadır. Ayrıca uzunluk ifade etmesi açısından da mikyâsa benzeyenler grubuna dâhil olmaktadır.

Zikredilen hususların her biri uzunluk, alan, ağırlık ve hacim belirtmesine rağmen sabit birer ölçü birimleri olmaması ve kendilerine has herhangi birer ölçme aletleri olmaması nedeniyle miktara benzeyenler kısmına girdiği nahivciler tarafından ifade edilmiştir. Bu kategoride zikredilen temyizler mansûb olmanın yanında 'من' harf-i cerri ile mecrûr olabileceği dilciler tarafından ifade edilmiştir. Bu durumda 'ما في السماء قَدْرُ رَاحَةٍ سَحَابًا' cümlesinde temyiz, 'ما في السماء قَدْرُ رَاحَةٍ مِنْ سَحَابٍ' şeklinde 'من' ile mecrûr geldiği görülmektedir.²¹⁷

²¹² el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197

²¹³ Zilzâl 99/7-8

²¹⁴ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.114

²¹⁵ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197

²¹⁶ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.114

²¹⁷ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.115

1.4.1.3. Miktar ve Sayı Belirtmediği Halde Miktar ve Sayının Yerini Tutan Müphem Edatlar

Tek başına anlamında kapalılık bulunan ancak yukarıda zikredilen miktar gruplarından olmayan ve sayı bildirmeyen ‘مثل’ ve ‘غیر’ edatları bu başlık altına girmektedir.²¹⁸ İstisna edatı olarak kullanılan ‘غیر’, *hariç, dışında* anlamlarına gelmektedir. Kendisinden sonra gelen kelime ile izafet terkihi oluşturmaktadır.²¹⁹ Teşbih edatı ‘ك/ gibi anlamında olan ‘مثل’ edatı da kendisinden sonra gelen kelime ile izafet oluşturmaktadır.

Klasik eserlere baktığımızda Basra ekolünün en önemli temsilcisi Sîbeveyh, miktar bildiren isimleri zikrederken ‘مثل’ kelimesi ile ilgili örnekleri de vererek kelimenin müphem olduğunu ve miktar bildiren isimler konumunda olduğunu söylemiştir.²²⁰ İbnu’s-Serrâc ise, *el-Usûl fi’n-Nahiv* adlı eserinde ‘مثل’ kelimesinin miktar bildirdiğini ifade etmiş ve şu örnekle delillendirmiştir: “لي مثله رجلاً/ Onunki kadar benim de adamım var”

İbnu’s-Serrâc, bu edatı ölçü olarak kabul etmiş ve miktar bildiren isimler grubuna dâhil etmiştir.²²¹ Örneği de şu şekilde açıklamıştır; ‘رجلاً’ kelimesinden; cesaret, zenginlik-cömertlik kastedildiğini ve bu cümleden maksat da anlamın zenginleştirilerek söylenmek istendiğini ifade etmiştir.²²²

Son dönem nahiv kitaplarına baktığımızda ise el-Ğalâyînî ve el-Antâkî kapalılık oluşturan isimlere bu grubu da ekleyerek “*Miktar Bildiren İsimlerin Görevini İcra Eden Kelimeler*” müstakil başlığı altında değerlendirmişlerdir.²²³ M. Sadi Çögenli ise “مثل ve غير Edatlarının Temyizi” şeklinde ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir.²²⁴ Sonuç olarak bizde araştırmamızda konunun daha iyi anlaşılması adına, ayrı bir başlık altında anlatmayı uygun gördük.

Cümle içerisinde ifade edecek olursak, “لنا مثل ما لكم خيلاً وعِنْدَنَا غَيْرُ ذَلِكَ عَتَمًا/ Sizde olan kadar bizim de atımız var. Bundan başka koyunumuz da var”²²⁵ cümlesinde ‘غَيْرُ ذَلِكَ’ terkihi ile ‘مثل ما’

²¹⁸ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114; M. Said Çögenli, *Kur’ân ve Hadîs Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Bakanlar Medya, İstanbul 2009, s.288

²¹⁹ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya, ts., s.294

²²⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.172

²²¹ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.307

²²² İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.307

²²³ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114; el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197

²²⁴ Çögenli, *Kur’ân ve Hadîs Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s.288

²²⁵ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114

’لكم’ terkihi mümeyyez, ‘عَمَّا’ ile ‘حَيْلًا’ kelimeleri ise temyizdir. Görüldüğü üzere miktar çeşitlerinden keyl, misâha, vezn ve mikyâs bildiren ya da benzeyen bir isim kullanılmamıştır.

Bu grup içerisinde dilciler tarafından örnek olarak şu ayet gösterilmektedir: “وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ”²²⁶ Bir o kadarını da yardıma getirmiş olsaydık...”²²⁶ ayetinde temyiz olan ‘مَدَدًا/ yardım’ kelimesini çıkardığımızda ayetin manası *mislini getirseydik* şeklinde olup cümlemin anlamı eksik kalmaktadır. Bu ise cümlemin anlamında kapalılık meydana getirmektedir. Getirilen şeyin ne olduğu veya ne cihetten olduğu anlaşılamamaktadır. İşte bu gibi miktar ve sayı belirtmeyen ama anlamı açıklanmaya ihtiyaç duyulan isimlere de temyiz gelmektedir.

Cümle içerisinde ‘غَيْرَ’ ve ‘مِثْلَ’ edatları temyiz dışında başka bir isme muzaf olduklarından dolayı bu terkiplerin temyizleri dilciler tarafından ya mansûb ya da başına ‘مِنْ’ harf-i cerri getirilerek mecrûr olacağı belirtilmiştir.²²⁷ el-Ğalâyînî, bu edatların temyizlerine izafetle gelemediğini çünkü zaten temyiz haricinde bir isme muzâf olduklarını bu sebepten temyizlerinin de ikinci bir izafet kuramayacaklarını eserinde dile getirmiştir.²²⁸ Bu bağlamda yukarıda zikredilen örnek, ‘عِنْدَنَا غَيْرُ ذَلِكَ مِنْ غَنِيمٍ’ şeklinde ‘مِنْ’ harf-i cerri ile de mecrûr olabilmektedir.

1.4.1.4. Bir Nesnenin Hammaddesini İfade Eden Temyizler

Arap dilciler temyiz bu çeşidini ifade etmek için Arapça’da ‘فَرْعٌ/ fer’ tabirini kullanmışlardır. Sözlükte ‘فَرْعٌ’ kelimesi *türev, türemiş şey, alt bölüm* manalarına gelmektedir.²²⁹ Bu manada temyiz fer’ ifade etmesi mümeyyezinin ne tür bir maddeden oluştuğunu açıklamaktadır. Temyiz olan isim kendisinden önce gelen mümeyyezinin cinsini belirtmekte ve söz konusu olan ismin neden yapıldığını veya ne tür bir cevherden olduğunu belirtmektedir.²³⁰

Bu temyiz türüne ‘حَدِيدًا/ demirden yüzük’, ‘بَابُ خَشْبًا/ tahtadan kapı’, ve ‘قَمِيصٌ خَرِيرًا/ ipekten gömlek’ gibi örnekler vermek mümkündür.²³¹ Bu tamlamalarda sırasıyla mümeyyez olan ‘قَمِيصٌ’, ‘بَابُ’ ve ‘خَرِيرًا’ kelimelerinin temyizleri, terkiplerde belirtilen ‘حَدِيدًا’, ‘خَشْبًا’ ve ‘خَرِيرًا’

²²⁶ Kehf 18/109

²²⁷ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.114-115

²²⁸ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.115

²²⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, c.III, s.1257

²³⁰ el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.272; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, c.II, s.366; Ayrıca bk. en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabîyye*, s.711; el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.115

²³¹ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.230

kelimeleri olduğu görülmekte ve mümeyyezlerinin ne tür bir maddeden yapıldıklarına açıklık getirmektedir.²³²

Sîbeveyh, bu grupta bir ismin fer'ini bildiren yani söz konusu müphem ismin neden yapıldığı hususunda açıklık ifade eden ismin temyiz değil *hâl* olduğunu ifade eder. 'هَذِهِ جُبَّتُكَ' / *Bu senin ipekten cübbendir* örneğini vererek burada ifade edilen 'حَزْرًا' mansûb kelimesinin fer' bildirmesine rağmen *hâl* olduğunu ve temyiz olamayacağını ifade eder. Sîbeveyh bu hususu, cümle içerisinde müphem olan 'جُبَّة' kelimesinin temyiz gerektiren miktar, miktara benzeyen isimler ya da sayı bildiren müphem isimlerden olmamasıyla açıklamaktadır.²³³ Dolayısıyla Sîbeveyh'in, bu temyiz çeşidini kabul etmediği görülmektedir.

Sîbeveyh'in bu görüşüne muhalif el-Muberred ise, Sîbeveyh'in bu görüşünün hatalı olduğunu ifade ederek, olması gerekenin *hâl* değil temyiz olduğu görüşündedir. el-Muberred 'هَذِهِ جُبَّتُكَ حَزْرًا' cümlesinde mansûb olan ismin *hâl* olabilmesi için fiilden müştak bir kelime olması gerektiğini ifade eder. Oysaki el-Muberred bu grupta temyiz olarak ele alınan kelimelerin, kendisinden önceki ismin özüne dair açıklayıcı ve câmid olarak gelmelerini, onların temyiz olarak değerlendirilmesine yol açtığını ifade eder.²³⁴

Klasik eserler ve çağdaş nahiv eserleri göz önüne alındığında nahivciler arasında genel kanının, el-Muberred'in görüşünün daha tercih edilen olduğu görülmektedir. Bu başlık altında değerlendirilen kategori, el-Muberred'in de ifade ettiği üzere bir ismin fer'ini bildiren temyiz çeşidi olarak hem kadim hem de çağdaş nahiv eserlerinde açıkça belirtildiği görülmektedir.

1.4.1.5. Sayıların Temyizi

Arap gramerinde müphemlik arz eden bir diğer isim grubu ise sayılardır. Sayıları tek başlarına kullandığımızda anlamsal olarak ne kastedildiğini anlayamayız. Çünkü tek başına örneğin yirmi sayısını ele aldığımızda salt olarak iki rakamın bir araya gelerek bir sayıyı ifade etmesinin yanında yirmi tane olan şeyin ne olduğu bilinmemektedir. Bu bağlamda ele alındığında sayı, tek başına kapalılık ifade etmekte ve onu açıklayıcı bir temyize ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

Arapça'da 'العدد / sayı' denildiğinde nahiv kaynaklarında karşımıza iki çeşit sayı türü çıkmaktadır. Birincisi, kemiyeti malum olan isimler bir başka deyişle açık şekilde bir rakama veya rakamların bir araya gelerek oluşturduğu sayılara delâlet ifade edenlerdir ki bunlara 'العدد

²³² el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.230

²³³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.118

²³⁴ el-Muberred, *el-Muktadab*, c.III, s.272

الصريح' yani *sarih/açık sayılar* denilmektedir.²³⁵ Abbâs Hasan, sarih sayılar için 'عدد حسابي' yani bizim de Türkçemizde kullandığımız *sayma sayıları* şeklinde ifade etmiştir.²³⁶ İkincisi ise sarih sayıların zıttı olan ve içerisinde bizatihi rakamlardan oluşmayarak kinaye barındıran sayılardır ki bunlara, 'العدد المبهم/ müphem/ kapalı sayılar' olarak ifade edilmektedir. Reşîd eş-Şartûnî, bu tip sayılara içerisinde taşıdığı kinayeden dolayı 'كنايات العدد/ sayıdan kinâyeler' denildiğini de ifade etmiştir.²³⁷ Türkçemizdeki karşılığı ise *belgisiz sayılar* olarak ifade edilmektedir.²³⁸

Arapça'da belgisiz sayılar denildiğinde 'كَمْ، كَأَيِّ، كَذَا' gibi soru ve çokluk edatlarını ifade eden edatlardan oluştuğu ifade edilmektedir.²³⁹ Bu bölümde müfred temyizinin kısımlarına giren sarih sayıların temyizini vererek açıklamayı, müphem sayıların temyizini ise ayrı bir başlıkta ele almayı konunun anlaşılması açısından uygun gördük.

1.4.1.5.1. Sarih Sayılar

Sarih sayıların oluşturdukları terkip itibariyle, iki kısma ayrıldığı hemen hemen bütün eserlerde ifade edilmektedir. Birincisi sayının kendisi olmakta yani 'العدد/ aded/ sayı', ikincisi de sayılan şeydir ki buna da Arapça'da 'المعدود/ madûd' denilmektedir.²⁴⁰ Bu iki unsur, yani aded ve madûdu, Arap gramerinde hem i'râb açısından hem de birlikte oluşturdukları terkip açısından farklılıklar arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Arap gramerinde sayılar ve madûdları arasında özel bir ilişki söz konusudur. Klasik kaynaklar sayıları müfred, mürekkeb, 'ukûd olmak üzere genelde üç ana kısımda ele alırken çağdaş nahiv kitapları ise sarih sayıları, yapısı itibariyle kendi içerisinde müfred, mürekkeb ve 'ukûd sayılara ek olarak ma'tûf sayıları da ekleyerek dört ana kısımda ele aldıkları görülmektedir.²⁴¹ Biz de konuyu daha ayrıntılı arz etmek açısından dört kısımda aktarmayı uygun gördük.

1.4.1.5.1.1. Müfred Sayılar ve Temyizi

Arapça'da 1'den 10'a kadar olan sayılarla birlikte yüz, bin ve katları olan milyon, milyar vs. sayılar ile küsurat bildiren 'بضع' ve 'تيف' ifadelerine müfred sayılar denir.²⁴² Müfred

²³⁵ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.197

²³⁶ Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, c.II, s.415

²³⁷ eş-Şartûnî, *Mebâdiu 'l-Arabiyye*, c.III, s.180

²³⁸ Vecdi Akyüz, *Arapça'da Sayılar*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, s.155

²³⁹ eş-Şartûnî, *Mebâdiu 'l-Arabiyye*, c.III, s.180

²⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁴¹ Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, c.IV, s.518; er-Râcihi, *et-Tatbîku 'n-Nahvî*, s.396-404

²⁴² Akyüz, *Arapça'da Sayılar*, s.14

sayılar madûdlarıyla birlikte çoğunlukla izafet kurarlar. Müfred sayıların madûdları ile kurdukları bu yapı sebebiyle Arapça kaynaklarda ‘العدد المضاف/ *muzâf sayılar*’ da denilmiştir.²⁴³

Arap gramerinde 1 ve 2 sayıları, 3’den 10’a kadar olan sayılardan farklı i’râb edilir. Arapça’da normalde bir ismin yalın haliyle ifade edilmesi onun tekilliğine, sonuna merfû bir konumda ‘ان’, mansûb veya mecrûr bir konumda ise ‘ين’ getirilmesi o ismin ikilliliğine delalet etmektedir. Bunun içinde 1 ve 2 sayılarının temyizleri yoktur. İbn Mâlik, 1 ve 2 sayılarının tefsir edilemeyeceğini yani temyiz alamayacaklarını ifade eder. Şu şekilde bir örneğin ‘ثِنْتَا’ zaruret olabileceğini ifade eder.²⁴⁴ Ancak yine de kullanılmak istenirse, ‘امرأتان اثنتان’/ *iki kadın* şeklinde olacağı; bu durumda ise ‘امرأتان’ kelimesi mevsûf, ‘اثنتان’ sayısının ise sıfat olarak gelmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁴⁵

Sayma sayıları içerisinde 3’den 10’a kadarki rakamlara bakıldığında Sîbeveyh, bu aralıktaki sayıların madûdları aynı zamanda bu sayıların temyizleri olduğunu ve izafetle çoğul geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca temyizlerinin lââm-ı tarif alabileceğini bu durumda ise sayının da marifelik kazanacağını sözlerine eklemiştir.²⁴⁶ Aynı şekilde İbnu’s-Serrâc da temyizlerinin elif-lâm ile marife olabileceklerini söylemiş ve ‘ثلاثة الأبواب’ ile ‘عشرة الأفلس’ örneklerini vermiştir.²⁴⁷

Diğer yandan 3’ten ile 10’a kadar olan sayıların temyizinin ‘من’ harf-i cerri ile mecrûr olabileceği de dilciler tarafından ifade edilmiştir. Ancak İbn Mâlik, temyiz başına ‘من’ harf-i cerrinin gelebilmesi için temyiz cins bildiren veya anlamında çoğulluk olan bir isim olması gerektiğini söylemiştir.²⁴⁸ Buna mukabil el-Muberred ise herhangi bir şart olmaksızın temyiz ‘من’ harf-i cerri ile çoğul olarak yapılabileceğini ‘ثلاثة من الجعافر’ örneğiyle ifade etmiştir.²⁴⁹ Ancak günümüz nahivcileri arasında el-Muberred’in bu görüşü benimsenmemektedir. Genel kabul temyiz sadece cins ve çoğul anlamı taşıması halinde ‘من’ harf-i cerriyle mecrûr olabileceğidir.²⁵⁰ Son olarak İbn Mâlik ‘خمسة أثواباً’ şeklinde temyiz mansûb söylenebilmesinin de mümkün olabileceğini ifade ederek var olan teamülün dışında bir yaklaşım sergilemiştir. Son tahlilde 3’den 10’a kadarki sayılar ve temyizleri müzekkerlik-

²⁴³ Akyüz, *Arapça’da Sayılar*, s.14

²⁴⁴ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.114

²⁴⁵ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.227

²⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁴⁷ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.311

²⁴⁸ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.116

²⁴⁹ el-Muberred, *el-Muktadab*, c.II, s.158

²⁵⁰ el-Antâkî, *el-Muhîr*, s.II, s.202; Ayrıca bk. el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.117

müenneslik bakımından zıt gelmekle beraber temyizleri çoğul ve muzâfun ileyh olarak veya anlamında cins ve çoğulluk varsa ‘من’ harf cerri ile mucrûr olarak gelmesi şeklindedir.

Netice itibariyle örnekler üzerinde özetlersek ‘ثلاثة أبواب / üç kapı’²⁵¹ tamlaması temyizinin çoğul-mecrûr olmasına, ‘أخذ أربعة من الطير / Dört kuş al’²⁵² cümlesi cins anlam taşımasına, ‘ثلاثة من قوم / üç kavim’²⁵³ tamlaması anlamında çoğulluk ifade etmesine örnek verilebilir.

Ayrıca ‘كان في المدينة تسعة رهط / Şehirde dokuz kişilik bir çete vardı’²⁵⁴ ayeti ile Hz. Peygamber’in: ‘ليس فيما دون خمس ذود صدقة / En az üç yaşında beş deveden aşağısında da zekat yoktur’²⁵⁵ hadisi temyizinin cins ve çoğul anlam taşıyıp izafetle gelmesine örnek olarak gösterilmektedir.

Müfred sayılardan olan bir diğer sayı dilimi ise yüz, bin ve katlarıdır. Kadim dilciler yüz, bin ve katlarının temyizinin vucûben izâfet halinde müfred-mecrûr olarak geldiğini beyan etmişlerdir.²⁵⁶ Sîbeveyh yüz, bin ve katlarının tekil, ikil veya cemi’lerinin ne şekilde olursa olsun hepsinin aynı şekilde temyizinin müfred-mecrûr geleceğini vurgulamıştır.²⁵⁷ Ancak bazen şiir dilinde az da olsa mansûb geldiğini ifade etmiş ve şu beyiti delil göstermiştir:

‘إذا عاش الفتى مائتين عاماً فقد أودى الميسرة و القتاء / Genç, iki yüz yıl yaşarsa gençlik de gider mutluluk da’²⁵⁸

Bu durumu Sîbeveyh, ‘مائتين’ şeklinde nekra gelmesi halinde yüz ve katlarının, temyizi ile izafet kurmayıp müstakil bir halde gelmeleri sebebiyle temyizinin mansûb olmasıyla ifade eder.

Sîbeveyh’in bu görüşü, el-Ğalâyânî ve el-Antâkî gibi günümüz Arap dilcileri tarafından tercih edilen bir kullanımın olmadığı, şâz olarak nahiv kitaplarında yer edindiği ifade edilmiştir.²⁵⁹

Sîbeveyh, yüz sayısının temyizinin lâm-ı tarifli yani marife olarak gelebileceğini bu şekilde yüz sayısının da marifelik kazanacağını ifade etmiş ve şu örneklerle açıklık getirmiştir: ‘مائة درهم / yüz dirhem’ ile ‘مائتا دينار / iki yüz dinar’²⁶⁰

²⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁵² Bakara 2/260

²⁵³ el-Ğalâyânî, *Câmiu’-d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.117

²⁵⁴ Neml 27/48

²⁵⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Muhtasar Sahihu’l-İmâmi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Nâsiru’d-Dîn el-Albânî, Mektebetu’l-Maârif, Riyad 2002, c.I, Zekat, 44

²⁵⁶ İbnu’s-Serrâc, *el-Usul*, c.I, s.312

²⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.207

²⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.207

²⁵⁹ el-Ğalâyânî, *Câmiu’-d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.118; el-Antâkî, *el-Muhît*, s.II, s.203

Üç yüz ile dokuz yüze kadar olan sayıların temyizi olan yüzdelik kısımları normalde ‘تسعمئات’ şeklinde çoğul olarak gelmeleri gerekir. Ancak Sîbeveyh, bu sayıların temyizinin yirmi ve on bir sayılarının temyizine benzetildiğini ifade ederek ‘تسعمائة’ şeklinde tekil geldiğini ifade eder. Tekil bir lafızla çoğul kastedildiğini ve böyle bir kullanımın Araplarda normal olduğunu ve ayrıca gramer açısından da çirkin kaçmayacağı görüşünü beyan etmiştir.²⁶¹

1.4.1.5.1.2. Mürekkebe Sayılar ve Temyizi

Sözlükte *birleşik*, *birleşmiş* anlamlarına gelen mürekkebe kelimesi sayılar için kullanıldığında 11’den 19’a kadar olan sayılara karşılık gelmektedir.²⁶² Atıf harfi olan ‘, / vâv’ ile kullanılmadan bağlaçsız bir şekilde terkip edildikleri için mürekkebe yani birleşik sayılar adını almışlardır.²⁶³ Mürekkebe sayıların temyizi müfred,²⁶⁴ nekra²⁶⁵ ve mansûb²⁶⁶ olarak gelir. Mürekkebe sayıların ilk kısmı ile temyizleri, müfred sayılar da olduğu gibi müzekker-müenneslik yönünden zıt olarak gelirler.²⁶⁷ Ancak 11 ve 12 sayıları için ise tam bir uyum içerisinde gelirler.²⁶⁸

Mürekkebe sayıların ilk kısmı ile temyizleri müzekker-müenneslik yönünden zıt oldukları için müzekkere örnek olarak دیناراً / خمسة عشر / *on beş dinar*²⁶⁹ terkihi, müennese örnek olarak امراً / ثلاث عشر / *on üç kadın*²⁷⁰ terkihi örnek olarak gösterilebilir.

Mürekkebe sayılardan 11 ve 12 sayılarının müzekkerlerine örnek olarak أحد عشر درهماً / *on bir dirhem*²⁷¹ ile اثنا عشر درهماً / *on iki dirhem*²⁷² terkipleri gösterilebilir. Müenneslerine örnek olarak ise أثنتا عشر امرأة / *on iki kadın*²⁷⁴ ile أحدى عشر جارية / *on bir cariye*²⁷³ terkipleri örnek verilebilir. Bu terkiplerde de görüldüğü üzere 11 ve 12 mürekkebe sayılarının temyizleri müzekkerlik-müenneslik yönünden uyum arz etmektedir. Temyiz, mümeyyezi ile ne kemiyet

²⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.207

²⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.209

²⁶² eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.94

²⁶³ Akyüz, *Arapça'da Sayılar*, s.14

²⁶⁴ İbnu's-Serrâc, *el-Usul*, c.I, s.312

²⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 206

²⁶⁶ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.116

²⁶⁷ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.95

²⁶⁸ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s. 95

²⁶⁹ İbnu's-Serrâc, *el- Usul*, c.I, s.312

²⁷⁰ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.95

²⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁷⁴ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.95

ne cinsiyet ne de i'râb yönünden uyum içerisinde olmaz. Ancak cinsiyet açısından tek uyum sağladığı yer olarak 11 ve 12 sayılarının temyizini ifade etmemiz mümkündür. Ayrıca temyiz ile mümeyyezi müzekkerlik-müenneslik yönünden zıtlık içerisinde de olmaz. Cinsiyet açısından zıtlık içerisinde geldiği yerler olarak da müfred ve mürekkeb sayıları ifade etmek mümkündür.

Bazı dilcilere göre 11 ve 12 sayılarının temyizinin, çoğul olarak gelebileceği ifade edilir. Bu durum için ise: *“او قطعناهم اثنتي عشرة أسباطاً” / Biz onları on iki kabile hâlinde ayırdık*²⁷⁵ ayeti delil gösterilir. Ancak el-Ğalâyînî, ayette on iki mürekkeb sayısının temyizi olarak ifade edilen ‘أسباطاً’ kelimesinin temyiz değil bedel olduğunu ve temyiz isle mukadder olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda el-Ğalâyînî’ye göre ayette ifade edilen sayının temyizi, ‘قطعناهم اثنتي عشرة ذُرِّيَّةٌ’ şeklinde takdir edilen ‘ذُرِّيَّةٌ’ kelimesidir.

el-Ğalâyînî, bu görüşe itirazını iki hususta dile getirir. Birincisi temyiz olarak ifade edilen ‘أسباطاً’ kelimesinin mürekkeb sayılarda cemi’ değil müfred olması gerektiğini, eğer bunu kabul edecek olursak mürekkeb sayıların temyizlerinin tamamı için de caiz olacağını ifade eder. İkinci olarak ise, farzı muhal ayette ifade edildiği gibi kabul edilse bile bu durumda da ‘قطعناهم اثنتي عشرة أسباطاً’ şeklinde yani iki sayısının, madûdu olan ‘أسباط’ kelimesinin müfredi olan ‘سبط’ kelimesi ile müzekkerlik yönünden uyumlu olması gerektiğini ifade etmektedir.²⁷⁶ Netice itibariyle mürekkeb sayıların temyizlerinin müfred-mansûb olarak geldiği dilcilerin tarafından belirtilmiştir.

1.4.1.5.1.3. ‘Ukûd Sayılar ve Temyizi

Arapça’da 20, 30... gibi on sayısının katlarını gösteren sayılara onluk sayılar anlamında ‘ukûd sayılar denilmektedir.²⁷⁷ İbn Mâlik gibi bazı dilciler ‘ukûd sayılarını, 11 ile 99’a kadar olan sayılar içerisinde genel olarak değerlendirmiş ve bu sayıların temyizinin ise mansûb olacağını ifade etmiştir.²⁷⁸ Ancak Sîbeveyh ve İbnu’s-Serrâc ise, ‘ukûd sayılar şeklinde bu sayıları ayrıca zikretmişlerdir. Sîbeveyh her ne kadar ‘ukûd sayıların temyizinin açıkça mansûb olacağını zikretmese de verdiği örnekten ‘ukûd sayıların temyizinin nekra ve

²⁷⁵ Araf 7/160

²⁷⁶ el-Ğalâyînî, *Câmiu’-d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.118

²⁷⁷ Akyüz, *Arapça’da Sayılar*, s.14

²⁷⁸ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.116

mansûb olduğunu anlamaktayız.²⁷⁹ İbnu's-Serrâc bununla birlikte temyizlerinin sadece müfred ve nekra olarak geleceğini ayrıca vurgulamıştır.²⁸⁰

‘Ukûd sayılarının temyizlerinin, nekra-mansûb olmasının yanında İbn Mâlik gibi bazı dilciler izafetle mecrûr olarak gelebileceğini ifade etmiştir. İbn Mâlik bunu ifade ederken: “عِشْرُو درهم و أربعو ثوبه / on dirhem ve kırk elbise” şeklinde örnek üzerinde göstererek bu şekilde söylenmesine pek taraftar olmasa da “belki denilebilir” sözleriyle ihtimal dâhilinde olabileceğini ifade etmiştir.²⁸¹ İbn Mâlik bu ifadesini aktarırken herhangi bir delili öne sürdüğünü görememekteyiz. Kendisi haricindeki bütün dilcilerin hilafında olan bu görüşün, şâz bir kullanım ifade ettiği söylenebilir. Aksi takdirde İbn Mâlik’in dediği şekilde olması durumunda ileride de aktaracağımız üzere, dilciler tarafından istifhamiye edatı ‘کم’ in temyizinin, ‘ukûd sayılara kıyasla belirlenmesi hususunda tezatlıklar teşkil edecektir. Çünkü eğer bu durumu kabul edecek olursak istifham edatı ‘کم’ in temyizinin de izafetle mecrûr olması anlamına gelmektedir. Kaldı ki İbn Mâlik de ilgili konu hakkında eserlerin ‘عِشْرُو درهم’ şeklindeki bir kullanımı istifham edatı ‘کم’ ile kıyasa tabi tutarak, istifham edatı ‘کم’ in temyizinin izafetle mecrûr olmasına dair bir atıfta bulunduğu da görülememektedir.

İbn Mâlik’in bu görüşüne mukabil el-Muberred ise ‘ukûd sayılarının ‘عِشْرُو رجلٍ / on adam’ şeklinde izafetle getirilmesinin caiz olmadığı ve ‘من’ harf-i cerri ile de mecrûr olamayacağını *el-Muktadab* isimli eserinde ifade etmiştir.²⁸² Aynı şekilde Sîbeveyh de “*Nûn harfî daima gelir*” diyerek izafet yapılmayacağını aktarmıştır.²⁸³ Kısacası ‘Ukûd sayılarının temyizi mürekkeb sayılar gibi müfred-mansûb olarak gelmektedir. ‘Ukûd sayıların müzekker ve müennes şeklinde herhangi bir formu olmamakla birlikte, temyizlerinin de müzekker veya müennes olmaları gibi bir durum söz konusu değildir.

‘Ukûd sayıların temyizi, ‘عِشْرُونَ درهماً / yirmi erkek öğrenci’²⁸⁴ şeklinde ister müzekker olsun, isterse ‘عِشْرُونَ امرأةً / yirmi kadın’²⁸⁵ şeklinde müennes olsun sayı ile herhangi bir uyum veya zıtlık iktiza etmediği kaynaklarında görülmektedir.

²⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁸⁰ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.312

²⁸¹ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.116

²⁸² el-Muberred, *el-Muktadab*, c.I, s.33,35

²⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁸⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.206

²⁸⁵ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.95

1.4.1.5.1.4. Ma'tûf Sayılar ve Temyizi

Ma'tûf sayılar aslında şüana kadar anlatmaya çalıştığımız sayılardan farklı bir grup değildir. 'Ukûd olarak ifade ettiğimiz 10'nun katları ile 1'den ile 9'a kadarki sayılar olan müfred sayıların, atıf vâv'ı ile bir araya gelerek oluşturdukları sayı terkipleridir. Daha açık bir ifadeyle; sayıların ' / atıf vâv'ı ile birbirine bağlanmak suretiyle, 21'den 99'a kadar olan sayılara ma'tûf sayılar denilmiştir.²⁸⁶

Ma'tûf sayıların temyizleri klasik eserlerde ayrı bir konu olarak değerlendirilmemekle birlikte 11 ila 99'a kadar olan sayılar içerisinde ele alınmakta olduğunu görmekteyiz. Bu şekilde bir kategorinin, sayıların yapısına göre değil de temyizine göre tasnif edildiğini bize göstermektedir. Bu açıdan baktığımızda Ma'tûf sayıların temyizi 'ukûd sayılarda olduğu gibi müfred-mansûb gelmektedir.²⁸⁷

Ma'tûf sayıların ilk kısmı olan müfred sayılar bölümü ile temyizi olan kısmı müzekkerlik ve müenneslik yönünden zıt olarak gelirler. 'تسعة و تسعون طالياً/ *doksan dokuz erkek öğrenci*' ifadesinde temyiz ve müzekker olan 'طالياً' kelimesi, müennes olan 'تسعة' rakamıyla cinsiyet açısından zıt geldikleri görülmektedir. Yine bu kez temyizi müennes olan 'خمسة وعشرون' / *yirmi beş bayan* sayı terkiibinde müzekker-müenneslik zıtlığı görülmektedir.²⁸⁸

Ma'tûf sayıların temyizi örneklerden de anlaşıldığı üzere aslında, ikinci kısımdaki 'ukûd sayıların temyizidir. 'تسعة و تسعون طالياً' derken 'تسعون' 'ukûd sayısının temyizi olduğu görülecektir. Klasik kaynaklar bu duruma binaen olacak ki ma'tûf sayıları ayrı bir başlık altında ele almayıp 'ukûd sayılar içerisinde ele aldıkları söylenebilir. Ancak 'ukûd sayılarından ayıran tek bir özelliği temyizi ile birler basamağı olan ilk kısmın cinsiyet açısından zıt olarak gelmeleridir.

1.4.1.5.2. Belgisiz Sayılar ve Temyizi

Arapça'da sayıların 'العدد الصريح/ *açık sayılar*' ve 'العدد المبهم/ *müphem sayılar*' olmak üzere iki kısma ayrıldığını sayıların temyizi bölümünde zikretmiştik. Müphem Sayılar lafızlardaki kemiyetin belirsizliğine delalet eden kinâyî lafızlardır.²⁸⁹ Kinâye; belağî bir sebeple bir şeyi kendi dışında başka bir kavramla dolaylı veya üstü kapalı olarak anlatmaktır.²⁹⁰ İbn Hişâm, bu tip lafızlara içerisinde taşıdığı kinayeden dolayı 'كِنَايَاتِ الْعَدَد' yani *sayıdan kinâyeler* olarak ifade

²⁸⁶ Akyüz, *Arapça'da Sayılar*, s.14,97

²⁸⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s 206-207; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.312; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.116

²⁸⁸ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.203

²⁸⁹ el-Ğalâîyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.114

²⁹⁰ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay., Ankara 2013, s.1037

etmiştir.²⁹¹ Türkçemizdeki karşılığı ise daha çok *belgisiz sayılar* olarak ifade edilmektedir.²⁹² Arapça'da belgisiz sayılar ise 'كم، كأي، كذا' gibi soru ve çokluk ifade eden edatlardan oluşmaktadır.²⁹³

1.4.1.5.2.1. Belgisizlik Edatı Kem ve Temyizi

Belgisiz sayılardan olan 'كم' edatı, istifhâm ve haber olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisine 'كم الإستفهامية' / *kem-i istifhâmiyye* ' ikincisine ise 'كم الخبرية' / *kem-i haberiyye* ' denilmektedir.²⁹⁴

1.4.1.5.2.1.1. Kem-i İstifhâmiyye ve Temyizi

Soru edatı olan 'كم', *Kaç ...?, Ne kadar?* anlamında olup²⁹⁵ herhangi bir konuda sayı ile ilişkilendirilmiş isim ve kavramlar hakkında soru sormamızı mümkün kılan bir soru edatıdır. 'كم لَيْشَمُ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ؟' / *Yeryüzünde seneler sayısınca ne kadar kaldınız?*²⁹⁶

İstifhâm edatı 'كم' soru edatı olması hasebiyle cümlelerin başında gelmesi gerektiği dilciler tarafından belirtilmiştir.²⁹⁷ Örneğin, 'رَأَيْتَ كَمْ رَجُلًا' denilemez. Bunun yerine 'كَمْ رَجُلًا / *Kaç kişiyi gördün?*' denilmesi gerekir. Bunun bir tek istisnası vardır o da mecrûr olması durumunda başına harf-i cer veya muzâf gelebilmesidir.²⁹⁸ Örneğin 'كَمْ دِرْهَمًا اشْتَرَيْتَ؟' / *Kaç dinara satın aldın?* şeklinde harf-i cerli gelmekle birlikte kendisinden önceki bir kelime ile izafet kurarak gelmesidir: 'كَمْ رَجُلًا اشْتَرَيْتَ؟' / *Kaç adamın kölesini satın aldın?*

İstifhâm edatı 'كم' tek başına kullanıldığında bir anlam ifade etmez. Çünkü 'كم', müphem bir edattır ve temyizi olmadan anlamı vücut bulamamaktadır.²⁹⁹ Bu bağlamda 'كم' istifhâm edatı ile temyizine dair hem kemiyet hem de temyizin cinsi sorulmuş olur. Tersten

²⁹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesalik*, c.IV, s.264; eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, s.III, s.181; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c.IV, s.568

²⁹² Akyüz, *Arapça'da Sayılar*, s.155

²⁹³ eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, s.III, s.180

²⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.156; el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.55; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.315; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-E'ârib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1991, c.I, 207

²⁹⁵ Ergin, *Arap Dilinde İstifham Edatları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dicle Üni. SBE, Diyarbakır 1998, s.71

²⁹⁶ Mü'min 23/112

²⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.158; ; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.316; Muhammed el-Hudârî, *Hâşiyeti'l-Hudârî 'alâ ibn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Daru'l-Fikr, ts, c.II, s.141; el-Câmî, *Kâfiye*, s.316; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c.IV, s.569

²⁹⁸ el-Câmî, *Kâfiye*, 316; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, c.IV, s.570

²⁹⁹ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezu'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Mecmau'l-Melik Fahd, Medine, h.1426, c.III, s.1151

düşünecek olursak ‘کم’ edatı olmadan bir şeyin ne cinsini ne de kemiyetini bilmemiz mümkün olamamaktadır.³⁰⁰ Örneğin; ‘کم کتابا اشتريت؟’ / *Kaç kitap satın aldın?*’ cümlesinde anlaşılmayan bir durum söz konusu değildir. Şayet, ‘کم اشتريت؟’ / *Kaç satın aldın?* şeklinde bir soru, temyizi olmadan sorulmuş olsa soru cümlesinden maksat mefhum olunamamaktadır.

İstifhâm edatı ‘کم’in temyizi sayılabilen ise *Kaç tane?*, Sayılamayan ise *Ne kadar?* manasına geldiği Türkçe yazılmış nahiv kaynaklarında ifade edilir.³⁰¹

Soru edatı ‘کم’, sükûn üzere mebnî olup cümle içerisindeki konumuna göre mahallen merfû, mansûb ve yahut mecrûr olarak i’râb edilir.³⁰² Soru edatı olan ‘کم’ mutlak surette, başında bulunduğu cümlenin ögesi olmak mecburiyetinde olduğu hem kadim hem de çağdaş nahiv eserlerinde belirtilmiştir.³⁰³ Ancak bizi ilgilendiren kısmı ise temyizidir. Temyizi de genellikle müfred-masûb ‘کم رجلاً عندك؟’ / *Yanında kaç adam var?* şeklinde olduğu Arap dilciler tarafından belirtilmiştir.³⁰⁴

Kadim dilciler ‘کم’ soru edatını, madûduna muzâf olmayan ‘أحد عشر / on bir’ gibi mürekkeb sayıları ile ‘عشرون / yirmi’ gibi ‘ukûd sayılarına eş değer olarak görmüşlerdir. Temyizini de mürekkeb ve ‘ukûd sayılara kıyas ederek müfred-mansûb geleceğini belirtmişlerdir.³⁰⁵

İbn Mâlik, istifhâm edatı ‘کم’in ‘عشرين’ sayısına benzemesini *el-Elfiyye* adlı eserinde şu beyitlerle açıklamaktadır:

‘عشرين için کم Istifhâm olan / مَيِّزٌ فِي الْإِسْتِفْهَامِ (كم) بِمَثَلِ مَا مَيِّزَتْ (عشرين) ك-كم شخصاً سَمَاءً’
*temyiz getir. ‘عشرون’ ‘ukûd sayısının temyizi nasıl müfred-mansûb geliyorsa istifhâm edatı ‘کم’in temyizinin de buna kıyasla olacağını bu beyitinde ifade etmiştir.*³⁰⁶

³⁰⁰ Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, c.IV, s. 568-570

³⁰¹ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.347

³⁰² en-Nâdirî, *Nahvu 'l-Lugati 'l-Arabiyye*, s.713; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.348

³⁰³ el-Ğalâyînî, *Câmiu 'd-Durûsi 'l-Arabî*, c.III, s.118; en-Nâdirî, *Nahvu 'l-Lugati 'l-Arabiyye*, s.713; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.348; Şener Şahin-Hasan Günday, *Arapça Dil Bilgisi*, Alfa yay., İstanbul 2009, s.609

³⁰⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.156; el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.55; -Nâdirî, *Nahvu 'l-Lugati 'l-Arabiyye*, s.713; el-Ğalâyînî, *Câmiu 'd-Durûsi 'l-Arabî*, c.III, s.118

³⁰⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.157; el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.55; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.315; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124

³⁰⁶ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.49

Bu durumda ‘عشرون’ sayısında olduğu gibi istifhâm edatı ‘كم’, temyizinin âmili olmaktadır.³⁰⁷ ‘كم طالباً يتعلمون في جامعتنا؟’ *Üniversitemizde öğrenim gören kaç öğrenci var?* cümlesinde temyiz olan ‘طالباً’ kelimesinin nasb âmilinin istifhâm edatı ‘كم’ olduğu belirtilmiştir.

Dilciler tarafından bir müphem sayı olarak ‘كم’, ‘عشرون’ ile aynı şekilde ele alındığından, ‘عشرون’ sayısının temyizi nasıl marife olarak gelmesi caiz değilse istifhâm edatı olan ‘كم’inde temyizinin marife olarak gelmesi caiz görülmemiştir.³⁰⁸ ‘عشرون الدرهم’ terkinde temyiz, lam-ı tarifli denilemeyeceği gibi, ‘كم الدرهم لك؟’ şeklinde istifhâm edatı olan ‘كم’in temyizi de bu şekilde kullanılamaz. Çünkü ‘درهم’ kelimesi her iki durumda da temyizdir ve nekra olarak gelmesi gerekmektedir. Ancak Sîbeveyh ve el-Mubberred gibi ilk dönem müellifler, ‘درهم’ kelimesinin başına ‘من’ harf-i cerri getirildiği takdirde marife olabileceğini ifade etmişlerdir.³⁰⁹

Bu durumu ‘عشرون من الدرهم / yirmi dirhem’ ve ‘كم لك من الدرهم / Kaç dirhem var?’ terkipleriyle açıklamışlardır. Ancak kadim dilciler bu şeklide bir kullanımı caiz görseler bile bu durumu asılları olan ‘عشرون درهماً’ ve ‘كم درهماً لك’ nekra-mansûb şekline takdir etmekteledir. Bir diğer ifade ile yukarıda marife-mecrûr olarak verilen iki terkinin ‘من’ harf-i cerrinin hafzedilmesiyle kısaltılmak ve hafifletmek için oluşturulmuş halleri olarak ifade etmektedirler.³¹⁰

Dilciler tarafından ‘كم’, ‘ukûd sayısı ‘عشرون’ mesabesinde değerlendirildiğinden temyizinin çoğul olarak gelmesi Basra Ekolünce caiz görülmemektedir.³¹¹ Kûfeliler ise, ‘كم’in temyizinin her durumda cemi’ gelmesi gerektiğini söylemişlerdir.³¹² Bazı dilciler de söz konusu tek bir kişi ise çoğul getirilemeyeceğini, şayet kastedilenin topluluk olması durumunda ise cemi’ olabileceğini ifade etmişlerdir.³¹³ Bu görüşe göre; ‘كم غلماناً لك؟’ cümlesinden kasıt, ‘كم صنفاً من أصناف الغلمان استقروا لك؟’ *Hizmetçiler grubundan kaç hizmetçin var?* ise o zaman temyiz

³⁰⁷ Ergin, *Arap Dilinde İstifham Edatları*, s.75

³⁰⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.157; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.315

³⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.157; el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.55; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.315

³¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.157; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahvi*, I, 315; Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, c.IV, s.570

³¹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.159; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.318

³¹² İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124; Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân Şerhu’l-Uşmûnî ‘alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, Mektebetu’t-Tevfikiyye, ts., c.IV, s.112

³¹³ el-Hudarî, *Hâşiyeti’l-Hudarî*, c.II, s.141

çoğul olarak gelmektedir. Ancak cümleden kasıt ‘كم فرداً من الغلمان استقروا لك؟’ / *Hizmetçilerden kaç kişinin var?*’ şeklinde ise temyizinin müfred olarak gelmesi gerektiği ifade edilmiştir.

İstifhâm edatı ‘كم’in temyizinin aslı itibariyle mansûb olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak bununla birlikte ‘كم’in başına bir harf-i cer gelmiş ise temyizinin de zâhirî veya mukadder ‘من’ harf-i cerri ile mucrûr olması da kadim dilciler tarafından belirtilmektedir.³¹⁴ Bu bağlamda; ‘كم درهم اشتريت الكتاب؟’ / *Kitabı kaç dirheme satın aldın?*’ veya ‘كم من درهم اشتريت الكتاب؟’ şeklinde ifade edilebilir. Bu duruma binaen temyizinin başına açıkça veya mukadder olarak bir ‘من’ harf-i cerri getirilerek mecrûr olması bazı dilciler tarafından caiz görülmüştür.

Son dönem Arap dilcilerden A. Hasan, ‘كم درهم اشتريت الكتاب؟’ şeklinde ‘كم’in temyizi olan ‘درهم’ kelimesinin mecrûr olmasını, bir ‘من’ takdir edilmesinin yanında ‘كم’ ile izafet kurmak suretiyle olabileceğini belirtir.³¹⁵ Bu durumda bazı nahivciler açık bir harf-i cerle mecrûr olmasının şart olmadıklarını ifade etmişlerdir.³¹⁶ Ancak her ne kadar bu şekilde ‘من’ harf-i cerri ile ister zâhirî ister mukadder olması konusu, Basralılar arasında makbul bir görüş olarak yer edinmemiştir.³¹⁷ Aynı şekilde çağdaş dilcilerden el-Ğalâyînî ve el-Antâkî gibi bazı dilciler, istifham edatı ‘كم’in temyizinin her durumda nasb olmasının evla olduğunu, ‘من’ harf-i cerri ile zâhirî veya mukadder bir şekilde gelerek temyizini mecrûr yapmasının zayıf bir durum olduğunu ayrıca zikretmişlerdir.³¹⁸

İstifhâm edatı ‘كم’, temyizine muzâf olduğunda arasının açılmasının bir diğer ifade ile aralarına fasıla girmesinin uygun olmadığı ifade edilmiştir.³¹⁹ Ancak klasik nahiv eserlerinde ‘كم’ ile temyizi arasına, zarflı veya harf-i cerli bir terkinin girebileceği belirtilmiştir.³²⁰ Buna göre ‘كم عندك درهم؟’ / *Yanında kaç dirhem var?*’ veya ‘كم لك درهم؟’ / *Kaç dirhem var?*’ şeklinde olmaktadır.

³¹⁴ el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.56-57; el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s. 204

³¹⁵ Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, c.IV, s.570-571

³¹⁶ Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, c.IV, s.570-571; Ayrıca bk. Ergin, *Arap Dilinde İstifham Edatları*, s.75

³¹⁷ el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.56; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124

³¹⁸ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.204; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi 'l-Arabî*, c.III, s.118-119;

³¹⁹ Hasan, *en-Nahvu 'l-vâfi*, c.IV, s.571

³²⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.158; el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.55; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.315

Kûfelilere göre böyle bir kullanım caiz olmakla birlikte Basra ekolü bu görüşü pek benimsememiştir.³²¹ Sebebi ise Basralıların, istifham edatı ‘کم’i, ‘عشرون ve خمسة عشر’ sayıları gibi değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Basra ekolü bu durumu tamamen reddetmemekle birlikte, zayıf olarak kabul etmişlerdir. Çünkü ‘عشرون ve خمسة عشر’ sayılarının temyizi ile aralarına fasıla girmesini pek doğru bulmamışlar ve bu duruma binaen de ‘کم’ ile temyizi arasına da bir fasıla girmesine sıcak bakmamışlardır.

Sîbeveyh, ‘أناك ثلاثون اليوم درهماً’ şeklinde ‘ukûd sayıların temyizi ile aralarına fasıla girmiş bir kullanımın, sadece şiir zaruretinde kullanılmış ifadeler olarak belirtir.³²² el-Enbârî, bu şekilde bir kullanıma örnek olarak şu beyiti aktarmıştır:³²³

‘أناك ثلاثون للهجر خولاً كميلاً’ / *Ayrılığın üzerinden tam otuz yıl geçmesine rağmen*

Bu duruma binaen Sîbeveyh, ‘کم درهماً لك؟ ve کم درهماً عندك؟’ şeklindeki bir kullanımın ‘کم’ ile temyizinin aralarına harf-i cerli veya zarflı bir fasılanın girdiği kullanımdan daha kuvvetli olduğunu ifade ederek aktarmıştır.³²⁴ Örneğin; ‘Kaç adam dövdün?’ / کم رجلاً ضربت؟’ cümlesi temyizi ile arasına bir fasıla girmiş olan ‘کم ضربت رجلاً?’ cümlesinden daha güçlüdür.³²⁵

Netice itibariyle istifhâm edatı ‘کم’, ‘ukûd ve mürekkeb sayılar gibi değerlendirildiğinden ‘کم’ ile temyizi arasına bir fasıla girmesine sıcak bakılmadığını söylemek mümkündür.

İstifhâm edatı ‘کم’in temyizinin hazfedilmesi mümkündür. Bu durumda ise cümlelerin genelinde mahzûf bir temyiz olduğu ifade edilmiştir.³²⁶ Buna göre ‘Malın kaçtır?’ / کم مالك؟, ‘Abdullah ne kadar kaldı?’ / کم عبد الله ماكت؟, ‘Kaç çocuğun var?’ / کم اطفالك؟, ‘Can kırmızı mı?’ / کم نفساً غلمانك؟, ‘Kaç dirhem malın var?’ / کم درهماً مالك؟, ‘Kaç gün veya ay kaldı?’ / کم شهراً ماكت؟ veya ‘کم يوماً?’ *bakımından kaç kölen var?*³²⁷

³²¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.261

³²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.158

³²³ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.265

³²⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.158; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.265

³²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.159

³²⁶ el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.56; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, c.III, s.170; el-Hatîp el-Kazvînî, *el-İdâh fî Ulûmi’l-Belâğa*, thk. İbrahim Şemseddîn, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 2003, s.111

³²⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180

Abbas Hasan, istifhâm edatı ‘کم’ in temyizine delâlet eden bir şey varsa, temyizinin hazfedilmesini caiz görmüştür.³²⁸ Bu durumda “ما عدد الطلاب الجامعة؟ كم في كلية الطب؟ كم في كلية العلوم؟” / *Üniversite öğrenci sayısı nedir? Kaçı Tıp fakültesinde, kaç Fen fakültesindedir?*” şeklinde sarf edilen cümleleri Abbas Hasan, “كم طالباً في كلية الطب؟” / *Tıp fakültesinde kaç öğrenci var?*” ve “كم طالباً في كلية العلوم؟” / *Fen fakültesinde kaç öğrenci var?*” şeklinde temyizlerini takdir etmektedir.

A. Hasan, temyizleri hazfedilmiş cümlelerin siyak ve sibakında temyizden bahsedilmiş olmasını, temyizinin hazfedilmesi konusunda yeterli bir sebep olarak görmüştür.

es-Sekkâkî ise, istifhâm edatı ‘کم’ in cevabından, mahzûf temyizinin ne olduğunun da anlaşılabilirliğini ifade etmiş ve şu ayetleri delil göstermiştir.³²⁹ “قال قائل منهم كم لبثتم؟ قالوا لبثنا يوماً أو” / *Allah, “Yeryüzünde kaç sene kaldınız” diye sorar. Onlar, “Bir gün ya da bir günden daha az bir süre kaldık. Hesap tutanlara sor.” derler*” ayetidir.³³⁰

1.4.1.5.2.1.2. Kem-i Haberiyye ve Temyizi

Haberiyye edatı olan ‘کم’, ‘زب’, ‘Nice, pek çok’ manasında kullanılmaktadır. Aynı zamanda kendisinden sonraki kelimeye yani temyizine muzâf olmaktadır.³³¹ Kendisini takip eden somut veya soyut herhangi müphem bir kavramla ilgi olarak çokluk fikri, küçümseme, dehşete kapılma, hayranlık duyma gibi duyguları ifade eden ve temelinde çokluk anlamı taşıyan bir edattır.³³² Kendisine haberiyye denilmesinin sebebi herhangi bir muhtedanın haberi olmasından dolayı değil de yukarıda ifade edilen anlamları bize haber vermesinden bu ismi aldığı ifade edilmiştir.³³³ İçerisinde *Kem-i Haberiyye* bulunan cümleler ‘Nice ...!, Ne kadar çok ...!, Pek çok ...!’ gibi manaları ihtiva etmektedir.³³⁴

³²⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.571

³²⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s.312

³³⁰ Kehf 18/19

³³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.156; el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.57; İbn Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.317; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-Nahv*, thk. Ali Tefvik el-Hamed, Dâru'l-Emel, Beyrut, 1984/1404, s.136

³³² Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.573; Şahin-Günday, *Arapça Dil Bilgisi*, s.614

³³³ Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.348

³³⁴ Şahin - Günday, *Arapça Dil Bilgisi*, s.614; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.348

Mana itibariyle baktığımızda ‘كَمْ عَالِمٌ رَأَيْتُ!’ / *Pek çok/nice âlim gördüm!* cümlesinden maksat ‘كَثِيرًا مِنْ الْعُلَمَاءِ / *Âlimlerden pek çoğunu gördüm*’ şeklinde anlamında çokluğu ifade ettiği belirtilmiştir.³³⁵

Haberîyye edatı ‘كَمْ’, istifhâmiyye ‘كَمْ’i gibi mutlak surette cümlelerin başında gelmekle birlikte³³⁶ kendisinden sonra gelen cümlelerin; muhteda, haber, mefûlun fih, mefûlun bih, mefûl-u mutlak gibi cümlelerin bir ögesi olmak zorunda olduğu nahiv eserlerinde belirtilmektedir.³³⁷

Haberîyye bildiren ‘كَمْ’in temyizi, müfred veya cemi’ olmanın yanı sıra nekra ve mecrûrdur.³³⁸ Çünkü haberîyye edatı ‘كَمْ’, nahivciler tarafından ‘ثلاثة’ ve ‘مائة’ sayıları gibi değerlendirilmektedir. Bu durum ise bize haberîyye edatı olan ‘كَمْ’in, yüz sayısı gibi ele alındığında temyizinin, izafetle gelerek ‘مائة ثوبٍ’ şeklinde müfred-mecrûr olarak gelebileceğini diğer yandan ise, üç ila ona kadar olan sayılar mesabesinde değerlendirildiğinde de ‘ثلاثة أبوابٍ’ terkinde olduğu gibi izafetle cemi’-mecrûr olarak gelebileceğini göstermektedir.³³⁹ Bu sayılar nasıl muzâf olup temyizlerini izafetten dolayı mecrûr yapıyorsa, haberîyye edatı olan ‘كَمْ’ de temyizine muzâf olup temyizini mecrûr yapmaktadır. İbn Mâlik bu durumu şu dizelerle özetlemiştir:³⁴⁰

“ (كَمْ) / او استعملناها خَيْرًا كَ (عَشْرَةَ) أو (مائة) كَ (كَمْ رِجَالٍ أَوْ مَرَّةً) ”
On ve Yüz sayısı gibi haberîyye olarak da kullanılır. كَمْ örneğinde olduğu gibi”

Bu durumu ez-Zemahşerî ise şu örnek ile açıklamıştır: “كَمْ رَجُلٍ أَوْ رِجَالٍ عِنْدِي” / *Pek çok adamım/adamlarım var.*³⁴¹

Haberîyye edatı ‘كَمْ’in temyizinin cemi’ gelmesi konusunda A. Hasan ve el-Ğalâyînî, müfred kullanımın daha uygun olacağını ifade etmişlerdir. A. Hasan cemi’ kullanımın yine de şâz olmayan sahilikte olduğunu bilahare dile getirmiştir.³⁴²

³³⁵ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.119

³³⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.573; en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.714; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.120

³³⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.573; en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.714; Şahin-Günday, *Arapça Dil Bilgisi*, s.614

³³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.161; el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.59; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.318; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.120

³³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.161; el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.59; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.318; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.573

³⁴⁰ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.49

³⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180

³⁴² Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.574; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.120

Haberiyye edatı ‘مَنْ’ in temyizinin izâfetle mecrûr olmanın dışında, başına zâhir bir ‘مَنْ’ harf-i cerri getirilmek suretiyle de mecrûr olabileceği kadim dilciler tarafından belirtilmiştir.³⁴³ Bu duruma örnek olarak; “مَنْ فِتَّةٍ قَلِيلَةٍ غَلِبَتْ فَتَةً كَثِيرَةً” / *Nice az bir topluluk, birçok topluluğa galebe çalmıştır!*”³⁴⁴ ayeti gösterilmiştir.

el-Ferrâ, haberiyye edatı olan ‘مَنْ’ in temyizinin mecrûr olmasının izafetten dolayı olmadığını temyizden önce mahzûf bir ‘مَنْ’ harf-i cerri ile mecrûr olduğunu savunmuştur.³⁴⁵ Bu durumda el-Ferrâ’ya göre ‘مَنْ رَجُلٍ عِنْدِي’ cümlesi aslı itibariyle ‘مَنْ رَجُلٍ عِنْدِي’ şeklinde câr-mecrûrlu olarak gelmekte ve temyizinin başına ‘مَنْ’ harf-i cerri takdir edilmektedir.

Haberiyye edatı ‘مَنْ’ ile temyizi arasına bir zarf veya câr-mecrûrlu bir fasıla girebilir. Bu durumda ise temyiziyle izâfet kurmaktan imtina edilerek istifhâm edatı ‘مَنْ’ de olduğu gibi temyiz mansûb veya ‘مَنْ’ harf-i cerri ile mecrûr olması gerektiği dilciler tarafından ifade edilir.³⁴⁶ Örneğin, ‘مَنْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غُلَامًا قَدْ مَلَكَتْ’ / *Cuma günü pek çok genç köle aldım.*³⁴⁷ cümlesinde araya giren câr-mecrûrlu bir fasıladan dolayı temyiz olan ‘غُلَامًا’ kelimesi mansûb olabileceği gibi, ‘مَنْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غُلَامًا قَدْ مَلَكَتْ’ / *Pek çok kitabım var!*³⁴⁸ şeklinde başına ‘مَنْ’ harf-i cerri getirilmek suretiyle de mecrûr olabilmektedir. Bunun ise fasıla ile temyiz izâfetini engellemek ve karışıklığa mahal vermemek sebebiyle olduğu belirtilmiştir.

Ancak ‘مَنْ’ ile temyizi arasına müteaddi bir fiil girmiş ise temyiz, *mefûlun bih* ile karışmaması için zâhir bir ‘مَنْ’ harf-i cerri ile mecrûr olmak zorunda olduğu nahivciler tarafından belirtilmiştir. “مَنْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عَيْونٍ” / *Bağlardan ve pınarlardan nicelerini terk ettiler!*³⁴⁹ ayetinde bahçelerin ve pınarların çokluğu ifade edilmiş olup ‘مَنْ’ edatı, ‘تَرَكَ’ fiilinin mukaddem mefûlu olmaktadır. Diğer yandan cümle; ‘مَنْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عَيْونٍ’ şeklinde ‘مَنْ’ harf-i cerri

³⁴³ el-Muberrred, *el-Muktabadab*, c.III, s.66; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.183; Osman b. Ebî Ebî Bekr Cemâleddîn İbn Hâcib, *el-Kâfiye fî l’lmi’n-Nahvi ve’s-Şâfiyetu fî l’lmi’t-Tasrîfi ve’l-Hattî*, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire 2010, c.I, s.36; el-Câmî, *Kâfiye*, s.314; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.IV, s.574; el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.204

³⁴⁴ Bakara 2/249

³⁴⁵ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124

³⁴⁶ el-Muberrred, *el-Muktabadab*, c.III, s.60; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.124; ez-Zeccâcî, *el-Cümel fî’n-Nahv*, s.136; el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.204

³⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-Cümel fî’n-Nahv*, s.136

³⁴⁸ el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.205

³⁴⁹ Duhan 44/25

getirilmeden ifade edilmiş olsaydı bu durumda, ‘جَنَابٌ’ kelimesi terk etme ‘ترك’ fiilinin mefûlu olacağı ifade edilmiştir.³⁵⁰

Ancak bu konuda el-Ğalâyînî, ‘كَمْ قَرَأْتُ مِنْ كِتَابٍ / Pek çok kitap okudum’ şeklinde araya müteaddi bir fiilin girmesiyle telaffuz edilen cümle, eğer ‘كَمْ قَرَأْتُ كِتَابًا’ olarak ifade edilirse ‘كِتَابًا’ kelimesi ‘قَرَأْتُ’ fiilinin mefûlu olacağını ifade ederek, ‘كَمْ’in temyizinin ise ‘كَمْ قَرَأْتُ كِتَابًا’ şeklinde masdar takdir edilerek mahzûf olduğunu beyan etmiştir. Bu durumda ise manasını “Nice okumalarla kitabı okudum” şeklinde arz etmektedir.³⁵¹

İstifhâm edatında olduğu gibi haberiyye edatı ‘كَمْ’in temyizinin de hazfedilmesinin caiz olduğu belirtilmiştir.³⁵² Ancak mahzûf bir temyize delâlet eden bir işaret olması gerektiği ifade edilmiştir. ‘كَمْ عَصَيْتُ أَمْرِي! / Kaç emrime karşı geldin!’³⁵³ cümlesindeki temyiz takdiri: ‘كَمْ كَازَ عَصَيْتَهُ! / Kaç kez ona karşı geldin!’ şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

Salt olarak ‘كَمْ’ edatı düşünüldüğünde, klasik nahiv eserlerinde temyizinin üç farklı şekilde okunabildiği ifade edilmektedir.³⁵⁴ Söz konusu durum için Sîbeveyh, şâir el-Ferazdık’ın şu beyiti üzerinden istişhâd etmiştir:

“كَمْ عَمَّةٌ لَكَ يَا جَرِيرُ وَ خَالَةٌ قَدْ حَلَبْتُ عَلَى عَشَارِي”
Bana haber ver ey Cerîr! Bana hizmet edip develerimi sağan bundan dolayı topuğu eğrilmiş kaç halan ve teyzen var?³⁵⁵

Beyitte ifade edilen ‘كَمْ’in temyizi olan ‘عمّة’ kelimesinin üç farklı şekilde okunabileceğini nahivciler zikretmiştir. İlk olarak ‘عمّة’ şeklinde mansûb okunduğunda, ‘كَمْ’ istifhâm edatı olarak değerlendirilmiş olmakta ve haliyle ‘عمّة’ kelimesi de müfred, mansûb ve nekra olarak istifhâm edatı ‘كَمْ’in temyizi olmaktadır.

İkinci olarak, ‘كَمْ عمّة’ şeklinde mecrûr okunursa ‘كَمْ’, haberiyye olarak değerlendirilmiş olmaktadır. Bu da ‘رَبِّ عمّة’ manasında kullanılmaktadır.

³⁵⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, c.IV, s.575; el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.205; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.120

³⁵¹ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.120

³⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.162; el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.56; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, c.III, s.170; el-Kazvînî, *el-İdâh fî Ulûmi'l-Belâğa*, s.111; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, c.IV, s.575

³⁵³ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.120

³⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.162; el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.58; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.318; es-Sabbân, *Haşiyetu's-Sabbân*, c.IV, s.113,114; ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Cümel fî'n-Nahv*, s.137-138

³⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.162; Ayrıca bk. el-Mubberred, *el-Muktadab*, c.III, s.58

Üçüncü olarak, ‘كم مرة’ şeklinde merfû okunursa, temyiz mahzûf olup ‘كم مرة’ şeklinde takdir edilmektedir. Bu durumda ‘عمة’ kelimesi ise *mubteda* olup merfû olacağı ifade edilmiştir.

1.4.1.5.2.1.3.İstifhâm Edatı İle Haberiye Edatı Olan Kem’in Benzerlikleri ve Farklılıkları

İbn Hişâm istifhâm edatı ile haberiyye edatı olan ‘كم’in, beş noktada müşterek olduğunu ifade etmiştir. İlk olarak ikisi de, müphemlik konusunda müşterektir. İkinci olarak, ikisi de mebnîdirler. Üçüncü olarak, isim cümlesinin parçasıdır. Dördüncü olarak ikisi de cümlelerin başında yer alırlar. Son olarak ise, konumuz açısından önemli olan kısım ki o da her ikisinin de temyize ihtiyaç duymalarıdır. Temyizleri üzerinde amel biçimi yönünden her ne kadar farklılıklar olsa da tek başlarına müphem olarak kalan bu iki edat mutlak surette temyize ihtiyaç duyarlar.³⁵⁶

İbn Hişâm, beş noktada topladığı benzerlikleri yine beş ayrı hususta da farklılıklarını zikreder. Çağdaş Arap dilcilerde bu hususlar üzerinde mutabık kalmakla birlikte şu şeklide sıralanmıştır:³⁵⁷

1) Her iki edatın temyizleri i‘râb yönünden birbirlerinden ayrılırlar. İstifhâm edatının temyizi ‘من’ harf-i cerri ile mecrûr olabilmenin yanında aslı itibariyle genellikle müfred ve mansûbdur. Ancak haberiyye edatı ‘كم’in temyizi, araya bir fasıla girmesi hariç aslen müfred-mecrûr veya cemi’-mecrûr olarak gelmektedir. Ayrıca İbn Hişâm haberiyyenin temyizinin izafet yoluyla gelmesinin gerekliliğini, istifhâmiyye edatından farklı bir özellik olarak ifade eder.³⁵⁸

2) Haberiyye edatı ‘كم’in sadece geçmiş zaman bildirdiği ifade edilmiştir. ‘كم كُتِبَ’ şeklinde gelecek zaman siygası ile kullanılamayacağı belirtilmiştir. İstifham bildiren ‘سَأَشْتَرِي!’ şeklinde gelecek zaman siygası ile kullanılamayacağı belirtilmiştir. İstifham bildiren ‘كم’ ise, ‘كم كُتِبَ / Kaç kitap satın alacaksın?’ şeklinde gelecek zaman siygasıyla kullanılabileceği ifade edilmiştir.

3) Haberiyye edatı ‘كم’ bir konu hakkında haber/bilgi verdiği için doğru veya yanlış olma ihtimali olan cümlelerdir. Müsned ve müsnedun ileyhten oluşan anlamlı bir cümleyi

³⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c.I, s.207; Ayrıca bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.IV, s.264; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.576; el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.121

³⁵⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, 207; Ayrıca bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, IV, 264; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 576; el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, III, 121

³⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c.I, s.209

nahivciler, haber ve inşâ olmak üzere iki kısımda incelemiştirler. Bu durumda haber bildiren cümle manası itibariyle doğru veya yalan olması muhtemel olabilecek cümleleri içermekte iken inşî cümleler ise haberin aksine doğru ve yalan olma ihtimali olmayan ve sözü sarf edene de: “*O doğru söylüyor ya da yalan söylüyor*” şeklinde yargıda bulunamayacak sözlerdir. Örneğin, ‘*كم كتب قرأت* / *Pek çok kitap okudum*’ cümlesinin doğruluğu veya yanlışlığı tartışılabilir. Çünkü bize bir hüküm bildirmektedir. Ancak soru cümlesi inşâî cümle olduğu için onlarda doğru veya yanlışlık aranmaz. ‘*كم رجلاً رأيته* / *Kaç adam gördün?*’ diyen birisine sorduğu soru için doğrudur veya yanlıştır şeklinde bir hükme varılamaz.³⁵⁹

katmaktadır. Nahivciler ‘كَائِي’nin, teşbih edatı ‘ك’ ve soru edatı olan ‘أَي’ harflerinin birleşmesi sonucu oluşan mürekkebe bir edat olduğunu zikretmişlerdir.³⁶⁴ İbn Hişâm, yukarıda görüldüğü üzere yazılmasının yanında sonunda meczûm bir nûn ile ‘كَائِيْن’ şeklinde yazıldığını da ifade etmiştir.³⁶⁵ Bununla birlikte İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati l-İ’râb* adlı eserinde ‘كَائِي’ edatının ‘كَغِيْن’ vezninde ‘كَائِيْن’, ‘بَائِع’ vezninde ‘كَائِيْن’, ‘كَعِيْن’ vezninde ‘كَا’ şeklinde de okunduklarını ifade etmiştir.³⁶⁶ Ancak hem klasik hem de modern nahiv kaynaklarında ‘كَائِيْن’ kullanımının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu minvalde biz de çalışmamızda genel nahiv kaynaklarına uygunluk açısından ‘كَائِيْن’ şeklindeki yazımı kullanmaya çalıştık.

Çokluk edatı olarak kullanılan ‘كَائِيْن’nin temyizinin dilciler, ‘من’ harf-i cerri ile mecrûr ve müfred olduğunu belirtmişlerdir.³⁶⁷ Kur’ân’da yaygın bir şekilde kullanılan ‘كَائِيْن’ edatı nahiv eserlerinde de örnek cümleler olarak yer edinmiştir: “وَكَائِيْن مِنْ نَجِي قَاتِل مَعَهُ رِيُون كَثِير”/ Nice peygamberle birlikte birçok Rabbanî (bilgin)ler savaşa girdiler³⁶⁸ ile “وَكَائِيْن مِنْ دَائِي لَا تُحْمِل رِزْقَهَا اللَّهُ”/ Kendi rızıkını taşıyamayan nice canlı vardır ki onu ve sizi Allah rızıklandırır. O, iştendir, bilendir³⁶⁹ ayeti nahiv eserlerinde sıklıkla örnek olarak verilmektedir.

Çok az olmakla birlikte bazı dilcilere göre ‘كَائِيْن’ çokluk edatının temyizinin mansûb olarak geldiği ifade edilmiştir.³⁷⁰ Basra Ekolünün öne çıkan isimlerinden Yunus b. Habib, çokluk edatı ‘كَائِيْن’nin temyizinin ‘كَائِيْن رَجُلًا أَنَاي’ şeklinde mansûb olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hişâm da ‘كَائِيْن’nin temyizinin mansûb olmasına dair şu beyitleri delil olarak göstererek mansûb olabileceğini ifade etmiştir:

“لُتُؤْتَا بُلُونَانِ نَلَرِ إِيْهْسَانِ عَتِيْغِيْ / كَائِيْن لَنَا فُضْلًا عَلِيْكُمْ وَ مَنَّةٌ قَدِيْمًا! وَلَا تَدْرُونَ مَا مِّنْ مُّنْعَمٍ؟”
*Bilmiyorsunuz, Bizim nice üstünlüklerimiz ve cömertliğimiz vardır size karşı eskiden beri*³⁷¹

³⁶⁴ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati l-İ’râb*, thk. Hüseyin Hindâvey, Dârul-Kalem, Şam 1993/1413, s.307; Suyûtî, *el-İtkân*, c.III, s.1144; İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, c.I, s.210

³⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, c.I, s.209-210

³⁶⁶ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati l-İ’râb*, s.307-308; Ayrıca bk. İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125; es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.III, s.1144

³⁶⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.170; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, s.320; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125; el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi l-Arabî*, c.III, s.122

³⁶⁸ Âli İmran 3/146

³⁶⁹ Ankebut 29/60

³⁷⁰ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, s.320; İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, c.I, s.210; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125; el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi l-Arabî*, c.III, s.122

³⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, c.I, s.210

Diğer bir beyitte ise: “أُطْرِدُ الْيَأْسَ بِالرَّجَا، فَكَأَيُّنَ أَلِمًا حَمَّ يُسْرُهُ بَعْدَ عُسْرٍ! / Ümitsizliği umutla kov gitsin, nice ateşli acılar zorluktan sonra kolaylaşmıştır”³⁷² şeklinde mansûb olabileceğini belirtmiştir.

Sibeveyh, Yunus b. Habîb’in bu görüşünü nakletmekle birlikte Arapların ekseriyetinin ‘من’ harf-i cerri ile temyizi mecrûr kullandıklarını ifade etmiştir. Özellikle kendisi ‘من’ harf-i cerrinin tekit için olduğunu ve ‘من’ harf-i cerri ile cümlelerin tamamlaması konusunda elzem olduğunu bilahare vurgulamıştır.³⁷³ Yunus b. Habîb ve İbn Hişâm’ın beyan ettikleri beyitlerdeki kullanıma bakıldığında, bu görüşlerinin istifhâm edatı ‘كم’ e kıyasla temyiz ile aralarına bir fasıla girmesi şartına bağlı olarak ifade ettikleri söylenebilir. Şâz bir kullanım da olsa buradan ‘كَأَيُّنَ’ nin temyizinin mansûb olarak geldiği bazı nahiv kitaplarında görülmektedir.

1.4.1.5.2.2.1 Keeyyin ile Kem Edatı Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Her iki edatın tanımında ‘Nice, pek çok’ anlamlarının yer aldığını ifade etmiştik. Buna göre, çokluk edatı ‘كَأَيُّنَ’, mana itibariyle haberiyye edatı ‘كم’ ile aynı olduğu dilciler tarafından ifade edilmiştir. İlk dönem klasik eserlerde bu benzerlikler ve farklılıklar ayrıntılı olarak ifade edilmemekle birlikte Arap Dilinin gelişiminden sonraki süreçte bu tasnifler daha düzenli karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem içerisinde sayabileceğimiz müelliflerden İbn Hişâm, salt olarak ‘كم’ edatı ile benzerliklerini ve farklılıklarını beşer farklı noktada *Muğni’l-Lebîb* adlı eserinde bizlere aktarmıştır.³⁷⁴

İbn Hişâm bu iki edat arasındaki benzerlikleri şu şekilde tasnif etmiştir: İlk olarak ikisi de müphem birer edattır. İkincisi, bu müphemliğe bağlı olarak bir temyize ihtiyaç duymaları. Üçüncüsü, sükûn üzere mebnî olmaları. Dördüncüsü, cümlelerin başında gelmeleri. Beşincisi, kesretten kinaye yani çokluk ifade etmeleri.

Farklılıklarını ise şu maddelerle sıralamıştır:

1) Çokluk edatı ‘كَأَيُّنَ’, mürekkebi bir edat olmakta haberiyye edatı ‘كم’ ise basit yani birden fazla harf veya edattan müteşekkil değildir.

³⁷² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.I, s.210

³⁷³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.171; Ayrıca bk. İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, s.320

³⁷⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.I, s.209-210

2) Çokluk edatı ‘كَأَيِّنْ’nin temyizi çoğunlukla zâhirî bir ‘مَنْ’ harf-i cerri ile mecrûrdur. Çok azda olsa nadiren mansûb olduğunu yukarıda izah etmiştik. Ancak ‘كَمْ’ habriyye edatı temyizi ile izafet kurmaktadır.

3) Çokluk edatı ‘كَأَيِّنْ’, istifhâm olarak kullanılmamaktadır. Ancak İbn Mâlik,³⁷⁵ İbn Kuteybe ve İbn ‘Uşfûr gibi dilciler ‘كَأَيِّنْ’nin istifham edatı olarak da kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. İbn Hişâm, söz konusu durumun nadir olduğunu ifade etmekle birlikte bu üç dilcinin, İbn Mesûd’dan rivayetle şu hadisi delil getirdiklerini ifade eder: “كَأَيِّ تَقْرَأُ سُورَةَ الْأَحْزَابِ آيَةً / فقال: ثلاثاً و سبعين Ahzâb suresini kaç ayet olarak okuyorsun? Şöyle dedi: Yetmiş üç” hadisinde soru edatı olarak kullanılan edat ‘كَأَيِّنْ’ olup, soruya muhatap olan kişinin de cevap verdiği görülmektedir. Bu görüşü savunan dilciler zikredilen hadise binaen ‘كَأَيِّنْ’ çokluk edatının, soru edatı ‘كَمْ’ gibi kullanıldığı ifade edilmiştir.³⁷⁶

4) Çokluk edatı ‘كَأَيِّنْ’nin başına harf-i cer gelerek mucrûr olmamaktadır. Yine bu duruma zıt olarak İbn Kuteybe ve İbn ‘Uşfûr ‘بِكَأَيِّ تَبِيعَ هَذَا الثَّوْبِ’ şeklinde başına harf-i cer gelebileceğini söylemişlerdir.³⁷⁷

5) Son olarak ise çokluk edatı ‘كَأَيِّنْ’nin haberi müfred olarak değil sadece cümle olarak geldiği belirtilmiştir.

1.4.1.5.2.3. Belgisizlik Edatı Kezâ ve Temyizi

Nahivciler tarafından ‘كَذَا’nin üç farklı şekilde kullanıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu durumlardan ilki, “Bu gibi, öyle...” anlamında kullanılan ve teşbih harfi ‘ك’ ile işaret zamiri ‘ذَا’nın birleşiminden oluşan tamlamadır. İkincisi, sayıların dışındaki isimler için kinaye olarak kullanılan ve üçüncüsü de sayılardan kinaye olarak kullanılan ve bizimde üzerinde duracağımız olan belgisizlik edatı ‘كَذَا’dır.³⁷⁸

³⁷⁵ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125

³⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c.I, s.210

³⁷⁷ Ayrıntılı olarak bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c.I, s.210

³⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c.I, s.211

Belgisizlik edatı ‘كذا’ , haberiyye edatı ‘كم’ ve ‘كأين’ ile aynı manada olup azlık veya çokluk bildiren sayılardan kinaye olarak kullanılan müphem bir isimdir.³⁷⁹ Çokluk bildirmesi durumunda ‘له كذا و كذا درهماً’ / *Onun o kadar dirhemi var ki!*³⁸⁰ manasına gelmektedir.

Azlık bildirmesi durumunda ise ‘قَرَأْتُ كَذَا سَاعَةً’ / *Bir saat kadarlık okudum*³⁸¹ anlamlarına geldiği görülmektedir. Nahivciler genellikle atıfla tekrar edilerek kullanıldığını ifade etmekle birlikte, bazen de atıfsız veya tek olarak cümlelerin ortasında kullanıldığını ifade etmişlerdir.³⁸² Cümledeki konumuna göre *fâil*, *nâib-i fâil*, *mefûlun bih*, *mefûl-u mutlak*, *mubteda* ve *haber* olarak mahallen i‘râb edilir.³⁸³ Genel itibariyle *bunca*, *çok*, *şu kadar* ve *şu kadarlık* anlamlarına gelmektedir.³⁸⁴

Belgisizlik edatı ‘كذا’ nin temyizi ekseriyetle müfret-mansûb olarak kendisinden sonra gelir.³⁸⁵ Ancak bununla birlikte Kûfeliler, belgisizlik edatı ‘كذا’ nin tekrarsız ve atıfsız olduklarında temyizinin izafetle sarîh sayılara kıyasla mecrûr olabileceğini savunmuşlardır.³⁸⁶ Kûfelilerin bu görüşüne göre; ‘له عندي كذا درهم’ şeklinde ‘مائة’ sayısına kıyasla, ‘كذا دراهم’ şeklinde ‘ثلاثة’ sayısına kıyasla söylenebilmektedir. Dolayısıyla ‘كذا’ nin temyizinin cemi’ olarak gelmesi de mümkündür.³⁸⁷ Kûfelilerin haricinde Bağdat Dil Ekolü temsilcilerinden olan İbn Mâlik ise, belgisizlik edatı ‘كذا’ nin temyizinin mansûb olmasının yanında ‘من’ harf-i cerri ile mecrûr olabileceğini *el-Elfiyye* adlı eserinde şu beyitlerle ifade etmiştir:

“كَأَيْنَ وَ كَذَا وَ يُنْتَصَبُ تَمْيِيزُ ذَيْنِ أَوْ بِهِ صِلَ (مَنْ) نَصَبُ”³⁸⁸
*ya da da birleştir(mecrûr yap)*³⁸⁸

Burada İbn Mâlik, ‘كذا’ edatının ‘كم’ gibi olduğunu, ona benzediğini bu sebepten dolayı ‘من’ harf-i cerri ile -temyizinin mansûb olmasının yanında- mecrûr olabileceğini ifade etmektedir.³⁸⁹ İbn Mâlik’in diğer bir eseri olan *Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmîlu’l-Makâsîd* adlı

³⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.170; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, c.IV, s.277; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfî*, c.IV, s.580

³⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.171; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180

³⁸¹ er-Racihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.411

³⁸² İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfî*, c.IV, s.580; el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.123; Akyüz, *Arapça’da Sayılar*, s.168

³⁸³ er-Racihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.411; el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.123; Akyüz, *Arapça’da Sayılar*, s.168

³⁸⁴ Akyüz, *Arapça’da Sayılar*, s.168; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s.339

³⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.171; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.I, s.211

³⁸⁶ es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmi*, c.II, s.280; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.I, s.211-212

³⁸⁷ es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmi*, c.II, s.280

³⁸⁸ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.49

³⁸⁹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s.49

eserinde ise belgisizlik edatı ‘كذا’yi; tek başına tekrarsız olarak kullanılması, atıf harfi ‘و/ vâv’ ile mükerrer kullanılması ve atıf harfsiz mükerrer kullanılması durumlarına göre üç farklı şekilde ele almaktadır.

İbn Mâlik, bu durumlardan ‘كذا’nin tekrarsız kullanılması halinde iki farklı kıyas yapmaktadır. İlk olarak müfred sayılara kıyas edilebileceğini ifade etmekte dolayısıyla temyizinin izafetle cemi’ olabileceğini ifade etmektedir. İkinci bir durumda ise ‘مائة’ sayısına kıyaslayarak temyizinin müfred-mecrûr olabileceğini ifade eder. Belgisizlik edatı ‘كذا’nin atıfsız mükerrer kullanılması durumunda İbn Mâlik, 11’den 19’a kadar olan ‘أحد عشر’ gibi mürekkeb sayılara kıyaslamaktadır. Söz konusu durumda ise ‘كذا’nin temyizi müfred-mansûb olmaktadır. Atıf harfi ‘و’ ile mükerrer olması durumunda ise İbn Mâlik, ‘أحد و عشرون’ sayısına yani ma’tûf sayılara kıyasla temyizinin mansûb geleceğini aktarmıştır. Sonuç itibariyle İbn Mâlik, ‘كذا’nin temyizinin müfred veya cemi’ olmakla birlikte hem mecrûr hem de mansûb olabileceğini ifade etmiştir.³⁹⁰

Ancak belgisizlik edatı ‘كذا’nin temyizinin izafetle veya ‘من’ ile mecrûr olması, hem Basra Ekolünün ilk temsilcileri hem de sonraki dilciler tarafından pek kabul görmemiştir.³⁹¹ Günümüz nahiv kitaplarında da ‘كذا’nin temyizinin vucûben mansûb olması gerektiği daha çok kabul görmektedir.³⁹² H. Abbas, Kûfelilerin sarîh sayılara kıyasını, zayıf ve kabul edilemez olarak ifade etmiştir.³⁹³ Ancak Kûfelilerin ‘كذا’nin temyizinin sarîh sayılara kıyasla cemi’ olarak gelebileceğine dair görüşleri her ne kadar Basralılar ve kadim nahivciler tarafından kabul edilmese de modern bazı nahiv kitaplarında yerini almıştır. Onlardan biri olan er-Râcihî, eserinde ‘كذا’nin temyizinin müfred veya cemi’ gelebileceğini ifade etmiş ve şu örnekle açıklamıştır: *“رَأَيْتُ كَذَا رَجَالًا” Pek çok adamlar gördüm*”³⁹⁴

1.4.1.5.2.3.1. Keeyyin ile Kezâ Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Çokluk edatı ‘كَأَيِّنْ’ ile ‘كَذَا’ arasında; mürekkeb olmaları, mebnî olmaları, müphem olmaları ve her ikisinin de bir temyize ihtiyaç duymaları yönünden benzerlikler

³⁹⁰ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.125

³⁹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.171; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl*, s.320; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.I, s.211-212; es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmi*, c.II, s.280

³⁹² Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.IV, s.580; er-Racihi, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.411; el-Ğâlâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.123; en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*; s.716; Akyüz, *Arapça’da Sayılar*, s.168

³⁹³ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.IV, s.580

³⁹⁴ er-Racihi, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.411

bulunmaktadır.³⁹⁵ Arap nahivciler bu iki edatı üç hususta ayrı görmüşlerdir. Bu farklılık daha çok ‘كذا’ edatının yapısı itibariyle olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü ‘كذا’nin atıflı mükerrer yapısı, ‘كأين’ ve diğer kinâyî edatlara göre, belgisizlik edatı ‘كذا’yi ayırt edici bir konuma sokmaktadır.

Öncelikle ‘كذا’, cümlelerin başında değil ortasında geldiği belirtilmiştir. ‘قَبَضْتُ كَذَا وَ كَذَا’ cümlesi, ‘كذا و كذا قَبَضْتُ دَرَهْمًا’ şeklinde diğer kinâyî edatlarda olduğu gibi cümlelerin başında gelemeyeceği nahivciler tarafından ifade edilmiştir. İkinci olarak, ‘كذا’nin genellikle atıf harfi ‘و’ ile mükerrer kullanıldığı ifade edilmiştir ki, ‘كذا’ edatının bu durumu diğer edatlara nazaran kendisi farklı kılmaktadır. Son olarak ‘كأين’den ayıran üçüncü özellik ise ‘كذا’nin temyizinin vucûben mansûb gelmesi dilciler tarafından ifade edilmiştir. ‘كأين’nin temyizi ‘من’ harf-i cerri ile mucrûr olurken buna mukabil belgisizlik edatı ‘كذا’nin temyiz mansûb gelmek zorundadır.³⁹⁶

1.4.1.5.2.4. Keyte ve Zeyte Belgisizlik Edatları

Kinâye edatlarının sonuncularından olan ‘كَيْتٌ’ ve ‘ذَيْتٌ’, söylenilen sözden kinâye olup temyize ihtiyaç duymamaktadır.³⁹⁷ Şuana kadar bahsedilen belgisizlik edatlarının aksine herhangi bir sayıdan kinâye olmayıp, bu edatların bir kıssa veya haberden kinâye edilmek üzere kullanıldığı ifade edilmiştir. Asılları itibariyle ‘كَيْتٌ’ ve ‘ذَيْتٌ’ olan bu edatlar, şeddelerin tahfif yapılması ve sonlarına açık ‘ت’ harfi getirilmesi suretiyle, fetha üzere mebnî olarak atıfla tekrarlı bir halde tekitle kullanıldığı nahivciler tarafından ifade edilmiştir.³⁹⁸ Bu minvalde asılları ‘كَيْتٌ’ ve ‘ذَيْتٌ’ olan bu iki edat tahfif sonucu ‘كَيْتٌ’ ve ‘ذَيْتٌ’ şekline tahvil edilmektedir.

A. Hasan, fetha üzere mebnî olmasının yanında kesra ve damme ile mebnî olarak gelebileceklerini de ifade etmiştir. Mana ve icra bakımından aynı görevleri ifa eden bu iki edat, cümle içerisindeki konumlarına göre i’râbdan yerlerini almaktadırlar. Bu durumda ‘كَيْتٌ’

³⁹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c.I, s.211; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahiv*, thk. Abdulâlî Salim Mukerrem, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985/1406, c.IV, s.124-125

³⁹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c.I, s.211; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahiv*, c.IV, s.124-125

³⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180

³⁹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.101; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.180; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.IV, s.583; er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.412; Çörtü, *Arapça Dil Bilgis Nahiv*, s.231

ve ‘ذَيْتٌ’ edatları dilciler tarafından cümle içerisinde mahallî olarak mansûb, merfû ya da mecrûr olarak i‘râb edilmiştir.³⁹⁹

Atıf harfi ‘و’ ile mükerrer olarak kullanılan bu iki edat, ‘فَعَلَ زَيْدٌ بِكَيْتٍ وَ كَيْتٌ / Zeyd şöyle şöyle yaptı’ cümlesinde ‘كَيْتٌ’ yerine, ‘فَعَلَ زَيْدٌ بِذَيْتٍ وَ ذَيْتٌ’ şeklinde de bir birinin yerine kullanılarak aynı mana ve görevi icra ettiği dilciler tarafından ifade edilir.

1.4.2. Cümle Temyizi

Müfred temyizin müphem bir isme açıklık getirdiğini şimdiye kadarki kısımda aktarmaya çalıştık. İkinci bir temyiz türü ise cümlelerin geneline ait bir hükümdeki kapalılığı ortadan kaldıran temyizdir.⁴⁰⁰ Cümle temyizi, anlamında kapalılık olan cümleyi açıklamak için kullanılan temyiz şekli olmaktadır.

Cümle temyizi, Arap dilciler tarafından nahiv kitaplarında farklı şekillerde isimlendirilmiştir. ez-Zemahşerî, “تميز الجملة / *cümle temyizi*”⁴⁰¹ tabirini kullanırken el-Enbârî ve Ebû Ali el-Hasan en-Nahvî, âmilinin fiil olmasından dolayı “تميز الفعل / *fiil temyizi*”⁴⁰² tabirini, İbnu’l-Hâcib ve İbn Hişâm ise “تميز النسبة / *nispet temyizi*” tabirini kullanmıştır.⁴⁰³ *Nispet* tabirini nahivciler, cümledeki bir unsurun açıklanması olarak değil, unsurlar arası ilişkilerdeki kapalılığa nispet edildiği için bu isimlendirmeyi kullanılmıştır.⁴⁰⁴ Günümüz Arapça nahiv kitaplarında zikredilen tabirlere ek olarak bu temyiz çeşidinin, “ملحوظ / *melhûz*” olarak isimlendirildiği de ifade edilmektedir. Ancak modern dilcilerden er-Râcihî, bu temyiz çeşidi için *melhûz* tabirinin daha az kullanıldığına işaret etmiştir.⁴⁰⁵ Kadim ve çağdaş Arapça nahiv eserlerinde genellikle *cümle* veya *nispet* temyizi şeklinde kullanıldığını müşahade etmekteyiz.⁴⁰⁶

Arapça nahiv kitaplarındaki bu yaygın kullanıma karşın, Türkçe nahiv kitaplarında ve eğitim literatüründe ise *Melhûz* tabirinin yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.⁴⁰⁷ Bu tabir Arapça eğitim literatürümüze her ne kadar *melhûz temyiz* olarak geçse de bu temyiz çeşidi için araştırmamızın başlığında *cümle temyizi* tabirini kullanmayı uygun gördük. Çünkü

³⁹⁹ Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, c.IV, s.583

⁴⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.65

⁴⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.65

⁴⁰² el-Enbârî, *Esrâru 'l-Arabiyye*, s.196; Ebû Ali el-Fârisî, *el-İdâh*, s.183

⁴⁰³ İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, s.74; İbn Hişâm, *Evdahu 'l-Mesâlik*, c.II, s.366

⁴⁰⁴ İbn Hişâm, *Evdahu 'l-Mesâlik*, c.II, s.366

⁴⁰⁵ er-Râcihî, *et-Tatbîku 'n-Nahvî*, s.258

⁴⁰⁶ Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, c.II, s.418; el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.198; en-Nâdirî, *Nahvu 'l-Lugati 'l-Arabiyye*; s.711; er-Râcihî, *et-Tatbîku 'n-Nahvî*, s.258; el-Ğalâyînî, *Câmiu 'd-Durûsi 'l-Arabî*, c.III, s.115

⁴⁰⁷ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s.334; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.226

kadim ve modern Arapça nahiv kitaplarında yaygın kullanımın bu olması ve birinci kısım olan *Müfred Temyiz*'e mukabil müfredin zıddı olarak *Cümle* tabirinin kullanılması konun bütünlüğünü koruması açısından daha uygun yapmakta ve konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.

Cümle temyizi veya bir diğer ifadeyle nispet temyizi, cümle içerisinde kastedilen mana üzerindeki müphem ve muallaklığı izale etmektedir. Cümle içerisinde unsurların birbirlerine ne cihetten nispet edildiği hususu müphem kalmaktadır. Örneğin; 'طاب محمد / *Muhammed güzel olmuştur*' cümlesinde 'طاب' fiilinin fâili olan 'محمد' kelimesine nispetin ne cihetten olduğu hususunda kapalılık ortaya çıktığı görülmektedir. *Muhammed güzel olmuştur* derken bize ahlakî olarak mı, ilmî olarak mı ya da herhangi bir meziyet açısından mı olduğu ifade edilmemektedir. Tam da bu noktada temyiz devreye girmektedir ki cümlede oluşan bu müphemliği ne cihetten olduğu konusunda açıklığa kavuşturmaktadır. Bu minvalde söz konusu cümle, 'طاب محمد خلقاً / *Muhammed ahlakça güzeldir*' şeklinde temyize ihtiyaç duymaktadır.⁴⁰⁸

Cümle temyizinde, fiilin failine nispeti olduğu gibi aynı şekilde fiilin mefûlune de nispeti de mümkündür. Mefûle nispeti durumunda, 'زرعت الأرض قمحاً / *Yeri buğdayla ektim*' veya 'وفجرتنا الأرض عيوناً / *Yeri de fışkırttı kaynaklar halinde*'⁴⁰⁹ her iki cümlede de fiilin mefûlune nispeti söz konusu olup temyiz olan kelimeler çıkartıldığında, cümlelerin geneline ait bir hükümde kapalılık tezahür etmektedir. Bu doğrultuda her iki cümlenin temyize ihtiyaç duydukları görülmektedir.

Cümlenin temyizi sadece fiilin fâiline veya mefûlune nispetinden müteşekkil değildir. Bir diğer ifadeyle sadece fiil cümlelerinde oluşan kapalılık nedeniyle temyize ihtiyaç duyulmamaktadır. İsim cümlelerinde de meydana gelen müphemlik aynı şekilde temyize ihtiyaç duyulmasına sebep olmaktadır. Bu minvalde 'زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَلِيٍّ عَلِماً' isim cümlesinde "Zeyd, Ali'den bilgi yönünden daha üstündür" derken burada nispet edilen üstünlük, o üstünlüğün ne cihetten olduğuna dair müphemliği doğurmaktadır. Bu minvalde temyiz olan 'عَلِماً' kelimesi ortaya çıkan kapalılığı izale etmektedir. Şayet temyiz olmaması durumunda ise Zeyd'in ne açıdan Ali'ye üstün olduğu hususu, muhtemel birçok şey içererek, mefhum-u mananın müphem kalacağı görülecektir.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.231

⁴⁰⁹ Kamer 54/12 (Ayetin meali için bk. Elmalılı M.Hamdi Yazır, Kur'ân-ı Kerim Meali, sadeleştiren Mehmed Gökteş, Okyanus Yay., İstanbul, ts, s.254

⁴¹⁰ er-Racihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.259

Nispet temyizinin cümlelerdeki kapalılığı giderdiğini yukarıda bahsetmiştik. Cümledeki bu kapalılığı gideren temyiz, ‘مَحْوَل/ muhavvel’ ve ‘غَيْرُ مَحْوَل/ gayrı muhavvel’ olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.⁴¹¹ Arapça nahiv kitaplarında daha çok *muhavvel* ve *gayrı muhavvel* şeklinde ifade edilmekle birlikte bu ayırım ‘مَنْقُول/ menkûl’ ve ‘غَيْرُ مَنْقُول/ gayrı menkûl’ olarak da isimlendirilmektedir.⁴¹² Ancak bu ayırımın daha çok çağdaş eserlerde yapılmış olduğunu müşahade etmekteyiz.

İlk dönem klasik kaynaklar temyizi, müfred ve cümle olmak üzere iki ana kısma ayırmışlardır. Fakat *Cümle* temyizini muhavvel ve gayrı muhavvel olarak kendi içerisinde ayırma yoluna gitmemişlerdir. Taki nahiv ilminin ve dahi nahiv ekollerinin teşekkülünden sonraki dönemlerde yaşayan müelliflerden İbn Hişâm, İbn ‘Akîl ve İbn ‘Uşûr gibi dilciler nispet temyizini fâilden ve mefûlden muhavvel olarak iki kısımda ifade edene kadar. Geriye kalan kısımlar ise taaccüp fiilin temyizi ve ism-i tafdîlin temyizi olarak farklı fasıllarda, *Cümle* temyizinin alt başlığı içerisinde ya da ayrıca müstakil bir başlık içerisinde dile getirmişlerdir.⁴¹³ Bunun sebebini ise el-Antâkî; nahivcilerin taaccüp, medh ve zem fiillerinin temyizlerinin ne fâilden ne mefûlden ne de muhtedadan muhavvel olmadıklarını bilakis yeni bir kelimenin bir cümleye izafeti olduğu konusunda ittifak etmelerinden ileri geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca el-Antâkî’nin kendisi temyizi müfred, cümle-i muhavvel ve cümle-i gayrı muhavvel şeklinde üç kısımdan oluştuğunu ifade etmiştir.⁴¹⁴

Çağdaş dilcilerden Esa’d en-Nâdirî, taaccüp fiilinin temyizini ve ism-i tafdîlin temyizini gayrı muhavvelin dışında ayrı bir kategoride değerlendirmiştir.⁴¹⁵ en-Nâdirî’nin cümle temyizini ele alış biçiminden de anlaşılacağı üzere modern eserlerde, bu ayırımın tam yapılamadığı görülmektedir. Ancak hem konunun daha anlaşılır olması hem de çağdaş eserlerin geneline uygunluğu açısından muhavvel ve gayrı muhavvel olarak iki kısımda incelemeyi, taaccüp fiillerini de gayrı muhavvel içerisinde aktarmayı uygun gördük.

1.4.2.1. Muhavvel Temyiz

Muhavvel kelimesi, sözlükte kök harfleri ‘ح و ل’ olan ‘حَال’ fiilinin tef‘îl babında ‘مَحْوَل’ sülasi mezîd fiilinin ism-i mefûl kalıbından türetilmiş bir isimdir. Bir temyiz çeşidi olarak

⁴¹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.II, s.367; en-Nâdirî; *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*; s.712; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.115

⁴¹² eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.III, s.181

⁴¹³ İbn Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.II, s.367; Bahâuddîn Abdullah İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru't-Turâs, Kahire 1980, c.II, s.287; Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Ali İbn ‘Uşûr, *el-Mukarrib*, nşr. Muhammed Ali Beydûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s.230

⁴¹⁴ el-Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.201

⁴¹⁵ en-Nâdirî; *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*; s.712

muhavvel ise mümeyyezin nispeti durumunda yani birbiri ile ilişkilendirilen müphem iki unsurun olması durumunda temyiz -mana bakımından aynı olsa da- aslından dönüşerek gelmesi haline denir. Bu dönüşüm de ya mubtedadan⁴¹⁶ ya fâilden ya da mefûlden olmak üzere üç şekilde olmaktadır.⁴¹⁷

1.4.2.1.1. Mubteda'dan Muhavvel Temyiz

Mubtedadan muhavvel temyiz; aslı mubteda olan yani mana bakımından mubteda gibi gördüğümüz temyizdir. “أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَغْنَى نَفَرًا” *Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm*”⁴¹⁸ ayetinde ‘مَالًا’ ve ‘نَفَرًا’ kelimeleri mubtedadan muhavvel temyizdir. Cümlelerin aslına baktığımızda ‘مَالِي أَكْثَرُ مِنْ مَالِكَ وَ نَفَرِي أَغْنَى عَنْ نَفَرِكَ’ şeklinde takdir edilmektedir. Bu durumda ise mana: “*Benim malım senin malından daha çok ve benim neferim senin neferinden daha güçlü.*” şeklinde olmaktadır. Ayette temyiz olan kelimeler, aslına rücu edildiğinde ‘مَالِي’ ve ‘نَفَرِي’ şeklinde mubteda konumunda oldukları görülmektedir. Asıl olarak takdir edilen cümle yerine yeni cümle kullanıldığında ‘مَالِي’ ve ‘نَفَرِي’ kelimelerinin yeni cümledeki görevleri mubtedadan dönüşmüş temyiz oldukları görülmektedir.

Başka bir örnek vermek gerekirse; “مُحَمَّدٌ أَحْسَنُ مِنْكَ خُلُقًا” *Muhammed ahlak bakımından senden daha güzeldir*”⁴¹⁹ cümlesinin aslına baktığımızda cümle şu şekilde takdir edilmektedir: ‘خُلُقِي أَحْسَنُ مِنْ خُلُقِكَ’ yani “*Muhammed’in ahlakı seninkinden daha güzeldir*” burada temyiz olan ‘خُلُقِي’ kelimesinin aslında mubteda olarak takdir edildiği görülmektedir.

Mubtedadan muhavvel temyiz, ism-i tafdîlin temyizi şeklinde geldiğini örnekler üzerinde görmekteyiz. Hemen hemen bütün dilciler, ism-i tafdîl kalıbının temyize ihtiyaç duyan bir yapı olduğunu ifade etmişlerdir.

Erken dönem sonrası müelliflerden İbn Hişâm, İbn ‘Akîl ve İbn ‘Ufûr gibi bazı dilciler muhavvel temyizi iki kısımda ele alarak fâil ve mefûlden muhavvel olacağını ifade etmişlerdir.⁴²⁰ Kadim nahiv kitapları genellikle konuyu bu şekilde ele almaktadır. Çağdaş eserlere baktığımızda ise Esa’d en-Nâdirî ve Abbas Hasan gibi nahivciler de fâil ve mefûl olarak iki grupta incelemişlerdir.⁴²¹

⁴¹⁶ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.116

⁴¹⁷ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesalik*, c.II, s.366

⁴¹⁸ Kehf 18/34

⁴¹⁹ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.232

⁴²⁰ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesalik*, c.II, s.366; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, c.II, s.287; İbn ‘Ufûr, *el-Mukarrib*, s.230

⁴²¹ en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.712; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.418-419

İbn Hişâm, ism-i tafdîlin temyizinin i'râbının mansûb olması konusunda, fâilden muhavvel olması şartını dile getirmiştir.⁴²² İbn Hişâm'ın bu görüşüne göre, 'زَيْدٌ أَكْثَرُ مَالًا' / *Zeyd mal bakımından daha çoktur*⁴²³ cümlesinde telaffuz edilen temyiz, 'كَثُرَ مَالُ زَيْدٍ' şeklinde fâilden muhavvel olarak takdir edilmelidir.

Diğer yandan ise el-Ğalâyînî ve el-Antâkî gibi çağdaş dilciler, muhtedadan muhavvel olduğunu kabul ederek üç kısımda konuyu ele almışlardır. Ancak el-Antâkî, bu gruptaki temyiz çeşidinde, ism-i tafdîlin temyizi olarak verilen terkiplerin muhtedadan değil de fâilden muhavvel olduklarını savunmaktadır. el-Antâkî bu görüşün daha çok kabul edilen görüş olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre yukarıda ifade edilen 'مُحَمَّدٌ أَحْسَنُ مِنْكَ خُلُقًا' cümlesindeki temyiz, 'مُحَمَّدٌ أَحْسَنُ خُلُقُهُ' şeklinde 'أَحْسَنُ' fiilinin fâili olarak takdir edilmektedir.⁴²⁴

İsm-i tafdîlin temyizinin hangi unsurdan muhavvel olduğu hakkında her ne kadar dilciler arasında ihtilaf olsa da, ister muhtedadan isterse de fâilden muhavvel olsun ism-i tafdîl, nahiv kitaplarında her zaman temyize ihtiyaç duyan bir konu olarak ayrı öneme sahip olmuştur.

Mustafa el-Ğalâyînî, ism-i tafdîlin makablindeki ve sonrasındaki isim ile aynı cinsinden değilse vucûben mansûb olarak geleceğini ifade etmiştir.⁴²⁵ Bu durumda; 'أَنْتَ أَعْلَى' / *Sen konum bakımından daha yücesin*⁴²⁶ cümlesinde ism-i tafdîl olan 'أَعْلَى' kelimesinin öncesindeki 'أَنْتَ' ile sonrasındaki 'مَنْزِلًا' kelimesinin aynı türden olmadığı görülmektedir. Cümledeki 'أَنْتَ' bir şahıs zamiri iken ism-i tafdîlden sonraki 'مَنْزِلًا' kelimesi ise gayrı âkil bir isimdir. Aynı türden isimler olmaması sebebiyle temyiz vucûben mansûb olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca el-Ğalâyînî, 'أَنْتَ أَفْضَلُ رَجُلٍ' / *Sen adamlık bakımından en iyisisin*⁴²⁷ cümlesinde olduğu gibi, ism-i tafdîlin öncesi ile sonrasındaki isimlerin aynı türden olması durumunda ise, temyiz ism-i tafdîle vucûben muzâf olarak gelerek mecrûr olacağını belirtir. Cümlede ism-i tafdîlden önce telaffuz edilen 'أَنْتَ' zamiri ile sonrasındaki temyiz olan 'رَجُلٍ' ismi, bir insan olarak aynı türü nitelemektedir. Bu sebepten temyiz vucûben muzâf olarak mecrûr gelmektedir.

⁴²² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesalik*, c.II, s.367

⁴²³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesalik*, c.II, s.367

⁴²⁴ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.232

⁴²⁵ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.116

⁴²⁶ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.116

⁴²⁷ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.116

Diğer yandan ism-i tafdîle temyiz haricinde başka bir isim muzâf olmuş ise temyiz her ne şekilde olursa olsun her zaman mansûb olması gerektiği, hem kadim hem de çağdaş dilciler tarafından ifade edilmiştir.⁴²⁸ Çünkü *هو أَكْرَمُ النَّاسِ رَجُلًا / Sen adamlık bakımından insanların en cömerdisin*,⁴²⁹ cümlesinde ism-i tafdîlin temyiz haricinde bir isme muzâf olduğu görülmektedir. Bu duruma binaen temyiz olan kelimenin de ism-i tafdîl ile ikinci bir izafeti kuramaması onu vucûben mansûb yapmaktadır.

1.4.2.1.2. Fâil'den Muhavvel Temyiz

Temyizin muhavvel olması, onun aslı itibariyle başka bir unsurdan dönüşmesi hali idi. Temyizin asıl olan cümledeki konumunun fâil olarak takdir edilmesi, bize onun fâilden muhavvel olduğunu bir diğer ifade ile aslı itibariyle fâil olduğunu göstermektedir. Bu durumda fâilden muhavvel, aslı fâil olan ve mana bakımından fâil gibi gördüğümüz temyizdir.

el-Ğalâyînî bu temyiz çeşidi için; *ما أَحْسَنَ خَالِدًا أَدَبًا / Halid edepçe ne de güzeldir*" cümlesini örnek göstermektedir. Cümlenin aslının, *حَسَنٌ أَدَبٌ خَالِدٍ* olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda mana da, *Halid'in edebi güzeldir* şeklinde değişmektedir. Temyiz olan *أَدَبًا* kelimesinin ise, cümle içerisinde dönüşmeden önceki konumunun fâil olduğu görülmektedir.⁴³⁰

Aynı şekilde hemen hemen bütün dilcilerin fâilden muhavvel temyize örnek olarak gösterdikleri şu ayeti vermek yerinde olacaktır: *وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا / Baş, yaşlılık aleviyle tutuştu*"⁴³¹ Nahivciler, ayette telaffuz edilen *شَيْبًا* kelimesinin temyiz olduğunu ifade etmektedirler. Burada temyiz olan kelimenin aslına rücu ederek bakıldığında ise dilciler, *اشْتَعَلَ شَيْبُ الرَّأْسِ* şeklinde fâilden muhavvel olduğu görülmektedir. Bununla birlikte mananın da *Başın yaşlılığı tutuştu* şeklinde değişmesi kaçınılmaz olmaktadır.

1.4.2.1.3. Mefûl'den Muhavvel Temyiz

Aslı itibariyle mefûl olarak takdir edilen temyizdir. Mana bakımından mefûl gibi görülen ve asıl cümlede mefûl konumunda olan temyizlerdir. en-Nâdirî mefûlden muhavvel

⁴²⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.II, s.367; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.116

⁴²⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, c.II, s.367

⁴³⁰ el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.115

⁴³¹ Meryem 19/4

temyize örnek olarak; *رَبَّيْتُ الْكِتَابَ أَبْوَابًا* / *Kitabı bablara göre düzenledim*⁴³² cümlesini örnek göstermektedir. Cümlede *رَبَّيْتُ* kelimesi mefûlden menkûl temyizdir. Cümlenin aslında “ *رَبَّيْتُ* ” şeklinde takdir edildiği ve buna göre temyiz olan *أَبْوَابَ* kelimesinin mefûl olduğu ifade edilmiştir. Cümlenin anlamının da *Kitabın bablarını düzenledim* şeklinde olduğu görülmektedir.

Klasik ve çağdaş eserlerde bu temyiz çeşidi için genellikle *وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا* / *Yeryüzünü de kaynaklar halinde fışkırttık*⁴³³ ayeti örnek gösterilmektedir. Arap dilciler ayetin aslı itibarıyla *وَفَجَّرْنَا عُيُونِ الْأَرْضِ* / *Yeryüzünün kaynaklarını fışkırttık* şeklinde olduğunu ve normalde temyiz olan *عُيُونًا* kelimesinin, bu cümlede mefûl olarak geldiğini ifade etmişlerdir.

Nahivciler muhavvel temyizlerin hepsi için daima mansûb olarak geldiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla muhavvel temyizde asıl olanın nasb halinde olması gerektiğidir. Bu minvalde dilciler, bu gruptakiler için *مِنْ* harf-i cerri ile ve yahut izâfetle mecrûr olamayacaklarını belirtmişlerdir.⁴³⁴ Ancak daha önce de zikrettiğimiz gibi muhtedadan muhavvel temyizlerin ism-i tafdîl ile oluşturulan terkiplerindeki ayrımı istisnâî bir kaide olarak da unutulmaması da gerekmektedir.

1.4.2.2. Gayrı Muhavvel Temyiz

Kapalılık cümlede olmasına rağmen herhangi bir ögeden muhavvel olmayan; muhteda, fâil ve mefûlden dönüşmemiş olan temyizlerdir.⁴³⁵ Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki araştırmamız sonucunda gayrı muhavvel temyizlerin içerisine taaccüp, medh ve zemm fiillerinin temyizleri ile bunların dışındaki temyizlerin girdiği sonucuna ulamış bulunmaktayız. Ancak bu şekilde bir ayrım ne klasik nahiv eserlerinde ne de çağdaş eserlerde bulunmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere dilciler tarafından taaccüp, medh ve zemm fiilleri kendi içlerinde bazı ihtilaflar barındırması hasebiyle herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulamamıştır. Bu sebepten dolayı taaccüp, medh ve zemm fiillerinin temyizlerini farklı başlıklar altında izah etmeye çalışacağız.

Bir kelimenin gayrı muhavvel temyiz olabilmesi onun her hangi bir ögeden dönüşmemiş olmasına bağlı olarak meydana gelmektedir. Şayet temyiz diyebileceğimiz kelimenin aslına tahvili söz konusu ise gayrı muhavvel olamayacağını dilciler ifade etmiştir.

⁴³² en-Nâdirî, *Nahvu 'l-Lugati 'l-Arabiyye*, s.712

⁴³³ Kamer 54/12

⁴³⁴ İbn Hişâm, *Evdahu 'l-Mesalik*, c.II, s.367; İbn 'Usfûr, *el-Mukarrib*, s.230; Ayırca bk. eş-Şartûnî, *Mebâdiu 'l-Arabiyye*, c.IV, s.311

⁴³⁵ eş-Şartûnî, *Mebâdiu 'l-Arabiyye*, c.IV, s.311

‘مَلَأْتُ خَزَائِنِي كُتُبًا’/ Dolaplarımı kitaplarla doldurdum⁴³⁶ veya ‘مَلَأْتُ الْأَطْفَالَ الْبَيْتَ صُرَاحًا’/ Çocuklar evi çığlıkla doldurdu⁴³⁷ cümlesinde olduğu gibi ‘كُتُبًا’ ve ‘صُرَاحًا’ kelimeleri asılları itibariyle de temyizdirler. Zira muhteda, fâil veya mefûl gibi herhangi bir unsura dönüşmesi ya da unsurdan dönüştüğü ifade edilemez.

Genel itibariyle modern dilciler gayrı muhavvel temyizinin içerisinde taaccüp, medh ve zemm fiillerinin temyizlerini de dahil etmektedirler. Ancak en-Nâdirî, gayrı muhavvel temyizinin içeresine taaccüp, medh ve zemm fiillerinin temyizlerini katmadan ele alır ve diğerlerini de gayrı muhavvelin dışında tutarak *Cümle* temyizinin bir parçası şeklinde ele almaktadır.⁴³⁸ Bu durum bize, dilciler arasında gayrı muhavvel temyizinin kapsamına dair bir birliğin oluşturulamadığını göstermektedir.

Gayrı muhavvel temyizinin i‘râbı konusunda dilciler mansûb olmanın yanında ‘من’ harf-i cerri ile de mucrûr olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu durumda ‘مَلَأْتُ خَزَائِنِي كُتُبًا’ cümlesinde mansûb olan temyiz, ‘مَلَأْتُ خَزَائِنِي مِنْ كُتُبٍ’ şeklinde mecrûr olarak telaffuz edilebilmektedir.⁴³⁹

1.4.2.2.1. Taaccüp Filleri ve Temyizi

Taaccüp filleri, herhangi bir konuda dehşete kapılma, hayranlığını ifade etme, beğenme ya da aksine kerih görme, hoş karşılamama gibi olumlu veya olumsuz manalarda şaşkınlığı ifade eden deyimsel cümle çeşitleridir. Taaccüp fillerini semaî olarak anlamlarından çıkarmanın yanında kıyasî olarak sülasi filleri ‘مَا أَفْعَلَهُ’ ve ‘أَفْعَلُ بِهِ’ vezninde getirilerek de yapılmaktadır.⁴⁴⁰ Hem semaî hem de kıyasî olarak; ‘اللَّهُ دُرُّهُ رَجُلًا!’/ Aferin ona ne adam ama/adamlık yönünden!⁴⁴¹, ‘أَكْرَمَ بِهِ فَارِسًا!’/ Ne de cömert süvari⁴⁴², ‘مَا أَطْيَبَ الْعَنْبَ مَذَاقًا!’/ Üzüm tat bakımından ne de güzel⁴⁴³ cümlelerini örnek olarak vermek mümkündür.

Taaccüp fiilere örnek olarak verilen bu cümlelerde mansûb olan ‘مَذَاقًا ve فَارِسًا, رَجُلًا’ kelimeleri taaccüp fiillerinin temyizleridir. Bu üç cümledeki temyiz olmadan başlı başına her taaccüp ifaden cümle anlamsal olarak kapalılık ifade etmekte ve temyize olan ihtiyacı bariz bir şekilde hissedilmektedir. Söz konusu örnek ve kalıpların dışında bunlara ilaveten ‘كَفَى بـ’

⁴³⁶ el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.116

⁴³⁷ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.712

⁴³⁸ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.712

⁴³⁹ İbn 'Usfûr, *el-Mukarrib*, s.230-231; el-Ğalâyîni, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.116

⁴⁴⁰ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.130

⁴⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.174

⁴⁴² İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.226

⁴⁴³ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.712

kalıbı da vardır ki Sîbeveyh bu terkibi ayrıca zikretmiş ve “كُنْفَى بِكَ فَارِسًا” / *Süvarilik bakımından sen yetersin*”⁴⁴⁴ örneğini vermiştir. Aynı şekilde ‘كُنْفَى بِكَ’ derken ne cihetten yeterlilik ifade ettiği müphem kalmakta ve temyize ihtiyaç duymakta olduğu açıkça görülmektedir.

Taaccüp fiillerinin mutaaccübu yani temyizleri için, İbn Mâlik mefûl üzere mansûb olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁵ Her ne kadar İbn Mâlik mefûl dese de klasik ve çağdaş dilciler tarafından mutaaccübu temyiz üzere mansûb olarak kabul edilmekte ve İbn Mâlik’in mefûl görüşünün ise şâz olarak kaldığı görülmektedir.

Sîbeveyh, gayrı muhavvel temyizlerin mansûb olmasının yanında ‘مِنْ’ harf-i cerri ile de mucrûr olabileceğini ifade etmiş ve bununda tekid için olduğunu zikretmiştir.⁴⁴⁶ Bu minvalde gayrı muhavvelin bir parçası olarak taaccüp fiillerinin temyizleri de ‘مِنْ’ harf-i cerri ile mecrûr olabilmektedir. Bu kaide gereği yukarıda belirtilen cümlelerin ‘مِنْ’ harf-i cerri ile mecrûr halleri birinci cümlede ‘لِلَّذِي دُرُّهُ مِنْ رَجُلٍ’, ikinci cümlede ‘أَكْرَمَ بِهِ مِنْ فَارِسٍ’, üçüncü cümlede ‘مَا أَطِيبَ الْعَنْبَ مِنْ مَذَاقٍ’ şeklindedir.

1.4.2.2.2. Medh-Zem Fiilleri ve Temyizi

Medh kelimesi sözlükte *övmek*, *methetmek*; zem ise medhin zıttı olup *yermek*, *kötülemek* anlamlarına gelmektedir. Övme ve yeme fiilleri olarak da adlandırılan bu fiiller, medh anlamı taşıyan ‘نعم’ ve ‘حبذا’ kelimeleri olup *ne iyi*, *ne de güzel* anlamında; zem anlamı taşıyan ‘بئس’ ve ‘لاحبذا’ kelimeleri olup *ne kötü* anlamında bir şeyi yermek veya kerih görmek için kullanıldığı nahiv eserlerinde ifade edilmektedir. Söz konusu bu fiiller Basralılar tarafından, zaman itibariyle mâzî olduğu kabul edilmekle birlikte ne mâzî ne de muzâri çekimleri bulunmadığı için câmid fiiller olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi olarak da sadece müenneslik tâ’sına ve muttasıl zamirlere bitişebilmelerini delil gösterirler. Örneğin, ‘بئسَ الجارية’ şeklinde müenneslik tâ’sının bitişmesi veya ‘نعموا رجالاً’ şeklinde muttasıl bir zaminin bitişmesi sebep olarak gösterilmiştir.⁴⁴⁷

Kûfeliler ise, başta el-Ferrâ olmak üzere Basralıların görüşüne mukabil medh ve zem fiillerinin isim olduklarını ifade etmişlerdir. Kûfe Ekolüne mensup dilciler bu görüşü ortaya atarken şu delilleri ileri sürdüklerini müşahade etmekteyiz. Birincisi başlarına harf-i cer

⁴⁴⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.175

⁴⁴⁵ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.130

⁴⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.II, s.174; Ayrıca bk. el-Muberrred, *el-Muktadab*, c.III, s.35

⁴⁴⁷ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.86; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c.IV, s.389; Abdullah b. ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1988/1409, c.II, s.150

gelebilmektedir. Örneğin, ‘ما هو بنعم المولود / O hiç de iyi çocuk değildir’ şeklinde başına bir harf-i cerrin bitişmesi. İkincisi aynı şekilde başına bir nidâ harfinin gelmesidir. Buna göre ‘يا نعم المولى و / Ey ne güzel sahip ve ne güzel yardımcı’ örneğinde olduğu gibi başına nidâ harfi gelmektedir. Üçüncü olarak ise fiillerin özelliklerinden biri olan zaman ifadeleriyle birlikte gelememeleridir. Medh veya zem fiilini ‘نعم / بئس الرجل أمس’ şekline zaman ifadeleriyle kullanılmadığını ve mâzi dışında çekimleri olmadığını ifade ederler. Kûfe ekolüne mensup dilciler bu üç özelliği delil göstererek medh ve zem fiillerinin fiil değil, isim olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁴⁸

Medh ve zem fiillerinin kullanılabilmesi için kendilerinden sonra gelen kelimenin fâil olarak ‘ال’ / harf-i tarifli bir şekilde merfû gelmesi ya da vucûben müstetir bir zamirin açıklayıcısı olarak temyiz gelmesi şeklinde iki farklı i‘râbı olduğu klasik eserlerde ifade edilmektedir.⁴⁴⁹ Bizi burada ilgilendiren kısmı ise temyiz olarak gelme halidir. Medh ve zem fiilleri temyiz alacakları zaman, fâilleri gizli bir zamir olup bu müstetir zamirin açıklayıcısı olarak temyiz almaktadırlar. Bu durumda ise temyiz mansûb-nekra olarak i‘râb edildiğini İbn Yaîş ifade etmektedir.

Söz konusu durumda ‘نعم رجالاً زيد / Zeyd ne de güzel adamdır’ cümlesinde ‘نعم’ medh fiilinin fâili, gizli ‘هو’ zamiri olup ‘رجلاً’ kelimesi ise bu gizli zamir ‘هو’ nin temyizi olmaktadır. Bu durumda da medh ve zem fiillerinin temyizi mansûb-nekra olarak i‘râb edildiği görülmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.86-90; Abdullatif b. Ebî Bekr ez-Zebîdî, *Kitâbu İhtilâfi'n-Nusra fî İhtilâfi Nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, thk. Târik el-Cenâbî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1987/1407, s.115-116

⁴⁴⁹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c.IV, s.393-394; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, c.II, s.151-152

⁴⁵⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, c.IV, s.394; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, c.II, s.151

İKİNCİ BÖLÜM

TEMYİZİN DİĞER İ'RÂB UNSURLARI İLE YORUMLANMASI

2.1. Temyiz ile Hâl Arasındaki Münasebet

Arap dilinde cümlelerin iki temel unsurdan oluştuğu (*müsned-müsnedun ileyh*) ve buna binaen mansûb isimlerin ise bu temel unsurların dışında kaldığı konusunda bir konsensüs vardır. Mansûb isimlerin tamamı temel unsurların dışında kalan cümle öğeleridir.⁴⁵¹ Dolayısıyla cümle içerisinde aynı vasıflara sahip mansûb isimlerin görev ve karine itibariyle farklı yorumlanma olasılığının yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu bölümde temyizın diğer i'râb unsurları ile yorumlanması üzerinde duracağız. Söz konusu yorumlama durumlarını ise bazı Kur'ân ayetleri üzerinden incelemeye çalışacağız. Kur'ân, Arap dili ve edebiyatı üzerinde bariz tesiri olmuş ve Arap dilinin kural tespiti açısından da önemli bir kaynak teşkil etmiştir.⁴⁵² Kur'ân ayetlerinin tefsirlerinde ve telif edilen i'râbu'l-kur'ân eserlerinde temyizın dışında farklı bir yorum olarak getirilen unsurların başında *hâl* gelmektedir. Cümle içerisindeki görevleri ve anlamları bakımından birbirinden oldukça farklı olan temyiz ile *hâl*, biçim itibariyle aralarında benzerlikler bulunması bilhassa karmaşık cümlelerde ayırt edilmesi noktasında tereddütler oluşturmaktadır. Temyiz ile *hâlin*, biçim itibariyle birbirine çok yakın olması söz konusu farklı yorumların artmasına sebep olmaktadır.

Farklı i'râb edilmelere neden olan en temel benzerlik ikisinin de mansûbâtan olmalarıdır. Çünkü bu durumda mevzu bahis olan mansûb kelimenin alametlerinin yetersiz veya farklı yorumlanması sonucu temyiz mi *hâl* mi olduğu hususunda, bazı tereddütlere yol açtığı görülmektedir. Öncelikli olarak *hâl* hakkında genel bir bilgi vermek benzerliklerin ve farklılıkların daha iyi anlaşılması açısından da yararlı olacaktır.

Fiilin gerçekleşme esnasında *fâilin*, *mefûlun bihin* veya her ikisinin ya da bunların dışındakilerin durumunu açıklayan, cümlenin zâid bir vasfı olan mansûb, müştak ve nekra kelimeye veya cümleye *hâl* denir.⁴⁵³ Durumunu açıklanan kelimeye ise 'صاحب الحال / *sâhibu'l-hâl*' veya 'ذو الحال / *zü'l-hâl*' denir.⁴⁵⁴ Sîbeveyh, *hâlin* yer aldığı cümlede fiile veya fiilden türemiş olan kelimenin manasında yer alan eyleme yöneltilen *nasıl?* sorusuna cevap niteliği

⁴⁵¹ el-Hamd, "Nahiv Eserlerinin Te'lîfinde Takip Edilen Yöntemler", s.382,384

⁴⁵² Mücahit Küçükşarı, "Kur'ân Kıssalarının Klasik Arap Şiirindeki Yansımaları: Nuh Kıssası Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/1, (2017), s.325

⁴⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.376; İbn Mâlik, *Teshîl*, s.108; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.61; İbn Hâcib, *el-Kâfiye*, s.69; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.363; Antâkî, *el-Muhît*, c.II, s.157; eş-Şartûnî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, c.IV, s.298

⁴⁵⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.365

taşımakta olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁵ Ancak her ne kadar fiile sorulan “nasıl” sorusunun cevabı *hâle* işaret etse de el-Antâkî’ye göre bu durum her zaman mümkün değildir. Çünkü bu sorunun cevabının bazen *meûl-u mutlak* olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁶

Hâl unsuruna; *أَظْهَرَ الْبَدْرُ كَامِلًا* / *Ay tam olarak ortaya çıktı*⁴⁵⁷ ile *جاءَ الْأَشْتَاذُ مُسْرِعًا* / *Hoca hızlıca geldi*⁴⁵⁸ cümleleri örnek verilebilir. Her iki cümlede ifade edilen ‘*كَامِلًا*’ ile ‘*مُسْرِعًا*’ kelimeleri fâilin eylemi gerçekleştirmesi hususunda keyfiyeti açıkladığı görülmektedir.

Temyiz ile *hâl* arasındaki benzerlikler ve farklılıkların, klasik kaynaklarda muayyen bir tasnif içerisinde yapılmadığını görmekteyiz. Bu eserlerde daha çok konular kendi içlerinde anlatılmakta, yeri geldiğinde ise bazı örnekler üzerinden *hâl* olup olmayacağı tartışılmaktadır. Ancak daha sonraki h. VIII. ve IX. yüzyıllarda yaşamış olan İbn Hişâm ve es-Suyûtî gibi âlimler tarafından ele alınan eserlerde benzerlik ve farklılar ayrımı daha net göze çarpmaktadır.⁴⁵⁹ Çağdaş eserlere baktığımızda ise ekseriyetinde temyiz-*hâl* ayrımından bahsedildiğini müşahade etmekteyiz.

2.1.1. Benzerlikler

Temyiz ile *hâl* arasındaki benzerlikleri şu beş madde de özetleyebiliriz:⁴⁶⁰

- 1) Temyiz ve *hâl* her ikisi de isimdir.
- 2) Temyiz ve *hâl* nadir durumlar dışında nekra kelimelerden oluşmaktadırlar. Genel itibariyle *جاءَ صَدِيقِي بِاسْمَاءَ* / *Arkadaşım gülerek geldi*⁴⁶¹ cümlesindeki gibi *hâl* olan ‘*باسْمَاءَ*’ kelimesi nekradır. Aynı şekilde, *زَيْدٌ عَلِمَا* / *Zeyd bilgi bakımından artmıştır*⁴⁶² cümlesinde temyiz olan ‘*عِلْمَا*’ kelimesi de nekradır.

Her iki unsurun esasen nekra olmaları gerektiği dilciler tarafından ifade edilmiştir. Ancak bazı durumlarda marife olarak gelebildiği de belirtilmiştir. Mustafa el-Ğalâyînî’ye göre *Hâlin* marife olarak gelmesi şâz bir kullanımdır.⁴⁶³ Ayrıca bu iki unsurun marife gelmeleri durumunda, nahivciler tarafından nekra olarak tevil edilmiştir.⁴⁶⁴ Örneğin, *جاءَ الرَّسُولُ وَخَدَهُ* / *Peygamber tek başına geldi* cümlesinde *hâl* olan ‘*وَخَدَهُ*’ kelimesi ‘*مُنْفَرِدًا* / *tek başına*’ manasına

⁴⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.370; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.364

⁴⁵⁶ el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.157

⁴⁵⁷ Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.364

⁴⁵⁸ en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.791

⁴⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.II, s.532; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nazâir fi’n-Nahiv*, c.IV, s.52

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c.II, s.532; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nazâir fi’n-Nahiv*, c.IV, s.52; Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c.II, s.429; el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.238; en-Nâdirî, *Nahvu’l-Lugati’l-Arabiyye*, s.718

⁴⁶¹ Ahmet el-Hâşimî, *el-Kavâidu’l-Esâsiyye*, s.209

⁴⁶² er-Râcihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî*, s.258

⁴⁶³ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.83

⁴⁶⁴ el-Antâkî, *el-Muhîr*, c.II, s.161

tevil edilerek kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁵ Temyizin marife olmasına ise şu beyit örnek gösterilmektedir:

“رَأَيْتُكَ لَمَّا أَنَّ عَرَفْتَ وَجْهَهَا صَدَدْتُ، وَطَبْتُ النَّفْسَ يَا قَيْسُ عَنْ عَمْرٍو” beytinde ifade edilen ‘النفس’

kelimesinin temyiz olduğu belirtilmiştir. Nahivciler, marifelik alameti olan ‘ال’ takısının zâid olduğunu ve kelimenin esasen ‘وَطَبْتُ نَفْسًا’ şeklinde nekra takdir edildiğini ifade etmişlerdir.⁴⁶⁶

3) Temyiz ve *hâl* mansûbâtandır. Bu iki unsurun mansûbâtan olmaları Kur’ân ayetlerinde bir gramer unsuru olarak farklı şekillerde tevil edilmelerine yol açmıştır. Temyiz ile *hâl* her ne kadar cümlelerin mansûb unsurlarından olsalar da mecrûr olarak da gelebilmekteler. Temyiz ‘مِنْ’ harf-i cerri veya izafet ile mecrûr olur. Örneğin, ‘مِلْءُ الصَّنْدُوقِ مِنْ / Sandık kitaplarla doludur’⁴⁶⁷ cümlesinde temyiz mecrûr olduğu görülmektedir. *Hâlin* ise, zâid bir ‘ب’ harf-i cerri ile mecrûr olacağını İbn Mâlik ifade eder.⁴⁶⁸

4) Her ikisi de kendilerinden önceki kelime veya cümleye mana bakımından açıklık getirirler. İlgili bölümlerde cümle içerisindeki kapalılığı gideren unsur olması sebebiyle açıklayan manasında *tefsîr* ya da *tebyîn* tabirlerinin kullanıldığına değinilmişti. *Hâl* olan kelime veya cümle de mana itibarıyla zü’l-hâline açıklık getirmekte ve olayın nasıl meydana geldiğini anlatan öge olarak cümleyi beyan etmektedir.⁴⁶⁹ Örneğin, ‘جاء أخى ماشياً / Kardeşim yürüyerek geldi’ cümlesinde *hâl* olan ‘ماشياً’ kelimesi, eylemin keyfiyetini açıklamaktadır.

5) Cümlelerin esas unsuru olmamaları da temyiz ile *hâlin* müşterek yönlerindendir. Temyiz ve *hâl* zâid ögedirler. Klasik eserlerde bu özellik genellikle ‘فَضْلَةً’ kelimesiyle ifade edilmektedir. el-Antâkî, benzerlikler hususunda bu madde yerine her ikisinin cümleyi tamamlayan birer öge olduklarını ifade etmiştir.⁴⁷⁰ Aslında el-Antâkî pek de farklı bir şey söylememektedir. Çünkü ifadesini tersten okuduğumuzda “Cümlelerin anlamı onlarla kemale ulaşmaktadır” şeklinde bir mananın kastedildiğini çıkarmak zor değildir.

Cümlede temyiz veya *hâl* bulunmadığı zaman cümle anlamsız değil sadece mana bakımından kâmil olmamaktadır. Bu açıdan her ikisi de zâiddir.

⁴⁶⁵ eş-Şartûnî, *Mebâdiu’l-Arabiyye*, c.IV, s.298

⁴⁶⁶ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.124

⁴⁶⁷ el-Ğalâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabî*, c.III, s.115

⁴⁶⁸ İbn Mâlik, *Teshîl*, s.108

⁴⁶⁹ Ahmet el-Hâşimî, *el-Kavâidu’l-Esâsiyye*, s.208

⁴⁷⁰ el-Antâkî, *el-Minhâc*, s.238

2.1.2. Farklılıklar

Temyiz ile *hâl* aralarındaki benzerliklere rağmen birbiri farklı cümle ögeleridir. İki ögenin birbirinden farklı olduğu yönleri İbn Hişâm yedi maddede toplamıştır.⁴⁷¹ es-Suyûtî de İbn Hişâm'a atıfla bu yedi unsuru eserinde zikreder.⁴⁷² Çağdaş dilciler genellikle bu yedi maddenin üzerinde durmakla birlikte, nadir de olsa beş maddeye indirgeyerek özetleyenler de olmuştur.⁴⁷³

1) Temyiz, bir ismi veya cümle içerisindeki bir fiil veya ismin başka bir kelimeyle olan nispetinden ortaya çıkan kapalılığı açıklığa kavuşturur. *Hâl* ise, nahivciler tarafından 'مَيْئَة' olarak ifade edilen fiilin durumsal olarak nasıl ifâ edildiğine açıklık getirir.⁴⁷⁴

2) *Hâl*, aslı itibariyle müştak bir isimdir. Temyizde asıl olan ise câmid bir isim olmasıdır. Temyizin cümle içerisinde müştak olarak geldiği durumlar, mahzûf bir mevsûf takdir edilerek yerine müştak bir kelime gelmesi durumudur.⁴⁷⁵ Buna göre 'نَزَلَ مِنَ الطَّائِفَةِ أَحَدَ عَشَرَ' 'Uçaktan on bir yolcu indi' cümlesinde temyiz olan 'مُسَافِرًا' kelimesi müştak olmasına rağmen 'رَجُلًا مُسَافِرًا' şeklinde temyiz için câmid bir isim takdir edilmekte ve 'مُسَافِرًا' kelimesinin ona sıfat olduğu belirtilmiştir. *Hâl*'in ise genellikle müştak olduğu ifade edilir. Câmid olarak geldiğinde ise müştak kelimedenden müevvel câmid bir isim şeklinde gelmektedir.⁴⁷⁶ Bu minvalde 'أَسَدًا' / *Ali aslan gibi saldırdı* cümlesinde 'أَسَدًا' kelimesi *hâl* olup aslı itibariyle 'شَجَاعًا كَأَلَّاسٍ' / *Aslan gibi cesaretli* bir şekilde müştak olan 'شَجَاعًا' kelimesinden müevvel olduğu belirtilmiştir.

3) Bir cümlede atıf yapılmaksızın birden fazla temyiz bulunmaz. Atıftan sonra gelen kelime de temyiz olarak değil ma'tûf olarak i'râb edilir. 'أَتَى ثَلَاثَةَ عَشَرَ طَالِبًا وَطَالِبَةً' / *On üç erkek öğrenci ve kız öğrenci gitti* cümlesinde birinci olan 'طَالِبًا' kelimesi temyiz, atıf vâvından sonra gelen 'طَالِبَةً' kelimesi temyizden ma'tûf olup mansûbdur. Ancak bazı çağdaş nahivcilerin görüşüne göre temyiz, iki farklı cinsin karışımından oluşan bir miktarı bildiriyorsa atıf harfi olmadan iki temyiz gelebilmektedir.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c.II, s.532

⁴⁷² es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahiv*, c.IV, s.52

⁴⁷³ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, 718-719

⁴⁷⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.429; en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, s.718

⁴⁷⁵ en-Nâdirî, *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, 718; Ahmet el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye*, s.224

⁴⁷⁶ el-Antâkî, *el-Muhît* c.II, s.163; Ahmet el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye*, s.210

⁴⁷⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, s.718

Hâl ise atıflı veya atıfsız birden fazla gelebilir. Aynı şekilde atıftan sonra gelen kelime *hâl* ile aynı görevi görmesine rağmen *hâl* olarak değil de ma'tûf olarak i'râb edilir.⁴⁷⁸ *أَقْبَلَ عَلَيَّ فَرِحًا، مُسْرِعًا، بَاسِمًا* / *Ali sevinçli, hızlı ve gülümseyerek döndü*' cümlesinde olduğu gibi bu örnek *أَقْبَلَ عَلَيَّ فَرِحًا وَ مُسْرِعًا وَ بَاسِمًا* şeklinde atıf vâvı getirmek suretiyle yeniden dizildiğinde ise, *فَرِحًا* kelimesi *hâl* olarak i'râb edilirken ondan sonraki *مُسْرِعًا* ve *بَاسِمًا* kelimeleri ma'tûf ve mansûb olarak i'râb edilir.

4) Temyiz, sadece müfred kelime olabilmekte, cümle veya şibh-i cümle temyiz biçimi mevcut değildir.⁴⁷⁹ *رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا* / *Rabbim! Beni ilimce arttır*⁴⁸⁰ ayetinde temyiz olan *عِلْمًا* kelimesi müfreddir ve bunun haricinde cümle veya şibh-i cümle şeklinde gelmesinin imkan dahilinde olmadığı nahivcilerce ifade edilir.

Hâl ise müfred gelebildiği gibi şibh-i cümle ve cümle olarak da gelebilir.⁴⁸¹ *حَضَرَ الطَّالِبُ* / *Öğrenci koşarak geldi*' cümlesinde *هâl* olan *رَاقِضًا* kelimesi müfred olarak gelmiştir. Bu durumda temyiz ile *hâl* arasında bir fark yoktur. *رَأَيْتُ الْقَطَّ تَحْتَ الْمَائِدَةِ* / *Kediyi sofranın altındayken gördüm*' cümlesinde olduğu gibi *تَحْتَ الْمَائِدَةِ* şibh-i cümle terkibi *hâldir*. Bu noktada şu hususu belirtmek gerekir ki burada zikredilen *تَحْتَ الْمَائِدَةِ* terkibi *hâl* açısından *موجوداً* veya *كائناً* kelimelerine taalluk eder ve *hâl* olan aslında bu kelimelerdir. Aynı şekilde *عَادَ الرَّجُلُ إِلَى بَيْتِهِ وَ هُوَ* / *Adam evine yorgun halde döndü*⁴⁸² cümlesinde *hâlin* isim cümlesi olarak geldiği görülmektedir.

5) Temyizin takdimi dilciler tarafından caiz görülmemiştir.⁴⁸³ *عِنْدِي عَشْرُونَ قَلَمًا* cümlesinde temyiz olan *قَلَمًا* kelimesinin takdimi caiz değildir. Ancak Nispet temyizinin içerisinde mutasarrıf, müştak bir fiil var ise bu durumda takdim bazı dilciler tarafından caiz görüldüğünü zikretmiştik.⁴⁸⁴ *Hâl'de* ise herhangi bir durum veya şart aranmaksızın âmilinin önüne takdim edilmesi caizdir. *رَاقِبًا جَاءَ زَيْدٌ* / *Zeyd binerek geldi*' cümlesi *هâl* şeklinde *هâl* olan *رَاقِبًا* kelimesinin takdimi yapılarak ifade edilebilir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*; Dâru'l-Maârif, Kahire; 1974, II, 430-431

⁴⁷⁹ el-Antâkî; *el-Muhît*, c.II, s.210

⁴⁸⁰ Tâhâ 20/114

⁴⁸¹ Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, c.II, s.429; en-Nâdirî, *Nahvu 'l-Lugati 'l-Arabiyye*, s.718

⁴⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.205; el-Enbârî, *Esrâru 'l-Arabiyye*, s.196-197; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.214

⁴⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.205

⁴⁸⁴ el-Mubberred, *el-Muktadab*, c. III, s.36-37

⁴⁸⁵ el-Enbârî, *Esrâru 'l-Arabiyye*, s.197; Hasan, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, c.II, s.430

6) Temyizin âmiline tekid yönünden bir etkisi yoktur. İbn Hişâm, temyiz'in tekid manası taşımadığını ifade etmektedir. el-Müberred ise *إنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا* / *Allah katında ayların süresi on iki aydır*⁴⁸⁶ ayetini delil göstererek 'شَهْرًا' kelimesinin 'عِدَّةَ الشُّهُورِ' için tekid kabul etmektedir.⁴⁸⁷ Ancak İbn Hişâm, 'شَهْرًا' kelimesini âmilî olan 'اثْنَا عَشَرَ' sayısına nispet edildiğini ve bu yüzden de onun açıklayıcısı olduğunu savunmuştur.⁴⁸⁸ Çağdaş dilcilerden el-Ğalâ'yînî de el-Muberred'in bu görüşüne katılmakta ve ayette geçen müphemliğin 'عِدَّةَ الشُّهُورِ' ile zaten giderildiğini ve bu sebepten temyiz'in beyan değil de tekid manası taşıdığını ifade etmiştir.⁴⁸⁹ *Hâl'in* ise âmilini vurgu yönünden güçlendirildiği kabul edilir.⁴⁹⁰

7) *Hâl*, cümle'nin esas manasını taşıyan bir unsur olarak gelebilir.⁴⁹¹ Bu özellik *hâlin* zâid bir unsur olmasıyla karıştırılmamalıdır. Zira Arap dili grameri içerisinde cümle'nin yapısal oluşumu göz önüne alındığında, teknik açıdan her iki öge de zaid'dir. Ancak bu özellik ile anlatılmak istenen temyiz de olmayan mana tamamlayıcı bir görevi, *hâl* unsurunun bazı durumlarda üstlendiği ifade edilmektedir. Abbâs Hasan'a göre *hâl*, bazen cümle'nin esas manasını tamamlayan veya cümledeki eksikliği gideren bir ögedir ve buna göre bazı durumlarda *hâl* zikredilmeden mananın tamamlanamayacağını görüşündedir. Bu sebeple zâid olmadığını dile getirmiş ve bu durumdaki *hâle* örnek olarak şu ayeti delil göstermiştir:⁴⁹² "وَإِذَا" / *Namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar*⁴⁹³ şart üslubundaki ayetin cevap cümlesi olan 'قاموا كسالى' terkiibinde esas unsurlar 'قام' fiili ile 'و' zamiri içindeki fâildir. Bu durumda şart cümlesiyle birlikte *Namaza kalkarlar* şeklini alacaktır ki bu da eksik bir tabir olacaktır. Kalkmanın keyfiyetini bildiren *hâl* 'كسالى' temel unsur olmasa da mananın tamamlanması için gereklidir. Bu bakımdan *hâlin* cümleyi tamamlayıcı bir özelliği vardır.

Klasik ve çağdaş kaynakları taramak suretiyle tespit edebildiğimiz farklar, yukarıda sıraladığımız yedi madde halinde özetlenmektedir. Ancak klasik ve modern kaynaklarda ifade edilmeyen şu hususu da temyiz ile *hâl* arasındaki farklılıklardan addetmek mümkündür. Temyiz mümeyyezine müfred, tensiye, cemîlik yönünden yahut müzekker-müenneslik yönünden uymak durumunda olmamasıdır. Zira *hâl* hem kemiyet yönünden hem de

⁴⁸⁶ Tevbe 9/36

⁴⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 535

⁴⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, II, 535

⁴⁸⁹ el-Ğalâ'yînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, III, 125

⁴⁹⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.430

⁴⁹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c.II, s.532

⁴⁹² Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.II, s.364-365

⁴⁹³ Nisâ 4/142

müzekker-müenneslik yönünden sâhibu'l-hâl ile uyumlu olmak durumundadır. Dolayısıyla 'مُسْرَعَيْنِ / *İki çocuk hızlıca geldi*' cümlesinde *hâl* olan 'مُسْرَعَيْنِ' kelimesinin hem tesniyelik hem de müzekkerlik yönünden; 'جاءتِ الْبَنَاتُ مُسْرِعَاتٍ / *Kızlar koşarak geldi*' cümlesinde ise aynı kelimenin hem çoğulluk hem de müenneslik yönünden sâhibu'l-haline tabi olduğu görülmektedir.

2.1.3. Bakara Suresi 26. Ayet

Temyiz ile *hâl* arasındaki münasebete ilişkin ilk olarak "فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا" / *Allah bununla örnek olarak neyi kastetmiştir derler*"⁴⁹⁴ ayetinden bahsedebiliriz. Kadim dilcilerden Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân* adlı eserinde ayette zikredilen 'مَثَلًا' kelimesinin temyiz olduğunu ifade etmekle birlikte, aynı kelime için 'هَذَا'deki işaret harfî olan 'ذ' den dolayı *hâl* denildiğini aktarmıştır.⁴⁹⁵ el-'Ukberî de aynı görüşü ifade eder ancak burada *hâlin* müştak teviline giderek 'مَثَلًا' kelimesinin 'متمثلا' şeklinde müştak haline hamledildiğini ifade eder.⁴⁹⁶ Tefsirinde gramer açısından açıklamalarda bulunan ve nahivcilerin görüşlerine çokça yer veren ünlü müfessir Ebû Hayyân el-Endülüî, *el-Bahru'l-Muhîr* adlı eserinde ayette ifade edilen kelimenin temyiz olmasına dair görüşün Basralılara ait olduğunu ifade ederek 'مَثَلًا' kelimesinin 'مَنْ مِثْلٍ' terkibine hamledildiğini ve kendisinden önceki ism-i işareti tekid mahiyetinde olduğunu aktarmıştır.⁴⁹⁷ Çağdaş nahivcilerden Muhammed ed-Dervîş de hem mükked temyiz hem de *hâl* olabileceğini eserinde ifade edenlerdendir.⁴⁹⁸

2.1.4. Âl-i İmrân Suresi 195. Ayet

Bir diğeri "وَلَا تُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ" / *Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım*" ayetidir. Bu ayet hakkında Mekkî b. Ebî Tâlib, 'ثَوَابًا' kelimesinin i'râbını yaparken el-Kisâî'den nakille bu kelimenin katı' üzere mansûb olduğunu yani *hâl* üzere mansûb olduğunu aktarmıştır.⁴⁹⁹ Ancak el-Ferrâ cümlede

⁴⁹⁴ Bakara 2/26

⁴⁹⁵ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Beşâir, Şam 1423/2003, c.I, s.123

⁴⁹⁶ Ebu'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-'Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Kutub, 1976, s.44

⁴⁹⁷ Muhammed b. Yusuf b. Ebî Hayyân el-Endülüî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevsûd - Ali Muhammed Ma'rad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993, c.I, s.269

⁴⁹⁸ Muhammed ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, Dâru'l-İrşâd, Humus, ts, c.I, s.69

⁴⁹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, c.I, s.223; Ayrıca bk. Ebû Cafer b. Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, haz. Halid el-Alî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1429/2008, s.167

oluşan kapalılığı tefsir ettiği için temyiz üzere mansûb olduğunu dile getirmiştir.⁵⁰⁰ el-‘Ukberî, söz konusu kelimenin hem *hâl* hem de temyiz olarak i‘râb edildiğini aktararak her ikisinin olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁰¹

2.1.5. Nisâ Suresi 45. Ayet

Taaccüp fiilin temyizine örnek olarak gösterilen “وَكُنِيَ بِاللَّهِ وَكِيلًا / Allah dost olarak yeter, Allah yardımcı olarak yeter” ayeti *hâl* olarak da i‘râb edilmiştir. Ayette zikredilen ‘وَكِيْلًا’ ve ‘نَصِيْرًا’ kelimeleri için, Mekkî b. Ebî Tâlib ile çağdaş müelliflerden en-Nahhâs temyiz olduklarını ifade etmekle birlikte kişinin anlam tercihinine göre *hâl* de olabileceğini dile getirmişlerdir.⁵⁰² el-‘Ukberî ise tercihinin temyiz üzere mansûb olduğunu ifade etmenin yanı sıra *hâl* de denildiğini aktarmıştır.⁵⁰³ Ebû Hayyân, ‘وَكِيْلًا’ ve ‘نَصِيْرًا’ kelimelerinin ‘كُنِيَ’ fiilinden dolayı *hâl* olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Ebû Hayyân, ‘وَكِيْلًا’ ve ‘نَصِيْرًا’ kelimelerinin önüne ‘مِنْ’ harf-i cerri getirilebildiği için temyiz denildiğini de ifade eder.⁵⁰⁴

2.2. Temyiz ile Mefûlun Bih ve Mefûl-u Mutlak Arasındaki Münasebet

Temyiz yerine farklı bir yorum olarak getirilen cümle unsurlarından biri de mefûl çeşitleri olmuştur. Nahiv kaynaklarının tarifine göre *mefûlun bih*, fâilin fiil üzerinde gerçekleştirdiği, müspet veya menfî olarak etkilenen mansûb öge şeklinde ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle fâilin işlediği işten etkilenen öge de diyebiliriz.⁵⁰⁵ *Mefûl-u mutlak* ise, bir fiil cümlesinde yer alan eylemi anlam yönünden pekiştirmek, eylemin nasıl yapıldığına dikkat çekmek veyahut ta eylemin kaç kere tekrarlandığını vurgulamak üzere kullanılan ve cümlede kullanılan fiilin masdarı olan mansûb unsur olarak tarif edilmektedir.⁵⁰⁶

Bazı ayetlerde zikredilen nekra-mansûb isimlerin i‘râbının temyiz veya mefûl olarak ele alınması ve dolayısıyla ortaya çıkacak anlam noktasında ihtilaflar söz konusudur. Nekra ve mansûb olan bir ismin, müteaddî bir fiilin mefûlu mu yoksa, anlamında müphemlik oluşan cümlelerin temyizi mi olduğu nahivcileri meşgul eden sorulardan olmuştur.

Sîbeveyh, temyizın mefûle benzediğini ifade eder. Aralarındaki farkın ise, temyizın yerine mefûl zamirinin getirilememesi olarak açıklar. Bu durumda, ‘امْتَلَأْتُ مَاءً’ cümlesinde

⁵⁰⁰ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c.I, s.251; Ayrıca bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, c.I, s.223

⁵⁰¹ el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, s.323

⁵⁰² Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, c.I, s.237; en-Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, s.187

⁵⁰³ el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, s.362

⁵⁰⁴ el-Endülüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, c.III, s.272

⁵⁰⁵ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, c.I, s.169; er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.189; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.III, s.5

⁵⁰⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.380-381; er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.216

temyiz olan ‘ماء’ kelimesinin yerini, ‘امثالته’ tabirindeki muttasıl zamir alamaz.⁵⁰⁷ Sîbeveyh’in bu tespitinden, nekra-mansûb ismin yerine zaminin getirilebilmesi durumunda nekra-mansûb ismin mefûl olacağı anlaşılmaktadır.

2.2.1. Âl-i İmrân 85. Ayet

Temyiz ile *mefûlun bih* ilişkisi üzerine aktaracağımız “وَمَنْ يَبْتَغِ الْإِسْلَامَ دِينًا/ Kim *İslam’dan başka bir din ararsa...*’ ayeti nahivciler tarafından farklı yorumlanmıştır. el-‘Ukberî, ayette bahsi geçen ‘دینا’ kelimesinin ‘يَبْتَغِ’ fiilinin mefûlu olduğunu eserinde zikreder.⁵⁰⁸ Ancak Mekkî b. Ebî Tâlib, ‘غير الإسلام’ terkibinden dolayı temyiz olduğunu ve ‘غير’ın ise *mefûlun bih* olduğunu belirtir. Bununla birlikte Mekkî b. Ebî Tâlib, ‘غير’ın *hâl* olması durumunda ‘دینا’ kelimesinin *mefûlun bih* olmasının caiz olacağını da ifade etmiştir.⁵⁰⁹ Cümle içerisinde ‘غير’ ve ‘مثل’ ile oluşturulan terkiplerin kapalılık arz etmesinden dolayı temyize ihtiyaç duyduğu konusu erken dönem kaynaklarından itibaren ifade edildiğine değinmiştik. Ancak görüldüğü üzere bazı dilciler tarafından mefûl veya temyiz olma noktasında farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

2.2.2. Âl-i İmrân 195. Ayet

Âl-i İmrân suresinin “وَلَا تُدْخِلْنَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ/ Allah katından bir *mükâfat* olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere oyacağım” ayetini, temyiz ile *hâl* arasındaki münasebet başlığı altında da zikretmiştik. Çünkü ‘ثَوَابًا’ kelimesinin temyiz olacağına dair görüşlerin baskınlığına rağmen *hâl* olduğunu ifade eden dilciler de mevcuttu. Ancak ‘ثَوَابًا’ kelimesi için, en-Nahhâs ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi nahivciler *masdar-ı muekked* olarak ifade ettiklerini yani *mefûl-u mutlak* olduğunu ve bu sebepten dolayı mansûb olduğunu dile getirmişlerdir.⁵¹⁰ Müellifler tam olarak sebebini açıklamamakla birlikte muhtemel mahzûf bir ‘دخولاً ثَوَابًا’ mastarına hamlederek *mefûl-u mutlak* olduğunu ifade etmektedirler. Bu görüşün de daha çok Basralılara ait olduğunu bilahare aktarmışlardır.

⁵⁰⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.204

⁵⁰⁸ el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, s.278

⁵⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkulu İ’râbi’l-Kur’ân*, c.I, s.205

⁵¹⁰ en-Nahhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, s.167; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkulu İ’râbi’l-Kur’ân*, c.I, s.223

2.2.3. Kehf Suresi 24. Ayet

Mefûle dair üzerinde görüş beyan edilen bir diğer ayet “وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا”⁵¹¹ Deki: Umarım Rabbim beni doğruya bundan daha yakın bir yola iletir”. Ayette zikredilen ‘رَشَدًا’ kelimesi cümlelerin geri kalanı için bir açıklayıcı mahiyette olduğu görülmektedir. Bu minvalde el-Harrât ‘رَشَدًا’ kelimesinin temyiz olduğunu zikretmiştir.⁵¹¹ Diğer yandan Muhyiddîn ed-Dervîş ise ‘رَشَدًا’ kelimesini, ayette geçen ‘يَهْدِيَنِي’ fiilini tekid amaçlı masdarı olarak ele almış ve *mefûl-u mutlak* olduğunu ifade etmiştir. Bir kelimenin *mefûl-u mutlak* olabilmesi için *mefûlu* olduğu fiilin kendi masdarı veya eş anlamlısının masdarı olması gerektiği nahiv kaynaklarında ifade edilmiştir. Bu bağlamda ed-Dervîş, ayette zikredilen ‘رَشَدًا’/ *doğru yol* kelimesinin ‘هَدَى/ *hidayet etmek, doğru yola iletmek*’ anlamındaki fiille muradif olduğunu belirterek ‘هَدَى’ fiilinin *mefûl-u mutlak* olabileceğini ifade etmiştir.⁵¹²

2.3. Temyiz İle ‘زَادَ’ Fiilinin İkinci Mefûl’u Arasındaki Münasebet

Arap dilinde bir fiil, cümle içerisinde temel mananın oluşması açısından; Müteaddî, Lâzım ve hem müteaddî hem de lâzım olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır. Müteaddî fiil, bir harf-i cer yardımına ihtiyaç olmaksızın bir veya iki yahut ta üç tane *mefûl* alabilen fiiller olarak nahiv kaynaklarında ifade edilir. Lâzım fiil ise, aksine herhangi bir *mefûle* ihtiyaç duymayan, ya da nesneye geçişini harf-i cer yardımıyla tamamlayan fiillere denir. Üçüncü grupta ise hem müteaddî hem de lâzım olarak kullanılabilen fiiller bulunur. Lâzım bir fiil, belli kurallar çerçevesinde müteaddî yapılabilmekte ve *mefûl* alabilmektedir. Ancak hem müteaddî hem de lâzım olan fiilleri tahdit etmeye yarayan herhangi bir kural bulunmayıp işitilerek veya sözlük yordamıyla öğrenilmektedir. Bu sebepten nahivciler bu tip fiilleri ‘سماعي/ *semâî*’ veya ‘مسموع/ *mesmû*’ olarak nitelemişlerdir.⁵¹³

Kur’ân-ı Kerim’de ‘زَادَ’ fiili, mazî ve muzârî olmak üzere 46 kez, emir siygası olan ‘زِدْ’ fiili 3 kez, iftiâl vezninde ‘ازدادَ’ fiili 8 kez olmak üzere toplam 57 defa geçmektedir.⁵¹⁴ Bu başlık altında Kur’ân’da zikredilen ‘زَادَ’ fiili ve mezîd kalıplarının *mefûlu* konumundaki nekra-mansûb isimleri inceleyerek nahivcilerin ihtilaf ettikleri ayetler üzerinde durduk.

⁵¹¹ el-Harrât, *el-Muctebâ*, c.II, s.642

⁵¹² ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c.V, s.564-565

⁵¹³ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c.III, s.8-12; Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, c.II, s.151-152

⁵¹⁴ Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Mu'cemu'l-Mufehras li Elfâzi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire h.1364, s.334-335; Mahmut Çanga, *Kur'ân-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s.230

Söz konusu ‘زاد، يزيد، زيادة’ fiili, sözlükte eksilmenin zıddı olarak *artmak, büyümek* anlamlarında, ‘الْتُمُو’ kelimesinin müradifi olarak ‘ز ي د’ kök harflerinden oluşmaktadır.⁵¹⁵ İbnu’l-Manzûr, *Tâcu’l-Arûs* adlı eserinde ‘زاد’ ile iftiâl babındaki ‘ازداد’ fiilleri için iki mefûl alan müteaaddî fiiller olduğunu ifade ederek ‘فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرْضًا’ / *Allah onların hastalıklarını artırdı*⁵¹⁶ ayetini delil göstermiştir. Ayrıca bir mefûle indirgenerek mutavaat da bildirdiklerini eklemiştir. Bununla birlikte İbnu’l-Manzûr, ‘ازداد’ fiilinin dilciler tarafından hem lâzım hem de müteaddî kabul edildiğini ifade etmiştir.⁵¹⁷ Ancak Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkilu İ’râbi’l-Kur’ân* adlı eserinde, ‘زاد’ın iki mefûl alan bir fiil olduğunu, iftiâl babından olan ‘ازداد’ fiilinin ise tek mefûl aldığını ve bu şekilde müteaddî fiil olduklarını ifade etmiştir. Öte yandan Abdulkâdir er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh* adlı eserinde ‘زاد’ fiilinin hem lâzım hem de iki mefûl alan müteaddî bir fiil olduğunu zikretmiştir. Lâzım kabul edildiğinde ise ‘زاد المال درهماً’ cümlesinde olduğu gibi temyize ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁸

Dilciler arasında ‘زاد’ fiilinin hem lâzım hem de müteaddî olması üzerine oluşan ihtilaf, ‘زاد’ın kendisinden sonra gelen nekra-mansûb kelimenin ‘زاد’ fiilinin ikinci mefûlü mü yoksa temyizi mi olduğu noktasında farklı i’râblara neden olmuştur. Bu farklılıklar özellikle, ‘زاد’ye bitişmiş mansûb muttasıl bir zamirin kullanılması sonrasında, cümledeki mansûb kelime üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söz konusu ‘فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرْضًا’ ayetindeki ‘هم’ zahirine birinci mefûl, devamında gelen ‘مَرْضًا’ kelimesine ise kimi dilciler ‘زاد’ın ikinci mefûlü demektedirler. Diğer taraftan ‘هم’ zahirinin *mefûlun bih* olmasıyla birlikte bazı dilciler de ‘مَرْضًا’ kelimesini temyiz olarak ifade etmektedirler.

2.3.1. Bakara Suresi 247. Ayet

Bakara suresinin ‘وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ’ (Allah) *Onun bilgi ve bedenî gücünü artırdı*” ayetinde zikredilen ‘بَسْطَةً’ kelimesi için bazı dilciler, ‘زاد’ fiilinin ikinci mefûlü olduğunu

⁵¹⁵ İbnu’l-Manzur; *Lisânu’l-Arap*, c.XXI, s.1897; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c.VIII, s.155; el-Cevherî, *es-Sihâh*, c.II, s.481

⁵¹⁶ Bakara 2/10

⁵¹⁷ İbnu’l-Manzur; *Lisânu’l-Arap*, c.XXI, s.1897

⁵¹⁸ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, thc. Dâiratu’l-Muâcim, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1986, s.118

belirtmişlerdir.⁵¹⁹ Ancak ed-Dervîş, ikinci mefûl olmanın yanında ‘زاد’ fiilinin bir mefûl aldığı var sayılması durumunda, ‘بسطه’ kelimesinin temyiz olacağını ifade etmiştir.⁵²⁰ Bu durumda ayetin Türkçe karşılığında bazı farklılar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kelime ikinci mefûl kabul edilirse yukarıda verilen şekliyle olmaktadır. Şayet temyiz kabul edilirse *Onu bilgi ve bedende güç bakımından arttırdı* şeklinde verilmesi temyiz karşılığını bulması açısından daha uygundur.

2.3.2. Bakara Suresi 10. Ayet

Bu surede ise “فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا / *Allah onların hastalıklarını arttırdı*” ayeti söz konusu duruma örnektir. Ayette zikredilen ‘مَرَضًا’ kelimesini, en-Nahhâs iki mefûlden ikincisi olarak ifade etmiştir.⁵²¹ el-‘Ukberî, ‘زاد’ fiilinin hem lâzım olarak kullanıldığını hem de iki mefûl alan müteaddî bir fiil olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir.⁵²² Çağdaş dilcilerden Ahmed b. Muhammed el-Harrât, ‘زاد’ fiilinin ikinci mefûlu olarak ele almıştır.⁵²³ Aynı şekilde son dönem müelliflerinden Muhyiddin ed-Dervîş, ikinci mefûl olduğunu ifade etmiş ve el-‘Ukberî’inde dediği üzere ‘زاد’ fiilinin lâzım fiil olarak da kullanıldığını ifade etmiştir.⁵²⁴

Ayette ifade edilen ‘زاد’ fiili, bir önceki ayette olduğu gibi lâzım değil de bir mefûl alan müteaddî fiil olarak değerlendirildiği takdirde, zikredilen ‘مَرَضًا’ kelimesinin temyiz olması gerekmektedir. Dolayısıyla ‘مَرَضًا’ kelimesi temyiz olarak i‘râb edildiğinde ayetin anlamının Türkçe karşılığının mealen *Allah onları hastalık bakımından arttırdı* şeklinde verilmesi yerinde olacaktır.

2.3.3. Enfâl Suresi 2. Ayet

Bir diğeri “وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ” / *Onun ayetleri kendilerine okunduğu zaman onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler*” ayetidir. Zikredilen ‘إِيمَانًا’ kelimesi için el-Harrât, ‘زاد’ fiilinin ikinci mefûlu olduğunu ifade ederken,⁵²⁵

⁵¹⁹ el-Harrât, *el-Müctebâ*, c.I, s.90; Ahmed Abîd ed-Da’âs- Ahmed Muhammed Humeydân – İsmâil Mahmud el-Kâsım, *Î’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mektebetu’l-Farâbî, Şam 1425/2004, c.I, s.104

⁵²⁰ ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’ân*, c.I, s.368

⁵²¹ en-Nahhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, s.21

⁵²² el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, s.26

⁵²³ el-Harrât, *el-Müctebâ*, c.I, s.8

⁵²⁴ ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânuhû*, s.32

⁵²⁵ el-Harrât, *el-Müctebâ*, c.I, s.361;

ed-Da'âs ise sadece temyiz olduğunu zikretmiştir.⁵²⁶ Ancak Muhammed ed-Dervîş ise hem temyiz hem de 'زاد' fiilinin ikinci mefûlu olabileceğini söyleyerek bu iki seçeneğin de mümkün olacağını ifade etmiştir.⁵²⁷

2.3.4. Kehf Suresi 18. Ayet

Bu ayette 'زاد' kökü, iftiâl kalıbında kullanılmıştır: "وَلْيُتُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا" / Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar ve buna dokuz (yıl) daha kattılar". Mekkî b. Ebî Tâlib, sülâsî hali olan 'زاد' fiilinin iki mefûl alan müteaddî bir fiil olduğunu, iftiâl veznine bina edildiğinde ise tek mefûl alan bir müteaddî fiil olduğunu ifade etmiş ve bu sebepten ayette geçen 'تِسْعًا' kelimesin de *mefûlun bih* olduğunu zikretmiştir.⁵²⁸

Kadim dilcilerden el-'Ukberî ve el-Ensârî gibi bilginler, Mekkî b. Ebî Tâlib'in ifadesine benzer bir açıklama yaparak 'تِسْعًا' kelimesin *mefûlun bih* olduğunu ifade etmişlerdir.⁵²⁹ Ancak günümüz dilcilerinden el-Harrât, Mekkî b. Ebî Tâlib'in ifadesinin tam aksine sülâsî hali olan 'زاد' fiilinin iki mefûl alan bir müteaddî fiil olmasına karşın iftiâl veznine bina edilmesi durumunda, 'ازداد' fiilinin lâzım fiile dönüştüğünü ifade etmiş ve dolayısıyla 'تِسْعًا' kelimesinin temyiz olduğunu belirtmiştir.⁵³⁰

2.4. Temyiz ile Bedel Arasındaki Münasebet

Arap dilinde 'البدل / Bedel', kendisinden önceki isme tamamen tabi olan ve bu ismin anlamındaki belirsizliği herhangi bir karışıklığa meydan vermeyecek şekilde ortadan kaldıran unsur için kullanılmıştır.⁵³¹ *Bedel'in* tabi olduğu metbûya yani *bedelden* önce gelen kelimeye 'مبدل منه / Mubdelun minh' denmiştir. *Bedel'in* irâb açısından *mubdelun minh'e* tâbi olduğu görülmüştür. *Mubdelun minh* ise cümle içerisindeki konumuna göre ref, nasb veya cer olarak irâb edilmektedir.

Sîbeveyh *bedelin*, ya sözü tekid etmek ya da söze açıklık getirmek için kullanıldığını ifade eder.⁵³² *Bedel*, metbûundan yani tabi olduğu kelimedenden daha açık ya da metbûunu

⁵²⁶ ed-Da'âs-Humeydân-el-Kâsım, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c.I, s.417

⁵²⁷ ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, c.III, s.527

⁵²⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muškîlu Î'râbi'l-Kur'ân*, c.I, s.472

⁵²⁹ el-'Ukberî, *et-Tibyân*, s.844; Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Osman, Mektebetu's-Sekâfetu'd-Dîniyye, Kahire 1430/2009, c.II, s.261

⁵³⁰ el-Harrât, *el-Müctebâ*, c.II, s.642

⁵³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.150-151; er-Râcihi, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, s.382; el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, c.II, s.235

⁵³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, c.I, s.150-151

açıklayıcı mahiyette olmalıdır. Çünkü bir cümle, dilsel kaideler itibariyle tam olmasının yanı sıra anlamsal açıdan dinleyicide bir takım soru işaretlerine sebep olabilir.

Arap dilinde bir cümlenin kâmil olması, onun lafzen tam olmasının yanı sıra manen de akıllarda soru işaretine mahal bırakmayacak şekilde olması gerektiği dilciler tarafından ifade edilmiştir. Bu minvalde *Bedel*, cümlenin anlamını tamamlayan bir unsur olmaktan ziyade mukteza'l-hâlin dikkate alınması neticesinde cümleye dahil edilir. اتسع مجال الحضارة في زمن ابن الرشيد / *Medeniyetin sınırları İbn Raşîd zamanında genişledi* şeklinde bir cümle lafzen ve şeklen cümle-i müfide yani Arap dili açısından tam bir cümledir. Ancak bu ifadeye rağmen dinleyici, manen bir noksanlık hissedebilir ve bazı sorularla karşı karşıya kalabilir. Bu doğrultuda dinleyici, sarf edilen cümleyi anlamak için *İbn Raşîd kimdir?*, *Adı nedir?*, *Emîn mi yoksa Me'mûn mudur?* ya da *Bu ikisinin dışında başka biri midir?* gibi bir takım sorular sormak durumunda kalmaktadır. Şayet konuşan kişinin penceresinden meseleye bakacak olursak konuşan, dinleyicinin bu konu hakkında bilgisiz olduğuna ya da zihninin dağınık olduğuna kanaat getirirse *bedel* kullanma ihtiyacı hisseder. Dolayısıyla zikredilen cümle اتسع مجال الحضارة في / *Medeniyetin sınırları İbn Raşîd el-Me'mûn zamanında genişledi* şeklinde *bedele* ihtiyaç duymaktadır. Hulasa *bedelin* görevi, murâd edilen müphem sözün açıklanması ve cümle üzerinde oluşabilecek muhtemel manaların giderilmesi olarak özetlenebilir.⁵³³

Bedel ile temyizi kıyasladığımızda mana bakımından ikisinin de aynı amaca hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Temyiz de kendisinden önceki müphemliği gidermek suretiyle isme veya cümleye açıklık getirmektedir. Görev icabıyla birbirine yakın olan bu iki unsur, şekil olarak ele alındığında her ikisinin de câmid olması belirli durumlarda tamamı ile ayırt edilememesine sebep olmaktadır.

Klasik ve çağdaş eserlerde temyiz ile *bedel* arasındaki ilişkiye dair bir tarama yaptığımızda, teorik olarak bir karşılaştırma yapılmadığını görmekteyiz. Ancak günümüz müelliflerinden Reşîd eş-Şartûnî eserinde farklı bir görüş beyan etmiştir. eş-Şartûnî, temyizin mansûb ve mecrûr olmasının yanında onun damme üzere merfû gelebileceğini de ifade eder. eş-Şartûnî bu durumu temyiz ile *bedelin* aynı şey olması ile açıklamaktadır. Dolayısıyla mümeyyezin merfû bir konumda gelmesi, temyizinde bir *bedel* olarak *mubdelun minhine* tabi olması, temyizi merfû yapmaktadır. eş-Şartûnî, her ne kadar böyle bir görüş sarf etse de ne klasik kaynaklarda ne de diğer çağdaş eserlerde böyle bir durum yaptığımız taramalarda tespit

⁵³³ Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c.III, s.663, 665

edilmemiştir. Nitekim eş-Şartûnî'nin bu görüşüne dair M. Meral Çörtü, böyle bir durumun pratikte kullanılmadığını ifade ederek yaygın olmadığını vurgulamıştır.⁵³⁴

2.4.1. Âl-i İmrân 195. Ayet

Âl-i İmrân suresininin “وَلَا ذِلَّةَ لَهُمْ جَنَّاتٍ بَاطِنٌ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ نُوبًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ” *Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım*” ayeti hakkında Mekkî b. Ebî Tâlib ve en-Nahhâs benzer bir görüş beyan etmişlerdir. Ayetteki ‘نُوبًا’ kelimesine ‘دَحُولًا’ şeklinde mahzûf bir masdar takdir ederek ‘نُوبًا’ kelimesini *mefûl-u mutlak* olarak i’râb ettiklerini bir önceki konuda aktarmıştık. Kûfeli dilciler bu kelimenin temyiz veya *hâl* olabileceği üzerinde durmuştur. Ancak aynı kelime için el-‘Ukberî, ‘نُوبًا’ kelimesine ne ‘دَحُولًا’ masdarını takdir etmekte ne de *hâl* demektedir. el-‘Ukberî bu kelimeyi *bedel* olarak i’râb etmeyi tercih etmiştir. Buna göre ayette geçen ‘جَنَّاتٍ/ cennetler’ kelimesini *mubdelun minh*, ‘نُوبًا’ kelimesini ise onun *bedeli* olarak takdir edilebileceğini ifade etmektedir. el-‘Ukberî, *mubdelun minh* olan ‘جَنَّاتٍ/ cennetler’ kelimesinin, konumu itibariyle nasb konumunda *mefûlun bih* olduğunu ifade ederek ona tabi olan *bedelin* yani ‘نُوبًا’ kelimesinin bu sebepten mansûb olduğunun altını çizer.⁵³⁵

⁵³⁴ Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.227

⁵³⁵ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, s.323

SONUÇ

Dil, ontolojik olarak insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar tarihin her evresinde önemini koruyarak gelmiştir. Arap dili, diller içerisinde zengin bir yapıya ve köklü bir maziye sahip olmasını, tarihi serüveni boyunca yapılan çalışmalara borçludur. Arapça'nın İslam dinini tecrübe etmesi ve İslam dininin dili olması mevcut zenginliğini sürekli artırarak, diğer diller arasında önemli bir yere haiz olmasına sebep olmuştur.

Arap dili gramerine ait bir unsur olarak temyiz, mansûbât olarak adlandırılan isimler içerisinde yer almaktadır. Arap dilinde konuşulan bir kelamın temel cümle unsurları itibariyle müphem olması önemli bir kıstastır. Temyiz unsurunun temelini ise cümlede meydana gelen bu müphemlik oluşturmaktadır. Bu minvalde mana itibariyle *bir şeyi başka bir şeyden ayırmak, ayırt edici hale getirmek* olan temyiz, cümle içerisinde müphem kalan isim veya cümleleri açıklayıcı bir görevi üstlenen unsurdur.

Müphem isimleri tefsir etmesiyle müfred temyiz kısmı, cümle içerisindeki birden çok kapalılığa nispeti sebebiyle de cümle temyiz formu olmak üzere, temelde iki ana kısımdan oluşmaktadır. Temyiz'in asıl i'râbı mansûb olmakla birlikte farklı i'râb formatlarında da gelmektedir. Gerek müfred gerekse cümle temyiz çeşidi ile bir cümleyi ifade etmek, takdir edildiği asıl cümleden farklı olarak ona daha zengin ve ağıdalı bir biçime soktuğu ifade edilebilir. Bu şekilde hem farklı i'râb biçimlerinde gelmesi hem de ifade edilen cümleyi bir başka formatta söyleme biçimiyle temyiz, diğer gramer unsurlarından kendisini ayırmakta ve farklı kılmaktadır.

Arap dili gramerindeki diğer unsurlar, temyizde olduğu kadar i'râb çeşitliliği içerisinde görülmemektedir. Arapça'da isimler ref', cer ve nasb olmak üzere üç kategori içerisinde tasnif edilmiş ve i'râb açısından konumları belirlenmiştir. Buna göre temyiz temelde mansûb isim olmakla birlikte izâfet ve harf-i cerrli bir şekilde mecrûr da kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca bazı dilcilere göre çok istisnai bir durum olarak şâz bir şekilde merfû hali de göz önüne alındığında neredeyse Arap gramerindeki isimler için belirtilen bu üç i'râb biçimini alabilmektedir.

Bir diğer açıdan temyiz, müphem yapıya sahip cümlelerin içerisindeki muhteda, fâil ve mefûl gibi unsurların temyiz unsuruna dönüştürülerek yeni bir anlatım tarzına bürünmesi temyize özgü bir durumdur. Birbirinin yerine geçebilen unsurlara nazaran temyiz üç farklı unsurun yerine geçebilmektedir. Temyizin bu yönü diğer nahiv unsurlarında olmayan bir durumdur. Zâid bir unsur olmasına rağmen cümledeki kapalılığı gidermesi sebebiyle cümlede diğer zâid unsurlar gibi hafzedilmesi mümkün değildir. Ayrıca cümleyi şiirsel bir forma

sokması edebi bir güzellik kazandırmaktadır. Bu tarz kullanımların Kur’ân ayetlerinde açıkça görüldüğünü müşahede etmekteyiz.

Temyizin nahivciler tarafından aslı itibariyle mansûbât dairesi içerisinde ifade edilmesi, zaman zaman aynı biçimsel niteliklere sahip başka mansûb isimlerin -bilhassa Kur’ân ayetlerinde geçenlerin- temyizin haricinde farklı unsurlarla yorumlanmasına yol açmıştır. Kur’ân ayetlerinde temyiz olarak i’râb olarak edilebilecek isim, kimi zaman diğer mansûb isimlerden *hâl*, *mefûlun bih*, *ikinci me  l ve me  l-u mutlak* gibi cümle unsurlarından biri olarak i’râb edilmiştir. Dahası temyizin mans b ttan olmayan *bedel* unsuru ile de ifade edilmesi vaki olmuştur. Dolayısıyla *bedel* gibi mansûb isimlerden olmayan ancak icra ettiği görevi itibariyle temyize yakınlığı, temyizle birbiri arasındaki ilişkiyi göz ardı etmememizi göstermiştir. Bununla birlikte söz konusu farklı yorumlanan ismin temyiz veya başka bir öge olarak i’râb edilmesi anlam veya mealler açısından tezatlık teşkil etmemektedir.

Arap dilinin zengin yapısı içerisinde, yine bu zengin ve derin özelliğini vurgulayıcı bir unsur olarak temyiz, önemli konulardan biri olarak temayüz etmektedir. Bu bağlamda dilciler tarafından beyan edilen farklı görüşlerin incelenmesi suretiyle temyizin ayrıntılı hatlarıyla ele alınmasını konu edinen bu  alı ma, Arap dili gramerindeki diğer bütün unsurlar gibi temyizin icra ettiği görevi inceleyip farklılıklarını ortaya koymayı amaç edinmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, M. F., *Mu'cemu'l-Mufehras li Elfâzi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire h.1364.
- Abdulhamid, M. M., *Durûsu't-Tasrîf*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1416/1995.
- Akbaş, R., *Arap Gramer İlminin Yapısı Hakkında Tartışmalar*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van Yüzüncü Yıl Üni. SBE, Van 2014.
- Akdağ, H., *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya ts.
- Aksan, D., *Anlambilim*, Bilgi Yay., İstanbul 2016.
- Akyüz, V., *Arapça'da Sayılar*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.
- *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yay., 2015.
- el-Antâkî, M., *el-Muhît fî Usûli'l-Arabî ve Nahviha ve Sarfîha*, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut ts., c.I-III.
- *el-Minhâc fî'l-Kavâid ve'l-İ'râb*, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut ts.
- Aristoteles, *Peotika*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.
- Avn, H., *el-Lugatu ve'n-Nahv*, Matbaatu Royal, İskenderiye 1952.
- Banguoğlu, T., *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., 9.Baskı, Ankara 2011.
- Bahşi, T., "Nahiv Öğretiminde Manzum Eserler İbn Mâlik'in el-Elfiyye'si Örneği", V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler Kitabı II, İstanbul 2016, ss. 233-250.
- Başkan, Ö., *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.
- Bayrav, S., *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul Üni. Edbiyat Fak. Yay., İstanbul 1975.
- el-Buhârî, M. İ., *Muhtasar Sahihu'l-İmâmi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Nâsiru'd-Dîn el-Albânî, Mektebetu'l-Maârif, Riyad 2002, c.I-II.
- Bulut, A., *Sıbeveyh'in El-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (yayınlanmamış doktora tezi), Samsun 2003.
- "el-Ferrâ'nın, Meâni'l-Kur'ân'ında Kullandığı Kûfe Dil Okuluna Ait Terimler", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15 (2003), ss.323-340.
- el-Câmî, A., *Mecmûatu'n-Nahv Avâmil, İzhâr, Kâfiye*, Yasin Yay., İstanbul, ts.
- el-Cârim, A. – Emîn, M., *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, Dar-u Kibâ', Şam, ts.
- el-Cevherî, İ. H., *es-Sihâh*, Dâr'ul-İlmi'l-Muallimîn, Beyrut 1979, c.I-VII.
- Cevizci, A., *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay, İstanbul 1999.
- el-Curcâvâ, H. E., *el-Avâmilu'l-Mietü'n-Nahviyye fî Usul-i İlmi'l-Arabiyye*, thk. el-Bedrâvâ Zehrân, Dâru'l-Maârif, Kahire ts.

- Çanga, M., *Kur'ân-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul 2012.
- Çögenli, M. S., *Kur'ân ve Hadîs Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Bakanlar Medya, İstanbul 2009.
- Çörtü, M. M., *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İFAV Yay., İstanbul 2013.
- el-Curcânî, E. A., *Delâilu'l-İ'câz*, tkl. Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire ts.
- ed-Da'âs, A. A.-Humejdân, A.M. – el-Kâsım, İ.M., *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu'l-Farâbî, Şam 1425/2004, c.I-VI.
- Dayf, Ş., *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1968.
- Demirayak, K., *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yay., Kayseri 2014.
- ed-Dervîş, M., *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, Dâru'l-İrşâd, Humus, ts, c.I-X.
- Dilaçar, A., “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 1971 Tarihli Sayısı, 2.Baskı (1989), ss. 83-145.
- Doğan, D. M., *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay., Ankara 2013.
- Durmuş, İ., “Nahiv”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXII, ss.300-306.
- Ebbâh, M. M. V., *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1429/2008.
- el-Enbârî, E., *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrahim Sâmîrâî, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1405/1985.
- *Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Behçet el-Baytâr, Şam ts.
- *el-İnsâf fî Mes'êli'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Mektebetu'l-Hâncî, Kaihre 2002.
- el-Endelüsî, E. E. M. Y., *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*, nşr. Ahmet Caferoğlu, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930-31.
- *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevsûd - Ali Muhammed Ma'rad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993, c.I-VIII.
- Ergin, M. C., “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c.VII, 2 (2005)
- “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, *Marife Dergisi*, 1 (2009), ss.159-183.
- “Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, 1 (2003), ss.39-65.
- *Arap Dilinde İstifham Edatları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dicle Üni. SBE, Diyarbakır 1998.

- el-Ensârî, Z. M., *Î'râbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Osman, Mektebetu's-Sekâfetu'd-Dîniyye, Kahire 1430/2009, c.I-II.
- el-Ezherî, E. M., *Tezhîbu'l-Luga*, Dâru'l-Mısriyye, Kahire ts., c.I-XVI.
- el-Fârisî, E. H., *el-Îdâhu'l-'Adudî*, thk. Kâzım Bahrulmercan, Âlemu'l-Kutup, Beyrut 1996/1416.
- el-Ferrâ, E. Y., *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutup, Beyrut 1983, c.I-III.
- Goldziher, I., *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel, Vadi Yay., Ankara 2012.
- Gündüzöz, S., "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *On Dokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, (1997), ss.283-300.
- el-Ğalâyînî, M., *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabî*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1993, c.I-III.
- el-Hafâcî, İ. S., *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1982.
- el-Hamd, G. K., "Nahiv Eserlerinin Te'lîfinde Takip Edilen Yöntemler", çev. Ali Bulut, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.VIII, 1 (2008), ss.375-387.
- el-Harrât, A. M., *el-Müctebâ min Muşkil-i Î'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu Melik Fahd, Medine h.1426, c.I-IV.
- Hasan, A., *en-Nahvu'l-Vâfî*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1974, c.I-IV.
- el-Haşîmî, S. A., *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005.
- el-Hudârî, M., *Hâşiyeti'l-Hudârî 'alâ ibn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Daru'l-Fikr, ts., c.I-II.
- İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, B.A, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dârut-Turâs, Kahire 1980, c.I-IV.
- İbn Cinnî, E. O., *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1952, c.I-III.
- *Sırru Sînâa'ti'l-Î'râb*, thk. Hüseyin Hindâvey, Dâru'l-Kalem, Şam 1993/1413.
- İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, Mektebetu'l-Büşrâ, Karaçi 2011.
- *el-Kâfiye fî İ'lmi'n-Nahvi ve's-Şâfiyyetu fî İ'lmi't-Tasrîfi ve'l-Hatti*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire 2010, c.I-II.
- İbn Hişâm el-Ensârî, C. A., *Katru'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1999.
- *Evdahu'l-Mesalik ile'l-Eifiyyeti İbn-i Mâlik*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut ts., c.I-IV.
- *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-E'ârib*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1991, c.I-II.
- İbn Mâlik el-Endülüsî, M. A., *Metnu Elfiyyeti İbni Mâlik*, tşk. Abdullatif b. Muhammed el-Hatîb, Mektebetu Dâri'l-Arûbe, Kuveyt 2006.

- *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsîd*, thk. Muhammed Kâmil Barakât, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire 1967.
- İbn Nedîm, E. M., *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Kahire 2008.
- İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, Dâru'l-Maârif, Kahire ts., c.1-55.
- İbnu's-Serrâc, E. M. S., *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdulhüseyn el-Fetlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1417/1996, c.I-IV.
- İbn 'Usfûr, E. H. A., *el-Mukarrib*, nşr. Muhammed Ali Beydûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Ya'îş el-Mevsîlî, E., *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. Emîl Bedî Yakûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c.I-VI.
- İnanç, Y., *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 2016.
- İnce, N. N., *Hicrî İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*, (doktora tezi), Konya 2005.
- el-Kazvînî, H., *el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, thk. İbrahim Şemseddîn, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-Kıftî, C. E., *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî / Muessesetu'l-Kutubi's-Segâfîyye, Kahire/Beyrut, 1406/1986, c.I-IV.
- Kınar, K., "Arap Gramerinde Âmil Teorisi", *Bilimnâme*, XI/2 (2006), ss.157-179.
- Kıran, Z., "Dilbilim ve Temel İlkeleri", *Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.II, 2 (1984) ss. 87-96.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011.
- Küçükkalay, H., *Kur'ân Dili Arapça*, Denizkuşları Matbaası, Konya 1969.
- Küçüksarı, M., "Kur'ân Kıssalarının Klasik Arap Şiirindeki Yansımaları: Nuh Kıssası Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/1, (2017), ss.321-354.
- Maksudoğlu, M., *Arapça Dilbigisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Mekdûr, İ., "Aristo Mantığı ve Arap Grameri", çev. Bünyamin Aydın-Yunus Emre Akbay, *Süleyman Demirel Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 32 (2014), ss.189-199.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, M. K., *Muşkilu'l-Râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Beşâir, Şam 1423/2003, c.I-II.
- el-Muberrred, E. M., *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Adîme, Kahire 1415/1994, c.I-III.

- Mu'cemu'l-Vasît*, haz. Nâsır Seyyidi Ahmed - Mustafa Muhammed- Muhammed Dervîş - Eymen Abdullah, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2008.
- Mutçalı, S., *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2015.
- en-Nâdirî, M. E., *Nahvu'l-Lugati'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1997.
- en-Nahhâs, E. A. İ., *İ'râbu'l-Kur'ân*, haz. Halid el-Alî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1429/2008.
- en-Nîsâbü'rî, E. A. M., *el-Mustedrak ale's-Sahîbeyn*, thk. Mustafa Abdulkadir el-Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, c.I-IV.
- Özbalıkçı, M. R., "Sîbeveyhî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXVII, ss.130-134.
- *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay., İzmir 2006.
- Platon, *Kratylos*, çev. Furkan Akderin, Say Yay., İstanbul 2015.
- er-Râcihî, A., *en-Nahvu'l-Arabî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1979.
- *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad 1999.
- er-Râzî, M. A., *Muhtâru's-Sihâh*, thc. Dâiratu'l-Muâcim, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1986.
- es-Sabbân, M. A., *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mektebetu't-Tevfikiyye, ts, c.I-IV.
- es-Sâmîrâî, F. S., *ed-Dirâsetu'n-Nahviyye ve'l-Lugaviyye 'inde'z-Zemahşerî*, Dâru's-Sedîn, Bağdat 1390/1971.
- Sa'leb, E. A., *Mecâlis-u Sa'leb*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Maârifî bi-Mısır, Kahire, ts, c.I-XII.
- es-Sekkâkî, E. Y., *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Sîbeveyh, E. Ö. K., *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1408/1988, 3.Baskı, c.I-IV.
- es-Suyûtî, C., *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerh-i Cemi'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1418, c.I-IV.
- *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezu'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Mecmau'l-Melik Fahd, Medine, h.1426, c.I-VII.
- *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fî'n-Nahiv*, thk. Abdulâli Salim Mukerrem, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985/1406, c.I-IX.
- Şahin, Ş - Günday, H., *Arapça Dil Bilgisi*, Alfa Yay., İstanbul 2009.
- eş-Şartûnî, R., *Mebâdiu'l-Arabiyye fî's-Sarf ve'n-Nahiv*, Dâru'l-İlim, Tahran, ts, c.I-IV.
- Şen, A., *Muhammed Hayr el-Hulvânî'nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2010.
- Thraks, D., *Gramer Sanatı*, çev. Eyüp Çoraklı, Alfa Yay., İstanbul 2017.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İSAM Yay., İstanbul, c.I-XLIV.

- el-'Ukberî, E. B., *et-Tibyân fî I'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Kutub, 1976.
- Uzun, T., *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 1997.
- Yıldırım, N., "Gramer Tarihine Genel Bir Bakış", 17 Şubat 2008, <https://nyildirim.wordpress.com/2008/02/17/gramer-tarihine-genel-bir-bakis/>, (erişim tarihi : 20.04.2017)
- Yıldız, M. "Modern Dilbilim Ekseninde Klasik Arap Flolojisinde Dilin İşleyişi Sorunu", *On Dokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, ss.111-128.
- ez-Zebîdî, S. M. M., *Tâcu'l-Arûs*, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt, ts, c.I-XL.
- ez-Zebîdî, A. E. B., *Kitâb-u İhtilâfî'n-Nusra fî İhtilâfî Nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, thk. Târik el-Cenâbî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1987/1407.
- ez-Zeccâc, E. İ., *Meâni'l-Kur'ân ve I'râbuh*, Ilmu'l-Kutub, Beyrut 1988/1408, c.I-V.
- ez-Zeccâcî, E. A., *el-Cümel fî'n-Nahv*, thk. Ali Tefvik el-Hamed, Dâru'l-Emel, Beyrut, 1984/1404.
- ez-Zemahşerî, E. M. Ö. *el-Mufasssal*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts.
- Zeydan, C., *Târîhu Edebi'l-Lugati'l-Arabiyye*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Hilal, ts, c.I-III.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Halil İbrahim KARAÖZ

Doğum Yeri - Tarihi: Erzin - 23.11.1990

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Erzin İmam-Hatip Lisesi, 2008

Lisans Diploması : Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012

Yüksek

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017

Tez Konusu : Arap Dili Gramerinde Temyiz

Yabancı Diller : Arapça, İngilizce, İtalyanca

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2012), Diyanet İşleri Başkanlığı (2013),
Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2013-...)

E-Posta : hkaraoz@pau.edu.tr